

บทที่ 3

ลักษณะของกษัตริย์ในวรรณคดีทั่ว ๆ ไป

วรรณคดีไทยที่ผู้เขียนเลือกศึกษาโดยจำกัดขอบเขตคงได้กล่าวไว้แล้วในคำนำนั้น เป็นเรื่องของกษัตริย์ผู้มีบทบาทเกี่ยวข้องกับกษัตริย์องค์อื่น ๆ ในเรื่องเดียวกัน ผู้เขียนแบ่งกษัตริย์ตามความสำคัญของบทบาท ได้ดังนี้ คือ กษัตริย์หรือยุพราชที่มีบทบาทสำคัญ กับกษัตริย์หรือยุพราชที่มีความสำคัญรองลงมา ในการแบ่ง ผู้เขียนถือหลักพิจารณาเห็นว่า บุคคลในเรื่องผู้มีบทบาทเป็นกษัตริย์ หากถกวิถึกล่าวถึงมาก มีบทบาทเด่นเป็นตัวละคร เช่น อธิเอนา ในเรื่อง อธิเอนา พระลอ ในเรื่อง พระลอ พระอภัยมณี ในเรื่อง พระอภัยมณี ก็จะเป็นกษัตริย์หรือยุพราชผู้มีบทบาทสำคัญ บางครั้งกษัตริย์หรือยุพราชผู้มีบทบาทสำคัญก็มีมากกว่าหนึ่งองค์ เช่น ในเรื่อง ตะเลงพ่าย มีสมเด็จพระนเรศวรและพระมหาอุปราชา ทั้งนี้เพราะกวีต้องการจะเน้นให้ผู้อ่านเห็นบทบาทของสมเด็จพระนเรศวรเด่นยิ่งขึ้น ส่วนกษัตริย์หรือยุพราชซึ่งกวีกล่าวถึงน้อยกว่า และมีบทบาทน้อยกว่า ก็จัดเป็นกษัตริย์หรือยุพราชผู้มีบทบาทสำคัญรองลงมา

3.1 กษัตริย์หรือยุพราชที่มีบทบาทสำคัญ

3.1.1 ลักษณะที่เหมือนกัน

1. รูปงาม ในวรรณคดีไทยแทบทุกเรื่องกวีมักบรรยายให้กษัตริย์ผู้มีบทบาทสำคัญรูปงาม เป็นที่พึงใจของสตรีทั้งหลาย เช่น พระอภัยมณี ซึ่งมีรูปงามเป็นที่ต้องใจสตรีโดยฉันทน์ แม่แตงนางเงือกและนางยักษ์สี่สมุทรซึ่งไม่ใช่มนุษย์ ยังหลงรักพระองค์ ถ้าไม่ใช่เพราะความมีรูปงามแล้ว พระอภัยมณีคงถูกนางยักษ์กินเป็นอาหาร ตามที่นางได้ตั้งใจไว้ในตอนแรก แต่ทั้งนี้เนื่องจากนางยักษ์

"เห็นพระองค์ทรงโฉมประโลมใจ นิ่ง เป้าป้อมอยู่ที่พระไทรทอง
 ทั้งทรวงทรวงองค์เอวก็อ่อนแอ เป็นหนุ่มแน่นน่าชมประสมสอง" ¹

จึงเปลี่ยนใจไม่ฆ่า แต่บังคับพระอภัยมณีให้เป็นสามี พระองค์จำต้องยินยอมอยู่กับนางจนมีบุตรชื่อ สิ้นสมุทร

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร : คลังวิทยา, 2506) เล่ม 1 หน้า 13

ไม่เพียงสตรีที่เห็นพระอภัยมณีแล้วหลงรูปของพระองค์ แม่แทนรูปด้วยกัน เช่น บร๊ววารของ ท้าวสิลราชเห็นพระอภัยมณีขณะเป็นคามส ก็ยังละทิ้งในปีโสมงระระองค์

กษัตริย์ผู้มีรูปงามเป็นเลิศอีกองค์หนึ่ง คือพระลอ ในเรื่องพระลอซึ่งเป็นที่รู้จักกัน แพรหลายในหมู่ชาวไทยและชาวต่างประเทศ ไม่แพ้เรื่องโรเมโอและจูเลียตของเชกสเปียร์ อันเป็น เรื่องโศกนาฏกรรม ท่านองเดียวกัน ชาวต่างชาติรู้จักเรื่องพระลอในแบบของบทละครภาษาอังกฤษ (Magic Lotus) ซึ่งพระองค์เจ้าประมุนรัตนไตรทรงคัดแปลงจากลิลิตพระลอ นำออกแสดงที่มหานครลอนดอน เป็นที่นิยมแพร่หลาย เพราะเนื้อเรื่องพรรณนา ถึงความรักอันสุดซึ้ง ความโศกที่แสนเศร้า นอกจากนี้ยังเทียบพร้อมไปกับความมกคัญของคุณ และความกล้าหาญของนายแก้ว นายขวัญ นางริน นางโรย สี่พี่เลี้ยงผู้ลี้ภัยป้องกันเจ้านายของตน นอกจากนี้ยังมีความหลง ความอาฆาตพยาบาทและความตายอันเป็นกฎแห่งอนิจจัง ที่เป็นจุดจบของเรื่อง ผู้อ่านโคศศิธรรมสอนใจ และได้เห็นซัตติยะมานะของพระลอซึ่งสิ้นพระชนม์ลงด้วยเรื่องพิศवास อันมีสาเหตุมาจากความเป็นกษัตริย์หนุ่มรูปงาม เป็นที่ใต้อองลือไปทั่วแคว้นและต่างแคว้น จนกระทั่งพระเพื่อนพระแพงสองราชธิดาของท้าวพิชัยพินธุกรผู้ซึ่งปรกิติทรงไว้ซึ่งคุณสมบัติ และคุณลักษณะของกุลสตรีที่ดีพร้อมทุกประการ ยังพยายามชวงซึ่งพระลอมาจากพระนางลักษณวดี โดยอาศัยไสยศาสตร์อันเร้นลับของปู่เจ้าสมิงพราย เข้าช่วยเมื่อได้เห็นโฉมพระลอ สองนางผู้เคยมีความช่วยอายุตามวิสัยกุลสตรีก็กลับ

"ลืมนาย-อ่อนลืมนทน

ตาต่อ พระนา"

นอกจากจะลืมนายแล้ว สองนางยังไม่กลัวตายเมื่อได้อยู่เคียงข้างพระลอ เช่นตอนที่ทหารของพระเจ้ายามาลอมวัง และกรูกันเข้ามาจะฆาพระลอนั้น สองนางผู้ไม่เคยจับคามมาก่อนในชีวิต ก็กลับเปลี่ยนหน้าหงจากสไบเป็นตะเบงมาน จับคายนีสู่เคียงพระลอทั้งชวาและชายจนสิ้นพระชนม์ไปพร้อมกันทั้งสามพระองค์ ทั้งนี้ เพราะความรักอันเปี่ยมล้นที่มีต่อพระลอ ความรักนั้นเกิดจากอิทธิพลความงามของพระลอที่ทรงมี

¹ ลิลิตพระลอ, (พระนคร , คลังวิทยา, 2506) หน้า 113

"โถมอกิลาสสระสรรม
โถมพระลอลื่องแก้ว

ดินฟ้าขมบรูแล้ว
กวาทาวแดนดิน แลนา" ¹

ความงามของพระลอลเป็นเลิศในสามโลก

คังเพลงขับที่กล่าววว่า

"เคื่อนจรัสโทยมแจ่มฟ้า
ลอรราชไซรคู้เคื่อน
คาเหมือนตามฤคมาศ
ประคจแก้วเกาทัด
พิทกรรแงมเพริคแพรว
อิกแกมปรางทอง
ทำนองนาสิกไท
เปรียบควยชอกาม
พระโอมรูงมยั้งแถม
พระโอมรูโองามทรู

ฉิบได้เห็นหน้า
คัจจนา
พิศคิ้วพระลอรราช
กงนา
กลกลีบมบงกชแก้ว
เปรียบนา
คือเทพนฤมิทรไว
สรคอยูเยียวยะแยม
บารนี้" ²

ยิ่งไปกว่านั้น ความงามของพระลอลยังสามารถชนะความโกรธของท้าวพิชัยพิชฌุกร
ได้ ตอนที่ท้าวพิชัยพิชฌุกรทรงทราบข่าวว่าพระลอลเป็นโอรสศักรูลอบมาสมสู่อยู่กับพระเพ็ญ
พระแพง พระองค์ทรงพระพิโรธยิ่งนักและทรงมีพระประสงค์จะฆ่าพระลอลให้สมกับความแค้น
แต่แล้วท้าวพิชัยพิชฌุกรก็ต้องทรงเปลี่ยนพระทัย เมื่อ

"ลอมแลเห็นเจ้าหลา ลอรราชงามโอ้อา อาจให้หายไฟฟุ่น" ³

-
- ¹ ลิลิตพระลอล, (พระนคร : คลังวิทยา, 2506) หน้า 4
² เรื่องเดียวกัน, หน้า 5
³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 131

พระองค์ทรงนิกรชมเชยความงามของพระล่อ นอกจากจะคลายความโกรธแล้ว
พระองค์กลับตีพระทัยที่ไคพระล่อมาเป็นราชบุตรเขย ซึ่งนับว่าเป็นบุญได้เห็นได้จากที่ทรง
รำพึงว่า

"ไคภูธรคุดไค
อยู่เงี่ยมมือเรา

ฟ้าแลकिनมาไว

เอาเป็นเขยแขกแก้ว
เลิศพนประมาณ"¹

ยศโยคฤาญแล้ว

ท้าวพิชัยพิษณุกร ทรงดำริจะให้พระล่อไคอภิเษกกับพระเพื่อนพระแพงแทนการทำ
สงครามคิงที่ไคตั้งพระทัยไว้ในตอนแรก ก็เพราะเหตุผลเพียงประการเดียวคือ พระองค์
ทรงเสียคลายความงามของพระล่อที่จะถูกทำลายลงด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง ท้าวพิชัย-
พิษณุกรจึงเป็นอีกผู้หนึ่งที่หลงใหลความงามของพระล่อ กระนั้นพระเพื่อนพระแพงจะถูกดำเนิน
ไคอย่างไรว่าหลงใหลความงามของพระล่อ จนไขอำนาจไสยศาสตร์ขวงชิงพระล่อจาก
พระนางลักษณวดี

ในวรรณคดีเรื่องอิเหนา อิเหนาเป็นกษัตริย์แห่งวงศ์เทวา ซึ่งถือกันว่าเป็นวงศ์ที่
สูงสุดในทวารวดี ก็เป็นธรรมชาติอยู่เองที่จะต้องทรงไว้ซึ่งบุคลิกอันสูงส่ง มีรูปสมบัติ
งามปานเทพบุตร กล่าวกันว่าความงามของอิเหนานั้นนรกจะหาพรรณในชวามาเทียมเทียบได้
ตอนที่อิเหนาเข้าเมืองหมันหย้า ชาวเมือง

"ต่างพนิจพิศพลางไม่วางตา
จนลืมวันทาพระภูธร"²

¹ ลิลิตพระล่อ, (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 132

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 170

และได้ประจักษ์ว่าอิเหนารัชทายาทแห่งกรุงกูเรป็นั้น

งามดังจัสณแด่คัลยา
ทั้งทั้งไพร่ฟ้าประชากร"¹

พิศจรงไปไม่พริบตา

บุรุษใดก็ตามหากมีความงามอันสามารถทำให้ผู้พบเห็นจ้องมองจนลืมกระพริบตาแล้วไซ้ บุรุษนั้นก็คงจัดไ้ความมีความงามเป็นเลิศโดยแท้

ด้วยควมมีรูปงามนี้เอง อิเหนาจึงสามารถเอาชนะความโกรธแค้นของชาวเมืองคาหาไต เช่นเดียวกับที่ความงามของพระลอเคยชนะพระทัยและพิชิตความโกรธของท้าวพิชัยพิฆณกรมาแล้ว ตอนที่อิเหนากรีซาทัพไปช่วยคาหาทำศึก ชาวคาหาที่มีความแค้นเคืองอิเหนาที่มอกบัคไม่ยอมอภิเษกกับบุษบาธิดาคาหา เพราะขณะนั้นอิเหนากำลังหลงรักจินตะหรา

แตทวา

เพียงเห็นอิเหนาทรงมาเข้าเมืองมา ชาวคาหากลับลืมความโกรธแค้นเสียสิ้น

"ต่างตั้งตาพิศพิศทวง

คลั่งแลรูปทรงหลงไหล

บางมังคมชมโฉมภูวไนย

ความงามกระไรเหมือนเทวา"²

ธรรมดาบุคคคลผู้เป็นกษัตริย์ควรมีบุคคลิกสง่าสมกับที่เป็นใหญ่เหนือชนทั้งหลาย กษัตริย์บางองค์ในวรรณคดีที่กล่าวถึงแล้วนั้น แม้กวีจะมีใ้บรรยายว่ามีรูปงาม แต่ก็มีใ้แว่นที่จะบรรยายให้เห็นถึงความมีสง่าสูงส่ง เช่น สมเด็จพระนเรศวรตอนทรงช้างพระที่นั่งคู่กับพระเอกาทศรถนั้น ทานูทรังนิพนธ์ใ้บรรยายว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498) หน้า 353

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

"สองไทรราชชั้น
 คู่คังองค์มีขพาน
 เถลอมสมิทธิคชาธาร
 สู่อสุรคีกกดา

ทรงสาร ปีกเฮย
 ยานฟ้า
 ทิพยพานัน นันดา
 เสื่อมแกวักฉ้วนี่"¹

อีกตอนหนึ่งคือ ตอนที่สมเด็จพระนเรศวร จะเข้ากระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุป-
 ราชา ทานผู้ทรงนิพนธ์ได้บรรยายให้เห็นความสง่างามของทั้งสองพระองค์ ดังนี้

"งามสองสุริยราชล้ำ
 พางพัชรินทรไพจิตร
 ฤารามเรอมรณฤทธิ
 ทุกเทศทุกทิศอ่าง

เลอพิศ นาวพ
 ศีกสร้าง
 รบราพน แลฤา
 อื่นไทไปเทียม"²

ในเรื่องพระลอ นอกจากกวีจะได้บรรยายถึงความมีรูปร่างของพระลอแล้ว ยังกล่าว
 ถึงความมีสง่าไว้วางใจ เช่น ตอนที่พระลอจะเสด็จออกจากเมืองแมนสว่าง ทรงแต่งพระองค์
 แล้ว

"ทรงพิศัยอาวุธเสร็จ
 คังพระราชไกรสร
 และตอนเสด็จขึ้นช้างทรง

บพิตรเสด็จนวยนาด
 จากศิขรคูหารัตน์"³

"สองขอยอยศไท
 คู่คังองค์อมรา

มหิมา
 สูหลา

¹ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ โนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, (พระนคร : โรงพิมพ์
 ไทยสพานยศเส, 2458), หน้า 86

² เรื่องเดียวกัน หน้า 139

³ ลิลิตพระลอ, (พระนคร : คลังวิทยา, 2506) หน้า 54

พาหนะจตุรคเชนตรา
พลตั้งพลหยาดฟ้า

จอมเทพ เปรียบดา
แหล่งหลาสรเรวีญ"¹

ตอนพระลอเสด็จไปหาพระเพื่อนพระแพง

"พระลอสี่ดาศคลอย
งามคุดสี่หีลีลา

ไคลคลา
จากถ้ำ"²

อีกตอนหนึ่ง เมื่อทหารของพระเจ้ายากูกันเข้ามาใน พระลอทรงต่อสู้ศัตรู
ทวงหาของพระองค์

"งามเงื่อนคังราชสีห์ ครวีอ่าวของอาจ เฌออำนาจมิกลัว"³

อิเหนาในเรื่องอิเหนาก็เช่นเดียวกัน นอกจากจะมีรูปงามคุดทเวาแล้ว อิเหนา
ยังทรงไวซึ่งความมีสง่า องอาจ สมกับที่ประสูติมาในวงศ์ทเวาอันสูงส่ง เห็นได้จากตอน
ที่อิเหนาจะเข้าเมืองหมันทยา หลังจากแต่งองค์ทรงเครื่องแล้ว

"ทรงกลุชฎพิไกรแล้วไคลคลา ส่างามคังราชไกรสร"⁴

อีกตอนหนึ่ง คือ ตอนอิเหนาเสด็จไปชมถ้ำ

"ชมเสวีจพระเสด็จบุรยาคร องอาจคังไกรสรสีห์"⁵

มียกเว้นอยู่เพียงองค์เดียว คือพระอภิขมณี สุนทรภู มิได้เน้นในด้านความมีสง่า
หากแต่เน้นหนักไปในด้านความมีรูปงามเพียงด้านเดียว

¹ ลิลิตพระลอ, (พระนคร : คลังวิทยา 2506), หน้า 55

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 103

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 136

⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา 2598), หน้า 169

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 494

2. ฟังพระทัยในอิสตรี บุคคลในเรื่องที่เป็นกษัตริย์นั้นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ บิดาที่ ฟังพร้อมด้วยศฤงคารบริวาร โอกาสที่จะแสวงหาสตรีงามจึงมีมากกว่าคนธรรมดา ดังนั้น กษัตริย์ในวรรณคดีมักจะฟังพระทัยในสตรี ลักษณะนี้เป็นสาเหตุให้มีบทพิศวาส บทพิศหวง รัชยาอาฆาต และบทโศกเศร้ารันทดเพราะเหตุแห่งความรักไคโดย่างที่คนอ่านมักเกิดอารมณ์สะเทือนใจตามไปด้วย เรื่องตะเลงพายเป็นที่รู้จักกันดีว่ากรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสได้ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเพื่อขอพระเกียรติและวีรกรรมอันกล้าหาญของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เนื้อเรื่องเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง กษัตริย์มีพระองค์จริง ตามประวัติศาสตร์ปรากฏว่าพระนเรศวรทรงมีพระลักษณะกล้าหาญเด็ดเดี่ยว ไม่มีเรื่องอิสตรีเข้าเกี่ยวของด้วย หากกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสไม่กล่าวถึงพระมหาอุปราช เรื่องตะเลงพายจะไครับยกย่องว่าเป็นยอดของลิลิตหาไคไม่ ท่านผู้ทรงนิพนธ์ทรงตระหนักในความสำคัญของบทพิศวาส จึงไคบรรยายให้พระมหาอุปราชามีเรื่องมเกี่ยวของกับสตรี ทรงสามารถบรรยายความรู้สึกของพระมหาอุปราชาคอนสังลา และคร่ำครวญถึงสนมไคอย่างสะเทือนอารมณ์ผู้อ่านยิ่งนัก ทำให้รู้สึกวาพระมหาอุปราช่าฟังพระทัยในอิสตรี และทรงใช้ชีวิตในวังอย่างเกษมสำราญยิ่ง พระองค์ทรงไคพระทัยในเรื่องรักมากกว่าการณรงค์สงคราม เห็นไคจากตอนที่เคินทัพมาในป่า พระมหาอุปราช่าทรงคิดถึงแต่เหล่าสนมกำนัล แทนที่จะทรงครุ่นคิดหาวิธีเดด็จศึกสยาม คังโคลงที่ว่า

"คิดโฉมนงโพธิ์	เพ็ญศรี
เคยร่วมรมย์ญาติ	คัมภีร์
ถนอมนุชแนบนากี	พูนเสน่ห์
นิกนिरาร สขอน	อกให้โทยถวิล" ¹

¹ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส, ลิลิตตะเลงพาย, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยสพานยศเส, 2458), หน้า 36

นอกจากจะทรงโหยหาเหล่านางสนมแล้ว พระมหาอุปราชายังทรงเสียดายความ
สุขสมบูรณ์ที่เคยได้รับในวัง พระองค์ทรงหวังพระทัยว่าจะไม่ได้เสด็จกลับมาเสวยสุขอีก
ดังที่ทรงรำพันว่า

"เสียดายคฤหาสน์ทอง	หอทอง
ยามวิโยคยุทธรูปอง	ปราบเสียน
จักคืบคืบครอง	ฉาแน โฉนนา
หนักหนาท้ายทานเหี้ยม	ทวยคืบคืบทรวง" ¹

ความงัดงานและความสังกัเจียมของธรรมชาติในราวป่า ก่ออารมณ์เป็นป่วนวิญจวน
พระทัยให้บังเกิดแก่พระมหาอุปราชอย่างเหลือที่จักกล่าว ก็ในเมื่อความป่วนวิญจวนพระทัย
นี้ก็สามารถจะคืบลงได้เพราะไร่นางมาเคียงข้าง พระมหาอุปราชจึงทรงมีความเร่าร้อน
ทุกขระทมพระทัย คว้ยเหตุนี้เมื่อพระองค์ทรงทอดทัศนาแมกไม้นานาพันธุ์ในป่า ที่เคยมีนาม
พองกับอวัยวะของร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง จึงมีทรงสามารถระงับพระทัยที่จะไม่นึกถึงอวัยวะ
ของสตรีอื่นเป็นที่รักได้ ดังโคลงที่ว่า

"ชานางนิกคูกู	ชาสมร
พลางพิโอบเอวอร	แอบเคลลา
กระทมคังทมกร	คือก เรียมฤา
เกศวาเกศนุชเกลา	กลืนกล้วเสาวคนธ" ²

¹ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีวชิราวุธ, ลิลิตตะเลงพ่าย, (พระนคร : โรงพิมพ์
ไทยสพานยศเส, 2458), หน้า 28

² เรื่องเดียวกัน หน้า 38

และ

"เล็บมือนางนี้หนึ่ง
 ทองคังทองบุษบา
 ชงโคคิคชงฆา
 เรียมระเมียรเคื่อปล่อง

นขา นางดา
 นิมนอง
 บุสนาฏ เหมือนดา
 คังปล่องศอสมร"¹

เพียงแต่ธรรมชาติอย่างเดียว พระมหาอุปราชายังทรงระทมทุกข์ได้ถึงปานนี้
 ยิ่งพระองค์ใดทรงหอกพระเนตรเห็นวิหคไพโรก็ดู เหมือนจะยิ่งก่อให้เกิดความระทมพระทัย
 เพิ่มขึ้นอีกหลายเท่าทวีคูณ ดังที่ทรงรำพันว่า

"ไก่อแก้วคิคคูแก้ว
 แสกกิ่งแสกหญัตย
 นกออกนิกออกไพโร
 ชมแขกเตาคูเคลา

กลอยใจ เรียมดา
 พิเศรา
 พลัดแม่ เหมือนดา
 แขนงอนานคืน"²

ความอาดูรพระทัย ความโศกเศร้าโหยหานางผู้เป็นที่รักบังเกิดมีมากขึ้น เมื่อ
 พระมหาอุปราชาทรงทอดพระเนตรเห็นวิชาตีเหล่านั้น เพราะ

"เนื้องนกจับแมกไม้
 คุมคูดุทุกตน
 ตุเคียวอาดูรทณ
 ฎามมีเพื่อนพรอง

เรียมยล
 ตางรอง
 ทกขทุม ทรวงนา
 พิเพียงอดสู"³

¹ กรมสมเด็จพระปรมาภิไธยศิริโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, (พระนคร : โรงพิมพ์
 ไทยสพานยศเส 2458), หน้า 39

² เรื่องเดียวกัน หน้า 45

³ เรื่องเดียวกัน หน้า 46

พ่ายความรู้สึกฝ่ายต่ำ พระองค์ทรงคิดว่า

"ดูผู้ชายชิงชูศักดิ์ที่¹ พระอภัยมณีทรงพยายามใช้ชั้นเชิงของพระองค์เกี่ยวพาราดีฟากรักนางสุวรรณมาลี แทนางรู้ทันความคิดของพระองค์ จึงตำหนิพระอภัยมณีว่าเป็นคาบส แต่

"ไม่เรียนร่ำว่าเพ็ญให้เครื่องครัด มาเปลี่ยนฉลัดสีกันบ้างดี"²

แทนที่พระอภัยมณีจะทรงยังคิด พระองค์กลับใช้ความพยายามมากยิ่งขึ้น โดยคิดจะเข้าหานางสุวรรณมาลีและก่อนที่พระอภัยมณีจะเสด็จไปยังห้องของนาง ทรงบรรจงแต่งพระองค์ตามวิธีการที่มนุษย์ฝึกไปในสตรีนิยมทำกัน คือ

"ซึ้งสีเสกมนต์ขมบริกรรม แล้วเสกน้ำมันใส่ไปในเล็บ
ถ้าเม้นก็ถูกเนื้อแล้วเชือด ผู้หญิงไม่ชวนทำให้ชำเจ็บ

ทั้งยังทรงโอ้อวดต่อไปว่า "เมื่อรุ่นหนุ่มไคลองสองสามเล็บ"³ แสดงว่าพระอภัยมณีทรงเคยเกี้ยวสตรีมามาก

ตอนที่พระอภัยมณียাত্রาทัพไปทำศึกยังเมืองลังกา เหล่าเสนาฝรั่งเห็นลักษณะของพระองค์เป็นครั้งแรก ก็พากันกล่าววว่า

"อันรูปทรงองค์พระอภัยมณี กุทวงศ์เชอทายาคชาติเจ้าชู"⁴

สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดชาติ, (พระนคร . คลังวิทยา, 2506),

เล่ม 1 หน้า 182

² เรื่องเดียวกัน เล่มเดียวกัน หน้า 184

³ เรื่องเดียวกัน, (ภาพประกอบ) เล่มเดียวกัน, หน้า 303

⁴ เรื่องเดียวกัน, เล่มเดียวกัน, หน้า 295

ความพึงพอใจพระทัยในสตรีของพระอภัยมณีนั้น เป็นที่ตระหนักกันดีในหมู่ผู้ใกล้ชิด ก่อนที่พระองค์จะเสด็จยกทัพไปเมืองลังกา สิบสมุทรเกรงว่าการศึกของพระอภัยมณีจะไม่สำเร็จ เพราะสตรีเมืองสิงหล จึงไต่ขอร้องพระอภัยมณีว่า ถ้าพบปะสตรีในเมืองซำศึก ขอให้พระอภัยมณี

"อย่าแปลคนเป็นมิตรพิสมัย
ใครเห็นให้ฆ่าฟันเสียทันที"¹

จะมัวเมียเสียการรำคาญใจ

พระองค์ทรงให้สัญญาว่า "แต่ไปไม่เป็นเหมือนเสนเคย"² แต่แล้วพระอภัยมณีทรงลืมคำสัญญาหมกคลิ่น เมื่อทรงประจักษ์ว่านางละเวงผู้เป็นศัตรูและเป็นผู้ที่พระองค์หมายจะทำลายล้างชีวิตนั้น ทรงโฉมงามล้ำเลิศ และก็เช่นเดียวกันกับทุกครั้งที่ทรงเห็นสตรีงาม พระอภัยมณีทรงหลงรักนางละเวงและคลั่งไคล้ถึงนางจนกระทั่ง "ที่รอนราญการศึกไม่ตรึงตรา"³ ทรงลืมหน้าที่ราชการ ลืมกระทั่งแม่เสียเคยเป็นที่รักและสองธิดา ศรีสุวรรณผู้เป็นอนุชาเห็นพระอภัยมณีทรงคลุ้มคลั่งถึงนางละเวงจนนำวิศกเช่นนั้น ก็ไม่ทราบจะแก้ไขประการใด จึงเฝ้าอ่อนวอนพระเชษฐาให้เห็นแกพงศาควาญาคู และข้าทหารบ้าง อยาามัวหลงไหลถึงสตรี โดยเฉพาอย่างยิ่งสตรีรอยเล่ห์เช่นนางละเวง หากพระอภัยมณียังไม่ทรงไต่สำนัก ก็แสดงว่าพระองค์เองกำลังพาข้าทหารมาสู่ความลำบาก เห็นได้จากคำเตือนของศรีสุวรรณ ที่ว่า

"จะยกทัพนับโกฏิมาเกี่ยวขู
จะอวยอิ่งวิงวอนจนอนใจ

ใครจะสูงส่งล้ำเสียงเสมียงไหว
เห็นพวกไพร่จะดมไซ้เพราะโลภก็ย"⁴

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาพประกอบ (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), เล่ม 1 หน้า 491

² เรื่องเดียวกัน เล่ม 1 หน้าเดียวกัน

³ เรื่องเดียวกัน เล่ม 1 หน้า 537

⁴ เรื่องเดียวกัน เล่ม 1 หน้า 538

ความพึงพอใจในโลโก้วิสัยของพระอภัยมณีนั้น เห็นได้ชัดอีกตอนหนึ่ง คือตอนที่
ที่สุดสาครเชิญเสด็จให้ออกบวช พระอภัยมณีทรงปฏิเสธโดยยกข้ออ้างว่า

"ขึ้นจะใครไปบวชชวคมีลูก นุ่งหนังงูกคากกรองทั้งตองอด
อยู่ถิ่นฐานบ้านเมืองมีเครื่องยศ ลองชิมรสลูกฝรั่งมังเป็นไร"¹

ในเรื่องพระลอ ผู้แต่งได้ผูกเรื่องเป็นทำนองว่าพระลอทรงเพ้อคิดถึงพระเพื่อน
พระแพง เพราะถูกเสน่ห์ฝ่ายพระเพื่อนพระแพงกระทำ แต่ถาจะพิจารณากันอย่างยุดิธรรม
แล้ว พระลอเองก็ทรงมีพระนิสัยพึงพระทัยในสตรีงาม พระองค์ทรงรำพึงถึงพระเพื่อนพระ
แพง ตั้งแต่ตอนที่ไคส์กับเพลงสรรเสริญความงามของสองนางว่าเป็นเลิศกว่าราชธิดาของ
เจ้าเมืองทุกเมือง บรรดาเจ้าเมืองทั้งหลายอย่าพินึกหวังในตัวนางให้ความรักเฝ้าจะ
หมองไหมเสียเปล่า ๆ เพราะนางนั้นคู่ควรกับราชาธิราชผู้มีบุญเท่านั้น เพลงขับจึงเท่ากับ
เป็นการยั่วพระลอให้ทรงมีความปรารถนาที่จะได้นางมาเป็นคู่ครองมากขึ้น พระองค์นั้นจัด
ว่าเป็นยอดแห่งกษัตริย์ ก็ไฉนเล่าจึงจะไม่คู่ควรกับนางงาม เหตุนี้เองจึงทรงรำพึงในพระทัย
ว่า

"ฉันทไคญจักไค สมพระนุชน้องไค
ออนทาวทั้งสอง"²

ทั้ง ๆ ที่ขณะนั้นพระลอมีเมียเสียคือ พระนางลักษณวดีอยู่แล้ว ตอนที่พระลอเสด็จ
จากนางลักษณวดีไปหาพระเพื่อนพระแพง ขณะเดินทางไปในแนวป่า คราใดที่พระลอทรง
ทอดพระเนตรเห็นแมกไม้หรือสัตว์ พระองค์ก็ทรงนึกไปถึงสตรีอันเป็นที่รัก เช่นเดียวกับ
พระมหาอุปราชที่ทรงครวญถึงสนม เห็นได้จากโคลงที่ว่า

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร :
คลังวิทยา, 2506), เล่ม 2 หน้า 113

² ลิลิตพระลอ, (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 11

"แอนเกล้าเหมือนแม่เกล้า	คลอคลั่ง ฟิน่า
หอมกลิ่นเรียมคิด้ถึง	กลิ่นเจ้า
สุกรมพยอมพึ่ง	ใจพี่ พระเอ๋ย
เหมือนกลิ่นอรนุมนเหนา	พิทองคิใจ บารนี้ ฯ
นางแย้มเหมือนแม่แย้ม	ยินดี รอนา
ตอญคู่มือเทพี	พิทอง
ของนางคลีเกศ	นุชคลี ลงญา
รักจุเรียมรักนง	รวมรักเรียม
เล็บมือนางนัง	เล็บนาง เรียมนา
ชมมานางหวังต่าง	มานนง
ชมพูลไบบ่าง	นุชคลี ลงญา
งานปานนี้ไม่ปลอญ	แปลกลปลอญ คอศรี" ¹

ในเรื่องอิเหนา อิเหนาไปพระทัยในสตรีมากที่สุด พระองค์ทรงมีมเหสีถึงสิบองค์ ทั้งนี้ เพราะเหตุผลหลายประการ ประการแรกเพราะอิเหนาเป็นบุพราชแห่งกรุงกูเรบัน ผู้มีความเฉลียวฉลาดสามารถ ทรงมีฝีมือการรบพุ่งที่เก่งกาจเหนือกษัตริย์องค์ใดในแคว้นชวา ดังนั้นเมืองไหนสู้ไม่ได้ ก็ถวายธิดาให้เป็นบาทบริจาริกา อีกประการหนึ่งอิเหนาเป็นกษัตริย์หนุ่มรูปงาม เป็นที่พึงใจของสตรีผู้ได้เห็นโฉมของพระองค์

แม้อิเหนาจะไปพระทัยในสตรีเป็นอันมาก แต่ทรงเป็นผู้มีความฉลาดรอบคอบ รู้ว่าควรจะดำเนินการสิ่งใดก่อนหรือหลังจึงจะไม่เสียการ เป็นที่รู้จักกันว่าอิเหนาเป็นคู่คุณาหงษ์ของนุชบาธิดาท้าวคานา แต่อิเหนากลับไปหลงรักจินตะทราวาทิ ธิดาท้าวหมันหยา

¹ ลิลิตพระลอ, (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 62

หากอิเหนาเป็นสามัญชนแล้วไซ้รักอ้างกล่าวไควว่า อิเหนาเป็นบุรุษผู้มีวาจากลบักลอก
ไม่บังควรที่สตรีจะพึงซิด แต่ในเมื่ออิเหนาเป็นบุรุษพรานหนุ่มผู้มีความสามารถและมีรูป
งามเป็นที่พึงปรารถนาของสตรีด้วย ความเจ้าชู้อย่างหาตัวจับไคยาก และความกลบักลอกของ
อิเหนาจึงไม่เป็นที่ตำหนิมากนัก ความดีความสามารถด้านอื่น ๆ ของพระองค์มีมากพอที่จะทำ
ให้อานามมองข้ามชอบกพรองต่าง ๆ ไคสิ้น แมวบางครังความกลบักลอกของอิเหนาอาจทำให้
ผู้อานไม่สบอารมณ์นัก เช่น ตอนที่อิเหนาเล้าโลมบุษบาในถ้ำ บุษบาตัดพ้อตอว่าอิเหนาเรื่อง
ที่ไปหลงรักจินตะหรา อิเหนาแกวว่า

"อันนางจินตะหราวาคี
หากเขากอกอนหยอนมา
พิลอบโลมเล่นแต่เซนชู

ไซ้ที่จะมุงมาคปรารถนา
ใจที่พาลากังววยไป
มิไคเลี้ยงเป็นคู่พิสมัย"¹

หากจินตะหรมีญาณวิเศษสามารถล่วงรู้คำพูดของอิเหนาแล้วไซ้ นางคงบังเกิด
ความโกรธ
อิเหนานั้นไปหลงรักติดพันจินตะหรา
กระทั่งกล่าวคำสั่งของท้าวกูเรป็น ไคไม่เสด็จไปเข้าพิทอิเษกกับบุษบาผู้เป็นคู่คุนาหงัน
อันเป็นเหตุให้คานาเกิดศึกชิงนาง ท้าวกูเรป็นมีรับสั่งให้อิเหนายาตราทัพไปช่วยคานาทำศึก
อิเหนาอดเอื้อน ควยไม่อยากจากจินตะหรา แต่ไคไปอาจซัดรับสั่งของท้าวกูเรป็นไค ก่อน
จาก อิเหนาไคให้คำมั่นสัญญาตอจินตะหราวาจะรีบเสด็จกลับหมั้นหยาทันทีที่เสด็จศึก แต่แล้ว
อิเหนาก็ทรงลืมนำคำมั่นสัญญานั้นจนหมดสิ้น ควยพระองค์ไคยลโณมอันงามล้ำเลิศเหนือสตรีไค
ของระเคนบุษบา อิเหนาทรงบังเกิดความรักหลงใหลในองคบุษบาอย่างเปี่ยมล้น เมื่อนาง
ตัดพ้อตอว่าถึงเรื่องจินตะหรา อิเหนาจึงไคตรัสออกมาตั้งกล่าว ไคยมิไคทรงคานิงว่าจะมีผล
กระทบกระเทือนถึงจินตะหราเซนไร และบุษบาจะมองพระองค์ไปในแง่ไหน ควยเหตุนี้เอง

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 515

บุษบา ยังไม่ลืมการกระทำของอิเหนาที่บอกมัดพิธอภิกษกกับนางแต่ครั้งก่อน จึงกล่าวขอนเอา
ว่า ลินคารมของอิเหนานั้น

ในสารศรีมีมาเป็นสำคัญ

ซึ่งว่าไม่เลี้ยงจินตะหรา

อยากลาวแกลงกลับกลอกยกยกยอน

"เพราะพริ้งกลิ้งกลมดั่งจักรผัน

ว่าไม่เลี้ยงชานันแนอน

จงรำลึกศรีกตราคุณก่อน

อักษรมีมันอยู่เป็นตรา"¹

และเพราะความกลับกลอกของอิเหนาอันเนื่องมาแต่ความเจ้าชู้เอง ทำให้จินตะหรา
กล่าววิภาษอิเหนาด้วยความแค้นใจ เห็นไต่ตอนที่ท้าวกูเรบนั้นมีรับสั่งเชิญนางไป เข้าพิธอภิกษก
กับอิเหนาพร้อมบุษบา จินตะหราว่า

"ซึ่งจะแบกหน้าไปในครานี้

จะอดสูใครใครก็ไม่คิด

อันความแค้นแสนทฤษทรมมา

เพราะชายชาติเข่นนี้ไม่มีสัตย์

มิขอพบขอเห็นสืบไป

อัปยศพันที่จะพรวณา

ไม่เจ็บจิตรเหมือนหนึ่งชาวคาหา

ยิ่งกวานอนอยู่ในกองไฟ

สารพัดไม่เอาค่าไค้

แต่รอยก็อย่าไ้หรวมกัน"²

จะอย่างไรก็ตาม จินตะหรามีกลาซักรับสั่งของท้าวกูเรบ จึงจำต้องไปเข้าพิธ
อภิกษกกับอิเหนาด้วยความเจ็บช้ำขมขื่น หลังจากพิธอภิกษกแล้ว อิเหนาพอพระทัยเฝ้าฯ เชยชม
แต่บุษบาเพียงองค์เดียว ประหนึ่งว่ามีไค้ทรงมีมเหสีอีกเกาองค์อยู่เลย กระทั่งประไหมสุหรี
เมืองคานาของเสด็จมาเตือนอิเหนาให้ไปหาจินตะหราบ้าง ควบนางเกรงว่าจินตะหราจะ
น้อยเนื้อต่ำใจ และบุษบาจะถูกตีเตียนไค้ อิเหนาจึงจำต้องเสด็จไปหาจินตะหรา พระองค์
ตรัสแกบุษบาวาถ้าไม่เกรงว่าบุษบาจะพลอยมีความผิดด้วยแล้ว จะไม่เสด็จไปเป็นอันขาด และ

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :

โรงพิมพ์คุรุสภา 2498), หน้า 516

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 1051

"ซึ่งวานให้ไปรักจินตะหรา จะอุทิศแห่แข่งจิตพิศมัย"¹

เมื่ออิเหนาเสด็จเข้าห้องจินตะหรา นางมีแรงอนไม่ยอมคืนคิ้ว อิเหนาจึงทรงพลิกพลั่ววาวาว่า พระองค์ทรงเสนาหารักใคร่ในนางจินตะหรา จนบอกมัดพิชชีกิเชกกับบุษบา ก็เป็นที่รักกันอยู่แล้ว และนางก็น่าจะตระหนักถึงความรักของพระองค์ เรื่องที่พระองค์เที่ยวติดตามคนหาบุษบาจนพบ และที่เขาพิชชีกิเชกกับบุษบานั้น อิเหนาทรงอ้างว่า ถ้า

"มิปกครองน้องหญิงจะทิ้งเสีย ให้เป็นเมียข้าศึกนิกสงสาร"²

อิเหนาตรัสยาเพื่ออิเหนาจินตะหราเชื่อพระองค์ว่า

"ถึงนับปีมิใช่จะละเลย เจ้าลืมเคยพิชชีกิเชกยังติดใจ
ขึ้นวารักบุษบายิ่งกว่าเจ้า จนบอกเล่าตามตรงยังสงสัย"³

ความจริงแล้วระหว่างบุษบากับจินตะหรา อิเหนาทรงรักใคร่บุษบายิ่งกว่าหลายเท่านี้ แม้ระหว่างที่อิเหนาเที่ยวมั่งงุมมะงาหราตามหาบุษบา ก็ยังได้นางกันจะหนาเป็นมเหสี ควบเหตุผลประการเดียวคือ นางทรงโฉมงามสคราญคล้าย ๆ บุษบาผู้เป็นที่รักที่คิดถึงอย่างสุดซึ้ง ครั้นอิเหนาทรงเห็นอุณากรรณ (บุษบาปลอม) ละม้ายแมนบุษบา ก็ทรงบังเกิดความรักต่ออุณากรรณ ทั้ง ๆ ที่อุณากรรณเป็นมานพน้อย พระองค์ทรงเฉลอคิดไปว่าอุณากรรณคือบุษบา ครั้นได้พระสติก็ละอายพระทัย แต่ก็ไม่วายรำพึงว่า

".....ถ้าเป็นสตรี อันพี่จะละอย่าสงสัย"⁴

ตอนที่อิเหนาเสด็จไปถึงเมืองกาหลังโดยยังปลอมองค์เป็นบันทึ ความงามของนางสการะหนึ่งทรัด ทำให้อิเหนามีพระทัยปฏิบัติ ทรงครุ่นคำนึงว่าทำไฉน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา 2498), 1152

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1154

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 636

แม้เกรงพระองค์ทรงธานี

"จึงจะไค้ชยชมสมศรี

อันจะละเหวีย่าสงกา" ¹

จะเห็นไคว่าอิเหนาไผ่พระทัยในสตรีมาก ทรงแบ่งปันความรักไค้กับสตรีที่ทรงพอพระทัยไค้เสมอ

นอกจากนี้อิเหนายังทรงมีพระทัยจดจ่อถึงนางผู้เป็นที่รัก แม้ขณะที่ทรงกริษาทัพไปช่วยคหาทำศึก ระหว่างทางที่เสด็จไปในป่า เมื่ออิเหนาทรงทอดพระเนตรเห็นพรรณไม้และนกป่า พระองค์ทรงมีพระทัยประหวัดถึงสามนาง เช่นเดียวกับที่พระมหาอุปราชาและพระลอทรงคร่ำครวญ เห็นไค้จากกลอนที่ว่า

"วาพลางทางชมคณานก

เบญจวรรณจับวัลชาลี

นางนวลจับนางนวลนอน

จากะพรากจับจากจ่านรจา

แขกเตาจับเตาร่างรอง

นกแก้วจับแก้วพาตี

ตระเวนไพรรองตระเวนไพร

เค้าโมงจับโมงอยู่เอกา

คับแคจับแคสันโคขเคี้ยว

ชมวิหคณกไม้ไปตามทาง

โยนยกจับไม่อิงมี

เหมือนวันพีไกลสามสุคามา

เหมือนพีแนบนวลสมรจินตะหรา

เหมือนจากนางสการะวาตี

เหมือนรางทองมาหารัทมี

เหมือนแก้วพีทั้งสามสังความมา

เหมือนเวรไค้ให้ไรศเสนหา

เหมือนพินัยโมงมาเมื่อไกลนาง

เหมือนเปล้าเปลี่ยวคัยใจในไพรกว้าง

คณิงนางพลางรับโยธี" ²

ตอนที่อิเหนาเสด็จออกติดตามบุษบา ก็เช่นเดียวกัน พระองค์ทรงทอดทัคินาแมกไม้ขณะเดียวกันก็ทรงรำลึกถึงบุษบา ดังกลอนที่ว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา 2498), หน้า 738

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 577

"พิศพรรณมิ่งไม่นานา	รื่นรมย์วิทยาเรียงราย
บางแผ่คคอกอกอกชออรชร	บางแบ่งบานเกสรแยมชขาย
หอมหวนอวลกลิ่นอบอวย	คล้ายคล้ายเหมือนเมื่ออยู่ดำพอง
แมนไคควงยิวหามาควยพี	จะชวนขี้ปริศึเปรมเกษมสอง
เห็นการะเกดสีเหลืองเรืองรอง	เหมือนนิวเนื่อนองที่ตองใจ
พระเหลือบแลคุดอกสรอยฟ้า	ยื่นยอยระยงามไสว
เหมือนสรอยหอยมวนางทรมไวย	ถานองนอยหอยไวกะมังนา
จะให้รูวอายุที่ปานี้	ให้พี่มาคิตตามหา
เห็นเล็บนางขานตระการตา	เหมือนนะชายีหาวของเรียมเออย" ¹

3. พระทัยอ่อน มีเมตตา และมีอารมณ์หวั่นไหว เมืองไทยเป็นเมืองแห่งพระพุทธศาสนา ทั้งชาวไทยยังเป็นพุทธมามกะที่ดี อิทธิพลคำสอนทางศาสนาจึงมีประจำอยู่ในกมลสันดาน ทำให้คนมีความเมตตาต่อกัน ความอ่อนโยนแห่งจิตใจจึงแสดงออกมาทางคานต่าง ๆ เป็นต้นว่า ทางดนตรีที่มีท่วงทำนองซา ๆ เย็น ๆ ไม่เร่าร้อน ทางศิลปกรรมคานต่าง ๆ อันมีความละเอียดวิจิตรบรรจง ทางนาฏกรรมอันอ่อนช้อยงดงาม และท้ายสุดก็ทางวรรณกรรม ซึ่งกวีได้แทรกอารมณ์อ่อนโยนละเมียดละไมให้กับตัวละครหรือบุคคลในเรื่อง โดยให้มีจิตใจอ่อนไหวง่าย มีเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์และไม่อาฆาตจองเวร

พระอภัยมณีเป็นกษัตริย์ที่มีอารมณ์หวั่นไหวมากที่สุดองค์หนึ่ง ทั้งนี้ เพราะพระองค์มีลักษณะไม่เหมือนกษัตริย์องค์อื่น ตรงที่ทรงมีอารมณ์เป็นศิลปิน โปรดดนตรีมากกว่ายุทธวิชา อาวูชของพระอภัยมณีคือปี่ เพลงปี่ของพระองค์สามารถทำให้คนฟังบังเกิดความรักซาบซ่านเคลิบเคลิ้มหรืออาจทำให้ซาบใจตายได้ พระอภัยมณีทรงโอ้อวดว่า เพลงปี่ของพระองค์นั้น

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 577

"แต่เสื้อข้างกลางไพร่ดำไคยีน ก็ล้มกินน้ำหญาเข้ามาพัง" ¹

และ

"ถึงมณษย์ครุฑาเทวราช จัตุมาทกลางป่าพนาสิน
แมนปีเราเป่าไปให้ไคยีน ก็สูคสิ้นโมโหที่โกธธา" ²

เพราะพระอภัยมณีทรงมีพระอุปนิสัยรักวิชาศิลป์เช่นนี้ ลักษณะความเป็นคนใจอ่อน มีเมตตาและมีอารมณ์หวั่นไหวง่าย จึงเป็นลักษณะเด่นของพระองค์ และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระอภัยมณีไม่มีความเด็ดขาดในการปกครอง เห็นได้จากตอนที่มังคลายาตราทัพเข้าตีรมจักรไค้ ท้าวทศวงศ์และนางสุวรรณมาลีถูกจับไปเป็นเชลย ครั้นความทราบไปถึงพระอภัยมณี พระองค์ทรงพิโรธ เหลลาเสนามาตย์เป็นอันมาก ให้นำมุกคดเหล่านั้นไปประหารตามควรแก่โทษ แต่เมื่อคนโทษเหล่านั้นขอแก้ตัวโดยอาสาหน้าทัพไปตีลังกา และสัญญาว่าถ้าตีไม่ได้ก็ขอให้ฆ่าให้สิ้นทั้งโคตร พระอภัยมณีพระทัยอ่อน

"ตรีศตอมขอบใจทั้งใหญ่่นอย เคยไซ้สอยชอตรงก็สงสาร" ³

แต่ทว่ากรกระทำบางอย่างของพระอภัยมณี ก็จะขัดกับพระนิสัยมีพระทัยเมตตา เช่น ตอนที่ทรงหนีนางผีเสื้อสมุทรขึ้นไปจนมมอยูนภูเขา พระองค์ก็เหมือนมนุษย์อื่นในข้อที่ว่ารักชีวิตคน เห็นผู้อื่น หากนางยักษ์จับพระองค์ได้ ใครเล่ากล้ารับรองว่านางจะไม่ฆ่าพระองค์ควยอารมณ์แค้นที่เจียนจะคลั่งอย่างนั้น หรือมิฉะนั้นพระองค์อาจถูกจับไปจำขังไว้ในถ้ำจุจเคิม ทางเดียวที่ไม่อาจเลือกได้คือต้องฆ่านางยักษ์เพื่อแลกกับเสรีภาพของพระองค์ ดังนั้น ในกรณีนี้จะกล่าวได้ว่าพระอภัยมณีมีพระทัยโหดร้ายคงไม่ถูกนัก หลังจากนางผีเสื้อสมุทร

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีขับหอสุมุคชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), เล่ม 1, หน้า 6

² เรื่องเดียวกัน เล่ม 1, หน้า 11

³ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 495

ชาติใจตายด้วยสำเนียงป้อนวิเวกแหบโหดของพระอภัยมณีแล้ว พระองค์ทรงบังเกิดความ
เวทนาสงสารนางยักษ์ถึงกับทรงกันแสงจนสิ้นพระสติ อยู่ริมหาดทรายนั่นเอง และพระองค์
ยังทรงจัดการปลงศพนางยักษ์เพื่อมิให้เป็นเหยื่อฝูงแร้งกา นำพระทัยของพระองค์นั้นแม้จะ
นึกถึงถึงความอัปลักษณ์ของใบหน้าและรูปร่างนางยักษ์เพียงไร แต่ก็ยังทรงระลึกถึงความ
ดีของนาง ที่มีความรักใคร่ซื่อสัตย์และปรณนิบัติพระองค์เยี่ยงภรรยาที่ประเสริฐ พระอภัยมณี
จึงทรงอธิษฐานในทางไปเกิดในรูปใหม่ที่ดีกว่านี้ และให้ได้เป็นคู่เสนาหาของพระองค์อีกใน
สัมปรายภพ

กษัตริย์อย่างพระอภัยมณี มีความเมตตาในดวงจิต และมีความอ่อนไหวในอารมณ์
ดังนั้น พระองค์จึงกันแสงไค้กายเบี่ยงคนใจอ่อนอื่น ๆ เห็นได้ตอนจากนางเงือก พระองค์
ทรงกันแสงด้วยความอาลัยรักและความห่วงใยที่มีต่อนาง ผู้ซึ่งขณะนั้นกำลังตั้งครรภ์ได้เพียง
สามเดือน ตอนพระอภัยมณีและสินสมุทรต้องพลัดพรากจากกันเพราะเรืออัปปาง เมื่อบุญ
ช่วยให้ประสมกันอีกวาระหนึ่ง ความโสมนัสพระทัยทำให้พระองค์ "นำเนตรลงพรากพราก"¹
ศรีสุวรรณผู้เป็นอนุชาคูหูกขุยาของพระอภัยมณี เคยกล่าวถึงพระองค์ว่า "...พระที่นั่งกระไร
พระทัยอ่อน"²

ความมีพระทัยอ่อนของพระอภัยมณีไม่มีขอบเขตจำกัด ไม่ว่าจะกับมิตรหรือศัตรูผู้เคยมี
บุญคุณต่อพระองค์มาก่อนหรือเคยมีความสัมพันธ์กัน จะเห็นได้จากความรู้สึกของพระองค์ที่มี
ต่ออุศเรนนั้นมีแต่ความเมตตาสงสาร แม้อุศเรนจะอาฆาตพระอภัยมณีถึงกับประกาศว่า ถ้าตี
เมืองผลึกได้ ...

จับตัวหัวเมียมามาไว้

แล้วจะให้แลเนื้อเอาเกลือทา

กับเปลี่ยนหัวหัวเมียเสียสำเร็จ

จึงจะเสร็จสมมาดปรารถนา"³

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร :
คลังวิทยา, 2506), เล่ม 1, หน้า 268

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 329

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 388

พระอภัยมณียังมีพระทัยเมตตา ทั้งนี้ เพราะอุศเรนเคยมีบุญคุณที่ได้ให้พระองค์ โดยสารเรือมาช่วย ครั้นอุศเรนยกทัพหมายจะทำลายเมืองผลึกให้ราบ แต่เสียที่ถูกพวก ชาวเมืองช่วยกันยิงจนเรือของอุศเรนอัปปางลง พระอภัยมณีเสด็จเลียบเรือเข้าไปใกล้ ไถยยินเสียงอุศเรณก็จำได้ จึงมีรับสั่งให้คนบนเรือลงไปรับอุศเรน

"อุ้มประคัมประคองนำขึ้นมาได้
พระอภัย เขาประคองนอนน้ำตา" ¹

อุศเรนเอนทบสลมไป

เมื่ออุศเรนฟื้นขึ้นเห็นองค์พระอภัยมณี ค่ายแรงแค้นที่ถูกช่วงชิงคู่นั้น อุศเรนจึง ทอว่าพระอภัยมณีอย่างเจ็บแสบ ทว่าพระอภัยมณีมิได้ทรงถือโกรธ มีหน้าซำยังตรัสกับ อุศเรนว่า

"จะปล่อยไปไม่สังหารผลาญชีวิต ควว่าคิคุณน้องสนองคุณ" ²

นางวาลีผู้ชาญฉลาด เล็งเห็นการณโกลว่าถ้าพระอภัยมณีปล่อยอุศเรนไป อันตรายจะบังเกิดขึ้นแก่พระอภัยมณีและบ้านเมืองอย่างมิต้องสงสัย นางจึงป้องกันหาทาง คัดไฟแต่ต้นลม โดยใ้ชวาทจาประหัตประหาร จนอุศเรนอกแตกตาย ความมีพระทัยดีของ พระอภัยมณีนี้ ... กลับเป็น ... ต่อพระองค์เองโดยที่พระองค์หาได้ทรงรู้สึกไม่ เห็นได้จากคำพูดของนางวาลีที่ว่า

"พระยานเกล้าเรานี้อาร์เหลือ เหมือนคุณลูกเสือเป็นนักหนา
พระทัยชื้อถือว่าคุณเขามี่มา" ³

ในยามศึกสงคราม ... เป็นเวลาที่ทางฝ่ายต่างทำหันเพื่อเอา
ชนะกัน พระอภัยมณีกลับมีพระทัยเมตตาต่อข้าศึก เช่น ตอนที่เจ้าจมานยกกองทัพมาตี

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), เล่ม 1 หน้า 381

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 388

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

เมืองฉลิก หากพระอภัยมณีทรงเป่าปี่แต่จึ่งก็ยกยอมจะทรงกระทำไ้ แต่พระองค์ทรงไว้
ชีวิตพลทหารโดยเพียงแต่ทำให้สลบหลับไหลไปเท่านั้น ทั้งนี้เพราะ

"พระอภัยใจบุญการุญราษฏร์ มีให้ขาดวงจิตคิดสงสาร"¹

เพราะความมีพระเมตตาของพระอภัยมณีนี้เอง ทำให้พระองค์รู้ว่าใครได้ไม่นาน
เห็นได้จากตอนที่พระองค์รู้ว่านางละเวงและนางสุวรรณมาลี ที่ไม่ยอมให้พระองค์ได้เซขม
เซนกอน พระองค์ตรัสแก่ทั้งสองนางว่าจะเสด็จออกบวชเป็นคฤหัสถ์เพื่อจะได้หมั่นสิ้นเยื่อ
ใยความรักความผูกพันที่มีต่อกัน นางสุวรรณมาลีและนางละเวงต่างวิงวอนขอตามเสด็จออกบวช
ตอนแรกพระองค์มิได้ทรงยินยอม แต่ภายหลังก็พระทัยอ่อนยอมให้นางตามเสด็จไปคอยตั้งประสงค

นอกจากนี้แล้ว พระอภัยมณียังมีอารมณ์หวั่นไหวง่าย เช่นอารมณ์ของศิลปินอื่น ๆ
บุคคลผู้มีอารมณ์เช่นนี้ เมื่อตกอยู่ในห่วงแห่งความรัก ก็ทุ่มเทชีวิตจิตใจให้กับความรักจนหมก
สิ้น คึงเช่น พระอภัยมณีตอนหลงโถมอันงามเป็นเลิศของนางละเวง พระองค์ทรงคลั่งไคล้
ไหลหลงนางจนล้มหน้าที่ราชการ ลืมความรับผิดชอบที่มีต่อชาวทหารและบ้านเมือง และท้ายสุด
ทรงล้มมเหสีและสองราชธิดาผู้เคยเป็นที่สนิทเสน่หาจนหมกสิ้น แทนที่พระอภัยมณีจะทรงหา
ทางเอาชนะนางละเวงผู้เป็นศัตรู กลับทรงให้สัญญาว่า

"จะสูม้วยควยสวาทแล้วชาตินี้ พรุ่งนี้พี่จะไปหาไอหาพัน"²

พระมหาอุปราชในเรื่องตะเลงพ่าย เป็นอีกองค์หนึ่งที่มีอารมณ์หวั่นไหวง่าย มี
พระทัยอ่อนแอ อารมณ์ของพระองค์เปราะบางเสมอด้วยแก้ว เมื่อมีความทุกข์พระองค์ก็
ทรงทุกข์จนทวมทนพระทรงและทรงบรรยายความระทมทุกข์ในดวงหทัยได้อย่างสะเทือน

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร :
คลังวิทยา 2506), เล่ม 1 หน้า 418

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 572

อารมณ์ยิ่งนัก พระมหาอุปราชาทรงอยู่ในฐานะศัตรูสำคัญของชาวไทย แต่ผู้อ่านกลับมีความรู้สึกเห็นพระทัยและสงสารพระองค์ ทั้งนี้ เพราะทุกถ้อยคำที่บรรยายความเจ็บปวดทรมาน ความโศกเศร้าโหยหานางผู้เป็นที่รักซึ่งพระองค์ต้องจากมานั้น สามารถทำให้ผู้อ่านบังเกิดความสะเทือนใจตามไปควย ประหนึ่งว่าผู้อ่านเองกำลังรับบทเป็นองค์พระมหาอุปราชา

"พระโหยพระไทรำ	รำจวน
พลางพระค้ำนึ่งนวล	หนุ่มหนา
บให้ขอขมาครวญ	ครางครำ อยู่แสร
พระแต่โศกแต่เศร้า	แต่สรอยแสนทวิ" ¹

และยิ่งพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นแมกไม้และเหล่าจตุบาทพิชชาชาติแอมอิง คลอเคล้ากันอยู่อย่างมีความสุข พระมหาอุปราชายังมีความรั้นทศพระทัย พระองค์

"แลพลางทางเทวศไให้	หาศรี
ยามพระสุริยลี	ลดฟ้า
พระสดับแต่เสียดี	เขื่อนพุด กันแสร
บันทัยทานว่า	วุ่นเพียงจักรผัน" ²

พระองค์ทรงโหยหานางผู้เป็นที่รักอยากให้เห็นนางมาเคลียเคล้าอิงแอบอยู่ข้าง ๆ แต่นั่นก็เป็นเพียงความคิดคำนึงที่ไม่อาจเป็นจริงขึ้นมาได้ พระองค์จึงทรงได้รับความขมขื่นปวดร้าวอยู่ทุกวันคืน ความเจ็บปวดทรมานของพระองค์นั้นใหญ่หลวงนัก เห็นได้จากที่ทรงเปรียบเทียบไว้ว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กรมสมเด็จฯ พระบรมนาถบพิตร, ลิลิตตะเลงพ่าย, ภาพประกอบ (พระนคร : คลังวิทยา 2506), เล่ม 2, หน้า 46

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 49

"เจ็บป็นป็นพิศมตอง"

ปางมว้ยเมืองมรณ"¹

และระบายความตรอมตรมของพระองค์ว่า

"ตรอมกระออกซ่า

ปวคป็นปีหิวซ่า

ไค้เย้ยไฉน"²

พระลอในเรื่องพระลอ เป็นกษัตริย์หนุ่มรูปงามและมีพระทัยอ่อนไหว พระองค์อาจจะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้เข้มแข็ง เด็ดเดี่ยว และบังคับพระองค์เองได้ ทว่าในเรื่องความรักแล้ว พระลอก็เหมือนบุรุษหนุ่มรูปงามผู้มีอารมณ์หวั่นไหวง่าย ความรักของพระองค์ที่มีต่อพระเพื่อนพระแพงนั้นใหญ่หลวงนัก ทั้งนี้คงเป็นเพราะความรู้สึกส่วนพระองค์ที่ทรงปฏิบัติในสตรีงาม ประกอบกับอำนาจทางไสยศาสตร์ที่พระลอถูกกระทำ พระองค์จึงทรงรำพันถึงความรักที่มีต่อพระเพื่อนพระแพง ว่า

"รักแม่สุดคินแค้น

กว่าฟ้า

เรียมสงวนพระนุชแสน

สงวนยิ่ง ตัวนา

ยามหนึ่งบเห็นหนา

อนทาวเรียมตาย"³

นอกจากนี้แล้ว พระลอยังทรงสูญเสียบ้านเมือง ความสุขส่วนพระองค์ และที่เห็นอสิ่งอื่นใดทั้งหมด คือพระองค์ทรงละทิ้งพระมารดาและแม่เลี้ยงมาเพียงเพื่อไค้เซยชมสองนางเห็นไค้จากคำตรัสของพระองค์ที่ว่า

¹ กรมสมเด็จพระปรมาภิไธยทิศาโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, (พระนคร : โรงพิมพ์

ไทยสพานยศเส 2458), หน้า 40

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 47

³ ลิลิตพระลอ, (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 121

"เสียแม่เสียเมียมา	สู่นอง
เสียสนมจุกพวงพैया	งามแ่ง งามนา
มาแต่ตัวเขาชอง	ชายทาวทั้งสอง" ¹

เพียงเท่านั้นก็แสดงให้เห็นถึงความรักของพระลอที่มีต่อสองนางได้เป็นอย่างดี
 ขรรคมานุษย์นั้นหากทุ่มเทชีวิตจิตใจให้กับบุคคลใดจนหมดสิ้นแล้ว แต่ยังไม่ได้ทุกอย่างตั้งใจ
 ประสงค์ก็มักจะมี ความเสียใจและมีความอ่อนแอ ดังเช่น พระลอทรงแสดงความอ่อนแอทาง
 ค่านพระทัยให้ปรากฏ หลังจากที่ทรงทราบว่า พระเพื่อนพระแพงจะเสด็จกลับเข้าวัง โดยที่
 พระองค์ยังมีไคร่ทรงเคยขมิให้สมพระทัยที่ทรงอุทิศสาคันคนมาหานาง พระลอตรัสว่า

"เจ้าจากเรียมจักกลับ	สวาทกลันใจตาย" ²
----------------------	-----------------------------

บุคคลส่วนมากในวรรณคดีไม่มีชีวิตจริง ดังนั้น การที่กวีจะบรรยายให้มีลักษณะ
 อ่อนแอเป็นต้นว่า ให้บุคคลในเรื่องที่เป็นกษัตริย์ผู้เรืองอำนาจแสดงความอ่อนแอถึงกันแสง
 จึงไม่เป็นลักษณะที่ชวนให้รักสมเพช ตรงกันข้ามลักษณะเช่นนี้เองสามารถก่ออารมณ์สะเทือน
 ใจให้บังเกิดแก่ผู้อ่านได้ตามที่กวีต้องการ การพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก แม้เพียงชั่ว
 ราตรีหนึ่งก็จัดว่าเป็นความระทมทุกข์อย่างแสนสาหัส ความอ่อนแอทำให้พระลอ

"ระทดควบนูนของ	ระทวยองค์ ทานนา
ชรอนพระพักตรชลลง	สะอื้น
เหนือหลังสมบรมบัง	กษมาศ กูเออย
มีไคร่เงยหน้าขึ้น	จากเจ้าจอมสมร" ³

เพราะความมีพระทัยอ่อน พระลอจึงทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความเมตตาต่อข้าราชการบริพาร
 เช่น ในกรณีที่พวกข้าราชการตามเสด็จพระองค์ไปจนถึงชายแดน พระองค์ทรงเข้าพระทัย

¹ ลิลิตพระลอ, (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 126

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 125

ความรู้สึกของทุกคนที่ตองจากบุตรภรรยาмаควยพระองค์ในครั้งนั้นว่า ย่อมมีความหวังและ
 อาลัยถึงบุพทศอยอยู่เบื้องหลัง ควยเหตุนี้จึงทรงคิดว่

"ควรส่งพลแสนคีน

สู่หยา

ทุกคนเอนคู้แกลน

ควรฉลุค เมียนา

กู่ค่นึงถึงทาว

เพือนไทแพงทอง" ¹

พระองค์มีรับสั่งแกขาราชบริพารว่

"สู่ทั้งหลายน้อ

กลับบ้านสำราญ

กอนเทอญ" ²

อิเหนาเป็นกษัตริย์อีกองค์หนึ่งซึ่งแม่จะทรงศึกคานูภาพมิมือการรบเข้มแข็ง แต่มี
 พระทัยอ่อนหวานใหวางย คู่จ่เกี่ยวกับกษัตริย์ของคอื่น ๆ เห็นโคตอนที่อิเหนาเสด็จยাত্রาทัพ
 ไปช่วยเมืองคากาห่าศึกนั้น พระองค์ทรงควรฉลุคว่ร่ำพันถึงจินตะหรา สการะวาที และ
 มาหยารัศมีว่

"โอว่เจ้าควงยิหาวพี

ปานนี้จะคว่ำควรฉลุค

ไกรจะปลอมโถมงามสามสุคา

แตพพาใจเศร่าบรเรทาคลาย

.....

.....

แววเสียงสำเนียงบุหร่งรอง

ว่เสียงสามนินน่องเสนา

พระแยมเยียมมานทองทัศนา

เห็นแต่ป่าพุมไม้ใบบัง

เอนองคองอิงฟังเซนย

กรเกยกายภักตร์ฉวิลหวัง

รศร์กรอนรนพนกำล้ง

ชลไนยไหลหล้งลงพรงพราย" ³

¹ ลิลิตพระลอ, (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 65

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
 โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 314

แม้ในสนามรบ ทุกคนมุ่งหน้าประหัตประหารเอาชนะกัน แต่ความรูสึกหวั่นไหวก็
ยังบังเกิดแก่อิเหนา เห็นโคตตอนที่พระองค์เสด็จ

มาเห็นศพทอดทิ้งกลิ้งอยู่

"ไปที่วิหยาสะกำตาย
พระพินิจพิศดูแล้วใจหาย"¹

เพราะความสลดพระทัยและทรงเสียดายความงามของวิหยาสะกำ

ในเรื่องของความรัก อิเหนาทรงอ่อนแอมาก กล่าวคือ ทรงปล่อยพระองค์ให้ตก
เป็นทาสของความรักด้วยพระทัยจจจอยู่ตลอดเวลา และไม่สามารถบังคับพระองค์เองได้
ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ว่า บุรุษผู้ซึ่งขณะอยู่ในสนามรบนั้นมีความทะนงองอาจเยี่ยงราชสีห์และ
ประหารศัตรูมานับไม่ถ้วน จะอ่อนแอถึงเพียงนี้ เห็นโคตตอนที่ใกล้จะถึงพิฆิอภิเชกบุนนากับ
จรงกา อิเหนาซึ่งกำลังทรงหลงใหลบุนนากันเจียนจะคลั่ง ไม่สามารถบังคับพระองค์เองให้
เข้มแข็งได้ ในเมื่อสตรีผู้เป็นยอดเสนหากำลังจะตกเป็นของบุรุษอื่น

"กอดเข้าเหงางวงตะลึงไป
ยามเสวยเลยลืมหันตึงเคี้ยว
ทำไฉนจะได้เห็นกัลยา
ยามสรงไปสรงสาคร
รอนทั้งภายนอกภายใน
ยามเข้าไสยยังอวารณ
คลุ้มคลั่งคังพิกลกิริยา

ชลในยไหลอาบภักตรา
หลงเหลียวชะแง้แลหา
สั๊กหนอยหนึ่งราให้หายใจ
น้ำตองกายรอนคังเพลิงไหม้
มิได้มีสุขสักเวลา
เรารอนฤไทยดวิลหา
พระราชาชুবดมตรอมใจ"²

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 340

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 448

ครั้นได้ทรงทราบวามะเคหวิไม่สามารถจะช่วยให้พระองค์ได้บูชาดังพระประสงค์
 อีเหนายังทรงโศกเศร้าเสียดพระทัยยิ่งนัก วุฒหนึ่งของอารมณอันเนื่องมาแต่ความผิดหวัง
 ซึ่งสามารถทำให้มนุษย์กระทำการได้ทุกสิ่งทุกอย่างโดยปราศจากความยั้งคิด นี้เองทำให้
 อีเหนาทรงประกาศว่า

"โอวาครานี้ ๗ ออกุ จะคงชีวิตอยู่อย่างไสย
 แม่นวาทรงการกันวันใด จะกลั่นใจใหม่ยวมรณา" ¹

ภายหลังเมื่ออีเหนาทรงลักองค์บุษยามาไว้ในถ้ำ คืบหนึ่งบังเกิดนิमित ร้ายในฝัน
 อีเหนาทรงหวั่นพระทัยมากเกรงว่า จรกาจะชวงชิงนางคืนไปได้

"คิดพลางทางสะท้อนถอนใจ ภูวไนยก่ำสรคโสกี" ²

แล้วพระองค์ทรงเลาความฝันให้บุษยาฟัง และทรงแสดงความมีพระทัยอ่อนหวานไหว
 ง่ายต่อหนานาง ดังกลอนที่พรรณานาวา

"ศรีสพลางทางทรงกรรแสงพลม แล้วเลาความในทางแจ้งใจ
 เพราะพี่ฝันพี่นั้นนัก ๗ เทวี พันทึจะกลั่นกำสรคไค้
 วาพลางกอดประทัมกับทรงไว้ สอนให้โศกาจาบัลย์" ³

เมื่ออีเหนาสึกใจไปแก่งสสัยในเมืองคานา องค์ปะตาระกาหลา บันดาลให้เกิด
 พายุหอบเอาบุษยาหายไป อีเหนาสึกใจกลับมาทราบเรื่อง เข้าถึงกับสลบลงด้วยความเสียด
 พระทัย ครั้นเมื่อออกติดตามนาง ขณะเดินทัพยกไปในแนวป่าอันมีธรรมชาติงดงามด้วย
 แมกไม้ขนานาพันธุ์ เป็นสิ่งเร้าพระทัยของอีเหนาให้คำนึงถึงบุษยามากขึ้นอีกหลายเท่า
 พระองค์

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอีเหนา, (พระนคร :
 โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 468

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 533

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 534

"ครวญพลงพระทางคิคนึง
กลักกลมคลุมเคลิมสติไป

ถวิลถึงนวลน้องแล้วร้องไห้
ภูวไนยชวนชบสลดง"¹

ความมีพระทัยอ่อน ทำให้อิเหนาทรงมีเมตตาต่อซาราสบริพาร ทรงปกครองข้า
ทหารควยพระทัยเมตตาเยี่ยงบิดาที่รักบุตร อิเหนาจึงเป็นที่รักของข้าทหารและบริวาร
เห็นได้จากคำคร่ำครวญของสังคามาระตา ที่เลี้ยงหังสี และระเคนคาหยน ที่ว่า

"โอว่าพระทูลกระหม่อมเอ๋ย
คังหนึ่งบิฑุเรศมารคา
จะหาไหนไคเหมือนพระปิ่นเกล้า
แม่พระสูสุวรรณควันไค

พระคุณเคยปกเกล้าเกล้า
บำรุงเลี้ยงมาไม่มีภัย
ตายแล้วเกิดเกล้าไม่หาไค
จะพากันบรรลัยไปตาม"²

จะเห็นว่าซาราสบริพารต่างเกิดบุญยกย่ององค์อิเหนาไว้เหนือเกล้า ในสายตา
ของบุคคลเหล่านั้น อิเหนาเป็นประจักษ์เทพเจ้าผู้ทรงความดีความยิ่งใหญ่ไม่มีผู้ใดสนใจ
หรือมองเห็นขอบกพรองของอิเหนาซึ่งถ้าจะพิจารณากันจริง ๆ ก็มีอยู่บ้าง ชรรคมานุษย์
นั้นเปรียบประจักษ์พระจันทร์ มีทั้งซีกมืดและซีกสว่าง สุกแล้วแต่ว่าใครจะมองเห็นด้านไหน
คนที่รักเราก็มองเราเฉพาะซีกสว่าง ไม่ว่าเราจะทำอะไร เขาจะเห็นคือเห็นงามหมด เจก
เช่นอิเหนา บางครั้งพระองค์ทรงกระทำการอันไม่บังควรและไม่ถูกทำนองคลองธรรม
เช่นกรณีที่ทรงลักขุมขามาไว้ในถ้ำ แต่ทว่าซาราสบริพารของพระองค์กลับสนับสนุนและช่วย
เหลือให้ถึงนั้นสำเร็จไปด้วยดี ทั้งนี้ เพราะทุกคนระลึกถึงความดีของอิเหนา ที่มีต่อพวกตน
ได้กล้วแล้วว่าอิเหนามีพระทัยเมตตา ดังนั้นเมื่อใดครองราชย์ตั้งถักกูเรบัน พระองค์ทรง
แสดงนำพระทัยเมตตาต่อเหล่าระเคนเมืองต่าง ๆ ที่ถูกถวายเป็นเชลย โดยให้กลับไป
ครองเมืองสืบวงศ์ระตุตไป นอกจากนั้นพระองค์ยังพระราชทานเสื้อผ้า เครื่องอุปโภค

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 577

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 537

บริโศกต่าง ๆ อย่างครบครัน เฉพาะสังคามาระตายุเปรียบเสมือนราชอนุชา อีเหนาทรง
แสดงความเมตตาเป็นพิเศษ โดยให้กลับไปครองเมือง พระราชนานเลื้อยาเครื่องยศและ
ยกนางกุสุมาให้ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงพระเมตตาตั้งสอนให้สังคามาระตารู้จักเล่นเหลี่ยม
ทางการเมือง และทรงแสดงให้เห็นถึงน้ำพระทัยรักใคร่ห่วงใยโดยรับสั่งแก่สังคามาระตาวา

"ถ้าแม่มมีศึกเสียเหนือไต ก็เร่งไปบอกคมีหนังสือ
ที่จะยกกองทัพไปรับมือ ให้แตกสื่อภาษาระอาเรา" ¹

4. ตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรม ลักษณะนี้เป็นลักษณะของกษัตริย์ตามอุดมคติตามที่
นักปราชญ์ได้บรรยายไว้ ตั้งที่เขียนโดยกล่าวถึงแล้วในบทที่ 2 ในเรื่องตะเลงพาย
สมเด็จพระนเรศวร ก็ทรงตั้งมั่นอยู่ในทศพิชราชธรรม เห็นได้จากโคลงที่ว่า

"ไปวางชิตยวัตรเว้น ลักอัน
ทั่วทศพิชราชธรรม ทานสร้าง
สงเคราะห์จตุรบรรร สัสสุข เสมอนา
สังคฤหพิศดูอาจ สี่สี่สืบผล" ²

บรรดาเมืองขึ้นทั้งหลายก็ได้รับความเป็นธรรมจากพระองค์โดยทั่วกัน กรณีที่
พระองค์ทรงไว้ชีวิตบรรดาแม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทันในคราวทำศึกกับพม่านั้น ก็แสดง
ให้เห็นแล้วว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงไว้ซึ่งทศพิชราชธรรม คือทรงอ่อนน้อมโอบอ้อมให้ด้วยทรงมี
พระทัยเมตตาเป็นพระนิตย์ ในตอนที่พระองค์ทรงมีรับสั่งให้ประหารก็ไซว่าด้วยพระ
อารมณพิโรธ แต่ก็เพราะพระองค์ทรงมีพระประสงค์ที่จะรักษาวินัยทหารมิให้เป็นเยี่ยงอย่าง
สืบไป ซึ่งถ้าพิจารณาในแง่การปกครองก็เป็นการกระทำที่ถูกต้อง

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอีเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 1175

² กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส, ลิลิตตะเลงพาย (พระนคร : โรงพิมพ์
ไทยสพานยศเส, 2458), หน้า 137

พระลอในเรื่องพระลอ ก็เป็นกษัตริย์ที่ทรงตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม ข้าราชการ จึงมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระองค์ยิ่งนัก เห็นได้จากตอนที่พระลอมีรับสั่งให้ข้าราชการ ที่ตามเสด็จไปถึงชายแดน กลับไปเมืองแมนสรวง ข้าราชการบริวารเหล่านั้นพากันกราบแทบ พระยุคลบาท แล้วทูลถวายความจงรักว่า

"ขอโดยเสด็จราชไท	ทรงธรรม
คืนขอบเสวยไอศวรรย์	ผานหลา
ฉิวไปและถึงกรรม	ดีกว่า คั้นพอ
ยากสิ่งใดเพื่อข้า	จักโคอาสา" ¹

แม่พระนางบุญเหลือผู้เป็นพระชนนี ก็ยังกล่าวชมเชยว่า

"ไซ้เป็นไทท้าวแท้	พอดี ลูกเอ๋ย
เป็นยอดมกุฎกษัตริย์	รานเผา
ท้าวรอยเอ็ดเมืองมี	มาสวย พระนา
ทูลบาทหงกชเจ้า	แม่เทียบทุกอัน" ²

พระองค์ทรงเป็นที่รักของทวยราษฎร์โดยถ้วนหน้า เมื่อสิ้นพระชนม์ที่เมืองสรอง แฉนดินเมืองแมนสรวง คุณจะเป็นระยอควยนำตาของราษฎรที่พากันรำไห่ด้วยความเศร้าโศก คังโคลงที่ว่า

"เสียงไห่ทวยราษฎร์ไท	ทุกเรือน
อกแฉนดินคูเหมือน	จักชว่า
บเห็นตะวันเคื่อน	ความมีค ม้วนา
แลแห่งใดเห็นน้ำ	ยอมนำตาคน" ³

¹ ลิลิตพระลอ, (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 66

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 144

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 141

แม่แตหาราชสำนักที่เมืองสรองอันเป็นเมืองศัตรู ก็ยัง

"โหมวายมีมาย

ประจุกจิกตายควย

ทานทาวทุกคน"¹

ส่วนพระอภัยมณีนั้น แมว่าจะเคยล้มหน้าที ซ้ำทหาร และบ้านเมือง ก็เป็นเพราะว่าพระองค์ถูกเสนาหนางละเวง โดยปรกติกแล้ว พระอภัยมณีเป็นกษัตริย์ผู้ตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงปกครองอาณาประชาราษฎร์ให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขโดยถ้วนหน้า เห็นได้จากกลอนที่กล่าวไว้ว่า พระอภัยมณีทรง "บำรุงรักษาราชฎาไม่ร่อนรน"² ตอนที่พนออำนาจมณฑลเสนาของนางละเวงแล้ว พระอภัยมณีทรงแสดงความเที่ยงธรรมต่อสองนาง พร้อมทั้งตรัสให้สัญญาว่า

"จะปกครองสองนางควยทางธรรม จนถึงวันเวลาที่ววาย"³

ในเรื่องอิเหนา บทบาทของอิเหนาตอนเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์มีน้อยเนื้อเรื่องส่วนมากดำเนินไปตอนที่อิเหนาเป็นยุพราช อย่างไรก็ตาม หลังจากที่เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์แห่งกรุงกุเรปันแล้ว อิเหนาก็ทรงตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม เห็นได้จากที่จินตะหรา... อิเหนาตอนอิเหนาเสด็จไปหานาง ก็ได้ใช้คำว่า ทรงธรรม เป็นสรรพนามแทนอิเหนา ดังกลอนที่ว่า

"ซึ่งทรงธรรมสัญญาว่าไว้ เล่าก็ไม่ผิดสักนิดเลย"⁴

ตอนสังคามาระตาทูลลาอิเหนากลับเมือง กวีก็ใช้คำทรงธรรม แทนอิเหนา เห็นได้จากกลอนที่ว่า

¹ ลิลิตพระลอ, (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 145

² สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมัคแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร : คลังวิทยา 2506), เล่ม 1 หน้า 328

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 216

⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 1152

"รับของทรงธรรมคอบรรเทา กมลเกล้ารับพรแล้วถอนใจ" ¹

5. รับผิดชอบในหน้าที่ ข้อนี้เป็นคุณลักษณะประการหนึ่งของกษัตริย์ตามอุดมคติของนักปราชญ์ เพราะกษัตริย์จะต้องเป็นหลักเป็นที่พึ่งพิงของราษฎร หน้าที่ของกษัตริย์ที่มิต่อกองราษฎรก็เปรียบเสมือนหน้าที่ของบิดาที่มีบุตร กล่าวคือ ต้องปกครองราษฎรให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุข ในยามศึกสงครามก็ต้องรับภาระปกป้องมิให้ชาติภยันตรายบ้านเมือง และราษฎรให้ได้รับความทุกข์ยาก ดังนั้นผู้ที่เป็นกษัตริย์จึงควรมีความสามารถนำบ้านเมืองให้รอดพ้นภัยอันตรายต่าง ๆ ได้ ทั้งยังต้องมีบุคลิกลักษณะองอาจกล้าหาญสมกับเป็นผู้นำคนทั้งชาติอีกด้วย ลักษณะดังกล่าวก็มีอยู่ครบถ้วนในองค์สมเด็จพระนเรศวร ในเรื่องตะเลงพ่าย

สมเด็จพระนเรศวรทรงมีความรับผิดชอบต่อสถานการณ์ของบ้านเมืองเป็นอย่างดี ขณะนั้นไทยยังตกเป็นเมืองประเทศราชของพม่า พระองค์จึงทรงเตรียมพร้อมอยู่เสมอเพื่อจะหาทางกอบกู้เอกราชของชาติ ทรงหาความชำนาญในการยุทธจนมีฝีมือการรบเป็นที่เลื่องลือไปทั่วแม่แต่พระเจ้าหงสาวดีเองยังตรัสชมเชยว่า

"เจ้าอุบุญยามีบุตร ล้วนขงยุทธเชี่ยวชาญ หาญหักศอกมียอ ต่อสู้ศึกมียอน
ไปพักอวนว้าไซ ไทรหวงชห้าม" ²

ความกล้าหาญอย่างหาญใจ เสมอเหมือนมิไคของพระองค์ท่านนั้น เป็นที่ชื่นชมในหมู่ชาวไทย และเป็นที่ยกย่องสรรเสริญในหมู่อริราช เห็นได้จากโคลงบทที่กว๊มบรรยายไว้ว่า พระเดชของพระองค์นั้น

"ออกออเรนทรวิรุ ³
เรงราวราญสมร"

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), เล่ม 1 หน้า 1176

² กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีศรีนเรศ, ลิลิตตะเลงพ่าย, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยสพานยศเส, 2458), หน้า 8

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61

นำพระทัยอันจืดจาง เป็นยอคนักสู้ของพระองค์เห็นได้ชัด ตอนที่ทรงทราบข่าวศึกว่า พม่ายาตราทัพมาตีไทยมีกำลังพลถึงห้าสิบล้าน ในขณะที่ฝ่ายไทยมีกำลังพลเพียงห้าหมื่นน้อยกว่าพม่าสิบเท่า แทนที่สมเด็จพระนเรศวรจะทรงวิตก ตรงกันขาม

"พระเป็นปราโมทย์ไซ้ ซึ่งบดินทรกาลได้
สดับเบื่องบอกรงค์" ¹

ทั้งนี้เพราะ

"จอมสยามขามศึกไซ้ ไปมี
บานกมลเปรมปรีดิ์ ปรายเสียน" ²

การที่พระองค์ปรีดิ์เปรมพระทัยที่จะได้ทำสงครามกับพม่านั้น มิได้หมายความว่าทรง
- กระจายสงคราม - สมเด็จพระนเรศวรทรงมีพระทัยเปี่ยมล้นด้วยความเมตตา แต่ในขณะ
เดียวกันหากภาระหน้าที่เรียก戎และ เป็นความจำเป็นที่หลีกเลี่ยงมิได้ สองหัตถ์อันเคย
ประทานความเมตตาแก่เหล่าชน ก็สามารถจับอาวุธห้าพันธรรมาวุธได้เช่นกัน กวีได้บรรยาย
ให้พระมหาอุปราชามีลักษณะตรงกันขามกับสมเด็จพระนเรศวร ทั้งนี้เพื่อต้องการจะเสริม
พระเกียรติของพระนเรศวรให้เด่นชัดขึ้น สมเด็จพระนเรศวรทรงแสดงความห้าวหาญให้
ปรากฏเป็นที่เลื่องลือ คือตอนที่กองทัพไทยเข้าตะลุมบอนกับกองทัพพม่า ข้างทรงพระที่นั่ง
ชื่อเจ้าพระยาไชยานุภาพตกมัน แลนตะลุยเข้าไปในกองทัพพม่าซึ่งกองอย่างเมามัน จนบรรดา
แม่ทัพนายกองทั้งหลายตามเสด็จไม่ทัน สมเด็จพระนเรศวรทรงตกอยู่ท่ามกลางวงล้อมของ
พม่า แทนที่จะทรงพริ้วพริ้ว พระองค์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ นโรดม, ลิลิตตะเลงพ่าย, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย
สหพานยศเส, 2458), หน้า 64

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 65

"ไปเกรงประภาพเท่าเฝ้า
สู่เสี้ยนไปหนี

พักตร์ท่านมองดูาเศร้า
หนานา"¹

สมเด็จพระนเรศวรทรงแก้เหตุการณ์เฉพาะหน้า โดยทรงกล่าวชวนพระมหาอุปราช
ให้ออกมากระทำยุทธหัตถีอันเป็นวิธีเดียวที่จะทรงเผด็จศึกได้ และปรากฏผลดีดังที่พระองค์
ทรงคาดไว้

นอกจากนี้แล้ว พระองค์ยังทรงรอบรู้ตำรายุทธศาสตร์เป็นอย่างดี เห็นได้จากการ
จัดทัพ การดูแลขบวนยามเยื้องย่างแต่โบราณ การตั้งทัพ และการเคลื่อนกระบวนทัพอันถูก
ต้องตามตำราพิชัยสงคราม อาศัยการตั้งค่ายอันชาญฉลาดของพระองค์ กองทัพไทยเพียงห้า
หมื่นจึงคู่ประหนึ่งว่ามีกำลังพล

"ประมาณสิบเจ็ดสิบแปดหมื่น

คู่ค่ายคืนเต็มทุ่งกว้าง"²

สามารถวางตาพม่าได้

อิเหนาในเรื่องอิเหนา ก็มีความรับผิดชอบหน้าที่ที่พระองค์ทรงเป็นอยู่ เห็นได้
ว่าในระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งเป็นรัชทายาทเมืองกุเรบัน พระองค์ทรงฝึกฝนการไต่
ศาสตร์ราชูทุกอย่างเพื่อให้มีความคล่องแคล่วชำนาญยิ่งขึ้น เพื่อว่าหากมีสงครามเกิดขึ้นเมื่อ
ใด พระองค์จะโคจรพร้อมเสมอที่จะออกสู้รบในฐานะตัวแทนของพระราชบิดา มีมือการรบพุ่ง
ของอิเหนาจึงเข้มแข็งเป็นหนึ่งในแดนขวา ยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือนได้ แม้แต่ท้าวกระ
หมิงกะหนึ่งผู้

"คงทงศาสตราอาวุธ

ทวงหนีที่โลไวว่อง

เพลงกระบี่คล่องเป็นที่สุด

ยากที่ใครจะรอดอยู่ยุทธ

เป็นบุรุษผู้หนึ่งในแดนไทร"³

¹ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย
สพานยศเส, 2458,) หน้า 135

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 86

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 336

อิเหนายังทรงสามารถเอาชนะได้ พระองค์ทรงมีบุคคลลักษณะเหมาะสมที่จะขึ้นครองราชย์ เป็นกษัตริย์ชาวอย่างยิ่ง เพราะอาณาจักรชวาในสมัยนั้นแตกแยกเป็นเมืองเล็กเมืองน้อย มีการแย่งชิงอำนาจในระหวางผู้มีมือด้วยกัน หรือไม่ก็ถูกรุกรานจากต่างชาติ อิเหนาจึงทรงอยู่ในฐานะที่พร้อมจะรับผิดชอบสถานการณ์ของบ้านเมืองได้ทุกขณะ สมดังที่ระตูปายังและระตูประหมั้นกล่าวชมว่า

"อันสุริวงศ์ เทวัญอัสถุทยา เรื่องเคตเคชาชาญสนาม
ทั้งโยชีกัถ่านาญการ สงคราม ลือนามในชวาระอาฤทธิ"¹

พระลอในเรื่องพระลอนั้น กวีได้บรรยายไว้ว่าเป็นยอดกษัตริย์ผู้ทรงคุณความดีทั้งหมด ดังนั้น จึงเป็นการแน่นอนที่สุดที่พระองค์จะทรงมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของกษัตริย์อย่างดี เห็นได้จากตอนที่พระองค์เสด็จไปถึงชายแดนเมืองแมนสรวง มีรับสั่งให้ข้าราชการที่ตามเสด็จกลับเมืองแมนสรวง ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ หน้าที่ของพระองค์คือต้องปกครองไพร่ฟ้าสาแหม่นคืนให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุข เสมอด้วยบิดารักบุตร การเสด็จไปเมืองสรองของพระองค์นั้น เหตุการณ์ภายนอกจะมากมายกว่าดี เพราะพระองค์เสด็จไปในแดนของศัตรู หากทรงยอมให้ข้าราชการตามเสด็จไปด้วยก็เท่ากับว่าอาจทรงพามัคคละเหล่านั้นไปสู่อันตรายซึ่งอาจถึงแก่ชีวิต นอกจากนี้พระลอทรงมีความรักและห่วงใยบ้านเมืองเป็นอย่างยิ่ง เห็นได้ตอนที่เสด็จสู่แดนเมืองสรอง พระองค์คร่ำส่ำแกขาราชการเหล่านั้นว่า แม่พระองค์มิได้ประทับอยู่ในเมืองแมนสรวงก็ตาม แต่ขอ

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 265

"ฝากเมืองช้างมาไพร่"

พลหลวง

ฝากนอกฝากในปวง

แหล่งหลา

อย่าลืมนั้นไทรทอง

มีคชอบ คุณา"¹

ทั้งยังตรัสให้ทราบถึงความรู้สึกที่แท้จริงว่า พระองค์นั้น

"ไปหน้าคิดใครได้"

คืนหลัง"²

พระองค์ทรงมีความหวังโยบ้านเมืองที่ชาคกษัตริย์ปกครอง เพราะอาจจะเป็นของใ้หาศึกษาโอกาสยกกองทัพมาโจมตีได้ พระองค์ทรงกำชับอำมาตย์เป็นครั้งสุดท้ายให้ช่วยกัน

"ครองแผ่นดินทุกค้าว"

อย่าให้ใครแคลน"³

อีกฐานะหนึ่ง พระลออทรงเป็นสามีของนางลักษณวดี หน้าที่ของพระองค์คือนางก็คือต้องให้ความรักและความเมตตา พระองค์ทรงกระทำหน้าที่ของสามีได้อย่างดียิ่ง เห็นได้จากคำรำพันของนางลักษณวดี ที่ว่า

"แต่น้อยยังไปรู้"

เคียงสา เลยนา

พระถนอมเอามา

ปลุกไว้

เป็นปิ่นปักเกศา

เป็นแม่ ไสร้หน้า

เป็นพ่อเป็นเจ้าไหว"

คำเช่าเป็นครู"⁴

¹ ลิลิตพระลอ, (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 66

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

⁴ พระวรวงศ์วิสิฐ, คู่มือลิลิตพระลอ, (พระนคร : เกื้อกูลการพิมพ์, 2503), หน้า 126, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ พระวรวงศ์วิสิฐ ณ วัดไตรมิตรวิทยาราม วันที่ 20 มีนาคม 2503

และ

"จักใคร่คิดครี
ไปคือยาไปดี
คิดเรียงวางวาง

ฝ่ายหน้า
ไคตั้ง เน้นา
ทวงหน้าคิดหลัง" ¹

เห็นไควาพระลอทรงพะวาพะวังควยความทวงโยที่มีตอมเหลือ กระจังสุดท้ายเมื่อ
จะเสด็จสู่เขตแดนเมืองสรอง พระองค์ยังมีวาทศิลป์สั่งอำมาตย์ว่า ทรงขอ

"ฝากออกท้าวเจ้าฟ้า ฝากแก้วกลอยสมร" ²

ส่วนพระอภัยมณีในเรื่องพระอภัยมณีนั้น แมว่าทรงมีพระนิสัยอ่อนแอฉลาด และไม่
ชำนาญการใช้อาวุธใด ๆ ทั้งสิ้น นอกจากความชำนาญในการเป่าปี่อย่างเดียว แต่ทว่า
เมื่อพระองค์ทรงอยู่ในฐานะกษัตริย์เมืองฉลิก พระองค์ก็ทรงมีความรับผิดชอบต่อนานาชาติที่มีต่อ
บ้านเมืองและประชาชนเป็นอย่างดี และทรงสามารถนำบ้านเมืองให้รอดพ้นอันตรายได้
ด้วยความฉลาด ในการที่ทรงรู้จักเลือกคนมาใช้ในราชการได้อย่างเหมาะสม แมว่าตอนแรก
ที่ทรงทราบข่าวศึกเมืองลังกา พระอภัยมณีทรงกรมเกรง เพราะพระองค์ไม่ทรงเจนจัดใน
การสู้รบ จึงตรัสถามนางวาดีด้วยความฉลาด ว่า

"จะจัดแจงแต่งทหารออกต้านตี หรือจะหนีนางเห็นเป็นอย่างไร" ³

ความฉลาดของพระอภัยมณี เคยทำให้นางสุวรรณมาลีเจ็บช้ำน้ำใจมาแล้ว เมื่อครั้ง
ที่พระองค์ไม่ทรงยินยอมต่อสู้กับอุศเรนเพื่อปกป้องนาง กลับมีรับสั่งให้สินสมุทรเข้าต่อสู้แทน
การกระทำของพระองค์ไม่สมกับพระวาจาท้าวรักนาง ดังนั้น นางสุวรรณมาลีจึงกล่าววว่า

¹ ลิลิตพระลอ (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 58

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 66

³ สุนทรภู่ (นามแฝง) พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร :
คลังวิทยา, 2506), หน้า 381

"น้องตั้งสัจย์ตัดขาดแล้วชาตินี้ อันสามมีชีชลาดไม่ปรารถนา" ¹

แมกระทั่งศรีสุวรรณผู้นุ่ชากก็ยังคงกล่าวคำปราชญ์ว่า

"..... พี่ชีชลาด เป็นชายชาติช่างงาไม่กล้าหาญ" ²

ความขลาด ความอ่อนแอ และความไม่พระทัยในอิสตรีของพระอภัยมณี เป็นสิ่ง
ที่ทำให้เราไม่ใคร่มีความเชื่อมั่นว่า พระองค์จะทรงปกครองไพร่ฟ้าประชาชนให้ได้รับ
ความร่มเย็นเป็นสุขได้ แต่พระอภัยมณีทรงสามารถกระทำไ้ อย่างที่ศัตรูคาดไม่ถึง เห็น
ได้ตอนที่ทรงทราบข่าวศึกเมืองลังกา แมว่าพระทัยจริงของพระองค์มีความหวั่นเกรงข้าศึก
แต่ในฐานะกษัตริย์ พระอภัยมณีจะต้องทรงรับผิดชอบต่อชีวิตของราษฎร และความรอดหรือ
ล่มจมของบ้านเมือง พระองค์ก็ทรงกระทำหน้าที่อย่างดีที่สุด ด้วยการเตรียมการรับมือข้าศึก
โดยให้

"เร่งตั้งป้อมชอมแปลงกำแพงไว้ เกณฑ์พวกไพร่พลหัดให้จัดเจน
ทั้งมารถขสารทหารรบ ให้รุกรบหาทางทั้งตั้งเขน
ทั้งปากไต่ฝ้ายเหนือเร่งกะเกณฑ์ ออกตระเวนแวนแควนแค้นบุรี" ³

นอกจากนี้ยังปิดประกาศไว้ที่ประตูเมืองว่า ใครที่มีวิทยากรรูลองหนคงทน รู
คำราชาศัพท์และเพลงอาวุธเข้มแข็ง หรือมีกลศึกอันลึกซึ้ง ให้เข้ามารับราชการ พระองค์
จะทรงเลี้ยงไว้ในราชสำนักให้มีความสุขรุ่งเรือง และจะพระราชทานรางวัลตอบแทนจน
คุ้มค่า ด้วยวิธีนี้พระอภัยมณีจึงได้ผู้มีวิชา วิทยายุทธมาใช้ในราชการหลายคน พระอภัยมณี
ทรงแสดงพระประสงค์ให้ราษฎรตระหนักว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร :
คลังวิทยา, 2506), หน้า 298

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 6

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 321

"ทรงฤทธิศक्तिบำรุงซึ่งกรุงไกร นำพระทัยรักบุญวิชา"¹

ยิ่งไปกว่านั้น พระอภัยมณีซึ่งทรงตั้งอยู่ในความไม่ประมาท พระองค์

แม่ฝรั่งดั่งกามาประจัญ

"ปล่อยคนรักรายแฉ่งทุกแห่งหน
จะชอนกลการศึกให้ลึกซึ้ง"²

ด้วยวิธีการแบบนี้ ทำให้พระองค์ได้รับผลดีคั่งคาคค เมื่อฝ่ายลงกายาตราทัพมีจำนวน
พลถึงแสนคนมาตีกรุงผดึก พระองค์ทรงรูปร่างที่กลวงหน้า โดย

"ทหารพระอภัยเป็นไส้ศึก ที่ต้นลึกลอบถามตามภาษา
ครั้นรูแจ่งแฉ่งให้เรือไซมา แจ่งกิจจาเจ้านายไคถายเท"³

และพระอภัยมณีก็ทรงสามารถนำบ้านเมืองให้รอดพ้นจากปากเหยี่ยวปากกาได้ในที่สุด
จะเห็นว่าแม่พระองค์จะไร้ฝีมือในการสู้รบ แต่ก็ทรงกระทำหน้าที่ของกษัตริย์ได้อย่างเต็มภาคภูมิ

6. สนับสนุนผู้ทำดี เพื่อให้คนที่ทำดีอยู่แล้วพยายามทำดียิ่ง ๆ ขึ้นไป และจะได้
เป็นแบบอย่างแก่ผู้อื่น เรื่องนี้เป็นหลักธรรมคา เป็นการใช้หลักจิตวิทยาอย่างง่าย ๆ แต่ได้
ผลคุ้มค่า ไม่เพียงแต่งานราชการที่ต้องอาศัยหลักข้อนี้ แม้ในวงงานแคบ ๆ เช่น ใน
ครอบครัวที่มีคนอยู่หลายคน เจ้าของบ้านหรือหัวหน้าครอบครัวควรรู้หลักในการใช้คน กล่าว
คือ เมื่อใครทำความดี ทำงานให้ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ไม่เห็นแก่ความยากลำบาก ก็ควร
จะตอบสนองความดีของบุคคลนั้น โดยการส่งเสริมกำลังใจในการทำงาน และเป็นแนวทาง
ให้คนอื่นพึงปฏิบัติตาม นอกจากนี้ ยังเป็นการผูกน้ำใจคนให้มีความรักใคร่ในตัวเอง นี่เป็น

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร :
คลังวิทยา 2506), เล่ม 1 หน้า 328

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 380

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 381

เพียงการปกครองคนกลุ่มเล็ก ๆ หากเป็นการปกครองคนกลุ่มใหญ่ทั้งประเทศ กษัตริย์ผู้
 เป็นประมุขยิ่งต้องคำนึงถึงหลักสำคัญข้อนี้ เพราะหากกษัตริย์ไม่รู้จักส่งเสริมกำลังใจ
 ข้าราชการใหม่ ความมานะพยายามปฏิบัติหน้าที่ราชการแล้ว บ้านเมืองจะเจริญก้าวหน้า
 ไปไม่ได้ ควณเหตุดังกล่าว นักปราชญ์จึงจัดให้กษัตริย์ตามอุดมคติมีลักษณะประการนี้ ดังได้
 กล่าวไว้ในบทที่ 2 ในวรรณคดีก็บรรยายให้กษัตริย์มีน้ำพระทัยโอบอ้อมอารีต่อเหล่า
 เสนาข้าราชการ ใครทำความดีความชอบแม้ในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็จะได้รับรางวัล
 ตอบแทนเสมอ การที่กษัตริย์สามารถผูกน้ำใจให้คนรักได้มากกว่าคนชัง ความปลอดภัยของ
 ราชบัลลังก์ก็จะมีมากขึ้น ดังเช่น พระอภัยมณีทรงประสบความสำเร็จมาแล้วในการปกครอง
 บ้านเมือง ในยามศึกสงคราม แม่พระองค์จะไม่ทรงมีความสามารถในการรบ แต่ก็ทรง
 สามารถนำบ้านเมืองให้พ้นภัยได้ ทั้งนี้ เพราะพระอภัยมณีทรงรู้หลักในการปกครองคน
 พระองค์ทรงสามารถผูกน้ำใจผู้น้อยให้จงรักภักดีต่อพระองค์ได้ด้วยการแสดงน้ำพระทัยโอบ
 อ้อมอารี เมื่อใดครองราชย์ พระองค์ได้พระราชทาน "รางวัลบรรดาศาสนุศิษย์" ซึ่งตาม
 คติประเพณีเมื่อชดสน" 1— โดยจัดการหากรรยาให้ แล้วแต่เรื่องกำปั่นบรรทุกเกลือ ข้าวปลา
 และมอบเงินให้อีกคนละห้ารอย พร้อมทั้งจัดหาไพร่ให้ไว้ใช้สอยคนละร้อยให้ไปอยู่ชายแดนหรือ
 ประเทศใกล้เคียง การมีน้ำพระทัยเมตตาทำให้พระอภัยมณีได้รับผลตอบแทนคุ้มค่า เพราะ
 บุคคลเหล่านี้มีใจจงรักภักดีต่อพระองค์ในยามศึกสงคราม พระอภัยมณีได้อาศัยบุคคล
 เหล่านี้ทำหน้าที่สอดแนมกำลังกองทัพข้าศึกให้ แม้นในเรื่องส่วนพระองค์ หากผู้ใดทำความชอบ
 ก็จะได้รับพระราชทานรางวัลเป็นสินน้ำใจ เห็นได้จากตอนที่พราหมณ์सानนไปสืบข่าวทาง
 เมืองรัตนมาทูลให้ทรงทราบ ทันทที่ทราบข่าว พระอภัยมณี

"ปลุกปลื้มเครื่องทรงอลงการ" ประทานसानนพราหมณ์ด้วยความรัก" 2

1 สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร :
 คลังวิทยา, 2506), เล่ม 1, หน้า 381

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 378

แมกระทั่งผู้ที่คิดความสามานไป ก็ยังได้รับพระราชทานรางวัล ส่วนในยามสงคราม ผู้ที่ทำความชอบทุกคน ไม่ว่าใ้ถวายชนม์ไปแล้ว หรือยังมีชีวิตอยู่ก็ตาม พระอภัยมณีจะทรง ปู่นำเห็นใจความชอบให้โดยฉันทนา เห็นได้จากคำที่พระองค์ทรงรับสั่งแก่ นางสุวรรณมาลี หลังจากเสร็จศึกเกาทัฬหว่า

ผู้ใดมีความชอบประกอบการ
 จงรางวัลชั้นแต่ไพร่ให้ไฉฉวน
 ที่วายวางกลางณรงค์ให้วงศวาน
 พอสสมควรยศก็คือครุฐาน
 รับประทานฉวนทั่วทุกตัวคน"¹

อิเหนานั้น นอกจากจะชำนาญเจนจัดในการยุทธแล้ว อิเหนายังทรงรู้หลักในการ ปลูกครองคน เมื่อ ได้ครองราชย์แล้ว อิเหนาทรงปู่นำเห็นใจความชอบให้ข้าราชการที่เคย ตามเสด็จระหกระเหินไปกับพระองค์ รวมทั้งข้าราชการเดิม ทรงแต่งตั้งบุคคลเหล่านั้นให้

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุทชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), เล่ม 1, หน้า 473

"ไคว่ราชการงานตัวรว้าง
 กิคาหยันบรรดาข้าหลวงเดิม
 ที่แกลวกลาเป็นพระยาทำยน้ำ
 บ้างได้เป็นพระยาพระหลวง
 ถาญญคนใหม่ใครตายลง
 บ้างเป็นที่พระยาศรีสุริยพาท"

พระแต่งตั้งขุนนางวางน้ำ
 ทรงตั้งเดิมคามผู้มีให้คำ
 กินคนโททองคำนั่งนำทรง
 ตามกระทรวงห้องคลังตั้งประสงค์
 พระองค์ให้ข้าหลวงเดิมเป็นไป
 กรมมาพ่ายพลคนผู้ใหญ่"²

ส่วนระเด่นเมืองต่างที่เป็นเชลยของพระองค์ อีเหนาไปรูกี้ให้กลับไปปกครอง
 บ้านเมืองพร้อมทั้งพระราชทานเครื่องอุปโภคให้ควยอย่างครบครัน เพื่อตอบแทนความดีที่ระเด่น
 เหล่านั้นจงรักภักดีติดตามพระองค์ไปยังแดนต่าง ๆ โดยไม่เห็นแก่ความยากลำบาก

สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงถือหลักใครทำดีทรงปูนบำเหน็จความชอบให้เช่นกัน เห็น
 ไคว่ว่า หลังจากที่พระองค์ทรงกระทำยุทธหัตถีได้ชัยชนะ และไทยชนะพม่าแล้ว พระองค์
 ทรงพระกรุณาโปรดให้ปูนบำเหน็จความชอบข้าทหารที่รับราชการสนองพระเดชพระคุณโดยมิ

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอีเหนา, (พระนคร :
 โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 1174

ไต่คำนึงถึงชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นายมหานุกาญชา และหมื่นภักดีศรกลางข้าง
ผู้เป็น "เพื่อนไทโบราณ" จนตัวตายนั้น พระองค์ทรงรับสั่งให้

ทรัพย์สิ่งศรีสารค

"ปณยศ
ทั่วทั้ง

บุตรหลานทานแทนทด

ความชอบ เขานา

สมที่ภักดีตั้ง

ต่อเฝ้าเฝ้าเฉลิม"¹

การที่พระองค์ทรงรับเป็นพระราชอุระสงเคราะห์บุตรภรรยาทหารที่เสียชีวิตในการ
สงคราม ขาดทหารยอมตระหนักดีว่า แมต่นจะรับราชการจนตัวตาย ก็มิต้องเป็นห่วงกังวลถึง
บุตรภรรยาว่าจะตกทุกข์ได้ยาก เพราะกษัตริย์ทรงให้ความอุปการะ นับเป็นการบำรุงขวัญ
และกำลังใจของบรรดาทหาร ในเมื่อราชการมีสวัสดิภาพ งานราชการก็จะมีประสิทธิ-
ภาพอันมั่นคงเป็นผลตามมา โดยเหตุนี้ก็จึงให้กษัตริย์ทรงไวซึ่งพระลักษณะดังกล่าวแล้ว

เท่าที่ไต่กล่าวถึงลักษณะที่เหมือนกันของกษัตริย์หรือยุพราช ที่มีบทบาทสำคัญในเรื่อง
มาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่ากวีได้เลือกลักษณะที่ช่วยส่งเสริมให้บุคคลในเรื่องที่มีบทบาทสำคัญ
(เป็นตัวเอก) เด่นขึ้น นั่นคือบรรยายให้มีรูปร่างสง่าเป็นที่นิยมชมชอบของผู้พบเห็น บรรดา
ตัวเอกของเรื่องแม้จะมีความเก่งกล้าสามารถ หากขาดเสียซึ่งรูปสมบัติ ก็ไม่สามารถทำให้
ผู้อ่านบังเกิดความเลื่อมใสและชื่นชอบได้เท่าที่ควร ดังนั้น ลักษณะนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะขาด
เสียมิได้ ส่วนลักษณะอื่น เป็นต้นว่า พึ่งพระทัยในสตรีนั้น สมัยก่อนนิยมกันว่า กษัตริย์พระองค์
ไต่ยังมีเมตตาเมตตา ก็ยิ่งแสดงให้เห็นถึงความมีพระบารมีอันยิ่งใหญ่ การมีเมตตาเมตตาจึงไม่เป็น
เรื่องน่าตำหนิ กวีจึงบรรยายให้กษัตริย์มีพระทัยอ่อน หวานไหวง่าย เพราะนี่เป็นวิธีหนึ่งที่กวี

¹ กรมสมเด็จพะพระปรมาธิบดีทชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย
สหพานยศเส, 2458), หน้า 146

จะได้แสดงความสามารถในเชิงพรรณนาบรรยายความงามของธรรมชาติ ความระทมทุกข์ในการพลัดพรากจากบุคคลผู้เป็นที่รักให้ผู้อ่านบังเกิดอารมณ์สะเทือนใจตามไปด้วย ส่วนมากความไพเราะของกวีวิจนะก็อยู่ที่ตอนนี้ อย่างไรก็ตาม กวีก็มีไต่ถึงคุณลักษณะที่จำเป็นสำหรับผู้เป็นกษัตริย์ จะเห็นว่ากษัตริย์ในวรรณคดีมีลักษณะบางประการ เหมือนกษัตริย์ตามอุดมคติของนักปราชญ์ เช่น ตั้งอยู่ในทศพิศราชธรรม รับผิดชอบในหน้าที่ และป้อนบำเหน็จความชอบผู้ทำดี

3.1.2 ลักษณะเฉพาะองค์

ลักษณะของกษัตริย์นอกเหนือจากที่กล่าวแล้ว เป็นลักษณะที่กวีบรรยายใหม่เพียงบางองค์ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับเนื้อเรื่องและเหตุการณ์ในท้องเรื่องเป็นสำคัญ กล่าวคือ กวีวางโครงเรื่องไว้อย่างไร ก็จะต้องพยายามสร้างตัวละครหรือบุคคลในเรื่องใหม่ลักษณะที่จะช่วยให้เรื่องดำเนินไปตามจุดมุ่งหมายได้ เป็นต้นว่าให้พระลอมมี เมื่อจะทรงกระทำการอย่างใดแล้วก็ต้องทำให้สำเร็จไม่ว่าจะมีเหตุร้ายเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม ตอนต้นเรื่องกวีได้บรรยายให้พระลอมทรงคลั่งไคล้ไหลหลงอยากจะทำชบพระเพื่อนพระแพง ทั้งนี้ เพราะพระองค์ตกอยู่ในอำนาจไสยศาสตร์ของปู่เจ้าสมิงพราย มิใช่ที่พระนางบุญเหลือจะกล่าวทัดทานพระองค์มีทรงเชื่อฟัง กลับตั้งคั่นเสด็จไปจนได้ ระหว่างทางพระองค์ทรงเสียดน้ำ ณ ลำน้ำกาหลง ทรงตั้งสัตย์อธิษฐานว่า หากพระองค์เสด็จไปจะใคร่รับอันตราย ขอให้สายน้ำจงไหลวนอยู่กับที่ สิ้นคำอธิษฐานปรากฏว่าน้ำไหลวนอยู่กับที่และมีสีแสดราวสีเลือด พระลอมทอดพระเนตรเห็นกลางสายเขื่อนนั้นทรงทวนวิคตในพระทัย แต่ด้วยพระองค์ทรงมีชีวิตยืนนานะพระองค์จึงเสด็จต่อไปและ

"ระวังองค์พิตร บิดบิให้ใครเห็น เป็นทุกข์จุงเริ่งริน แสร้งทำตื่นเขยมานาน"¹

มีอยู่หลายครั้งที่พระองค์ใคร่จะเสด็จกลับแมนสรวง แต่แล้วก็ต้องเปลี่ยนพระทัย

พระองค์ทรงเกรงว่า

¹

ลิลิตพระลอ, (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 180

"ครั้นจะคืนเยียวคน
ว่าท้าวป็นสาก
พูนโทษพยุยงท้าว"

กล่าวร้าย
ใจฉลาด นักนา
วร้ายแห่งตาย"¹

ที่ท้าวบริยายให้พระลอมีลักษณะเช่นนี้เพื่อจะช่วยให้เรื่องดำเนินไปได้ตามโครงเรื่องท้าวว่างไว้ หากพระลอไม่มี... หากพระองค์ทรงเกรงอันตรายยิ่งกว่ารักในศักดิ์ศรีแล้ว พระองค์คงเสด็จกลับเมืองแมนสรวงพร้อมข้าราชการบริวาร และคงจะเป็นที่ชื่นชมยินดีของพระนางบุญเหลือและพระนางลักษณวดี หากเป็นเช่นนั้นเรื่องพระลอจะไม่ดำเนินไปตามจุดหมายของท้าวและจะเป็นนิยายพิศวาสอนล้อเล่นไม่ได้ นอกจากลักษณะดังกล่าวแล้ว พระลอยังทรงมีความรักห่วงใยต่อพระนางบุญเหลืออยู่เป็นพระชนนีอย่างใหญ่หลวง เห็นได้จากตอนที่พระองค์มีรับสั่งให้ข้าราชการบริวารที่ตามเสด็จไปช่วยกลับไปทูลพระนางบุญเหลือเพื่อให้พระนางคลายวิตกว่าพระองค์

"เสวยสวัสดิ์สำราญมี

สุขอยู่ ไสรณา"²

ความจริงในขณะนั้น พระองค์ทรงระทมทุกข์อย่างแสนสาหัส

นอกจากนี้ท้าวบริยายเรื่องพระลอ ยังบรรยายให้พระลอทรงเชื่อถือความเร้นลับของไสยศาสตร์ โชคลางและเรื่องของบุญกรรม ซึ่งนับว่าเป็นลักษณะที่สมเหตุสมผล เพราะเรื่องนี้เป็นเรื่องที่ไต่มาจากเมืองเหนืออันมีลึทธิความเชื่อถือในเรื่องไสยศาสตร์อยู่มาก ในเรื่องขุนช้างขุนแผน นางสร้อยฟ้าเป็นธิดาของพระเจ้าเชียงใหม่ ก็ทำเสน่ห์ยาแฝดพระไวย ส่วนเรื่องบุญกรรมนั้น พระลอรทรงมีความเชื่อเช่นเดียวกับที่บุคคลส่วนมากเชื่อกันว่า ถ้าไม่ถึงที่ตายใครจะทำร้ายก็ไม่ตาย เห็นได้จากคำที่ตรัสแก่พระนางบุญเหลือก่อนเสด็จจากไปเมืองสรองวา

¹ ลิลิตพระลอ, (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 174

² ลิลิตพระลอ, (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 164

"ถึงกรรมจักอยู่ไค"	ฉันทิโค พระเอย
กรรมบมีมิไคร	ฆาชา
กุศลสงสนองไป	ถึงที่ สุชนา
บยาบสงจักตกชา	ช่วยไคฉันทิโค" 1

ลักษณะอื่นของพระลอนอกจากที่กล่าวถึงแล้ว เป็นลักษณะที่ไม่เด่น และคงไม่ใช่อุปนิสัยที่แท้จริงของพระองค์ จะเห็นว่าในกรณีที่จะเสด็จไปหาพระเพื่อนพระแพงนั้น พระลอบถือพระทัยของพระองค์เป็นใหญ่ กล่าวคือ มีทรงฟังคำทักท้วงของใครทั้งสิ้น ทั้งนี้ ต้องเข้าใจว่าสถานการณ์ช่วยให้เป็นไปอย่างนั้น พระลอบทรงตกอยู่ในอำนาจไสยศาสตร์ของปู่เจ้าสมิงพราย มิได้ทรงมีพระสติเช่นปรกติ ตามธรรมดาพระลอบทรงอยู่ในโอวาทของพระนางบุญเหลือ ทรงกระทำพระองค์เป็นบุตรที่ดี แต่เมื่ออุกมณฑพระองค์กลับต้อคั่งถือพระทัยเป็นใหญ่ เห็นไคจากคำกล่าวของพระนางบุญเหลือที่ว่า

"สุคใจแม่มสุคหาม	ภุช
สอนบฟังคำสอน	จักเตา" 2

พระมหาอุปราชานในเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย ...
 มีชิตคิยมานะ ... กรมสมเด็จพระปรมาภิไธยในรสรทรงบรรยายไว้ว่า พระมหาอุปราชามีนิสัยอ่อนแอ ตอนที่พระเจ้าหงสาวดีมีรับสั่งให้นำกองทัพมาปราบปรามไทย ความฉลาดทำให้พระมหาอุปราชารู้ว่าไหวพริบว่าพระองค์อยู่ในเคราะห์หากเสด็จไปจะได้อันตราย พระเจ้าหงสาวดีจึงตรัสเยาะเย้ยให้พระมหาอุปราชารับความอับยศคต และเกิดมีชิตคิยมานะรับพระราชบัญชาขาดรทมาปราบปรามไทย ด้วยพระทัยรังอค พระมหาอุปราชาทรงมีความระทมทุกข์อย่างใหญ่หลวงอยู่ตลอดเวลา ไหนจะห่วงกลัวอันตรายที่จะบังเกิดขึ้น และไหนจะครมพระทัย โหยหานางผู้เป็นที่รัก ความเจ็บปวดครวครวของพระองค์

1 ลิลิตพระลอ, (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 99

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 109

นั้นเห็นใจความเจ็บทั้งปวง แต่ด้วยวิสัยกษัตริย์ เกรงว่าถ้ามีคนทราบเขาจะเยาะหยันได้
พระองค์จึง

"บังบให้ใครปวง	รักรู
พระโศกแต่ในทรวง	ซ่อนแหวศ
ท่าคั่งของพิศตรณู	อันเอ้อมไปถึง" ¹

ในระหว่างเดินทัพ เกิดพายุพิศตรณูพิศก พระมหาอุปราชาทรงตระหนักดีว่าเป็นกลาง
ร้ายของพระองค์ แม้อันไหนหลวงหลูทำนายว่าเป็นกลางดี พระองค์ทรงหวาดพระทัย กริ่งเกรง
อันตรายที่จะบังเกิดขึ้นเป็นอย่างยิ่ง ถึงกับทรงฉลองพระองค์ลงเลขยันต์คาถาเพื่อคุ้มกันภัย
แม้จะหวาดเกรงอย่างไร บุคคลภายนอกมิอาจล่วงรู้ความทุกข์ของพระองค์เกี่ยวกับเรื่องนี้
ได้เลย

เราได้ทราบแล้วถึงความรักใคร่ห่วงใยของพระลอในเรื่องพระลอที่มีต่อพระนาง
บุญเหลืออย่างมากเพียงไร พระมหาอุปราชาก็ทรงมีความรักห่วงใย และความกตัญญูต่อพระเจ้า
หงสาวดี ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน เห็นได้จากตอนที่เกิดกลางร้ายฉัตรพิศก พระมหาอุปราชาทรงรู้
พระองค์ว่าจะมีภัยในสงครามครั้งนี้ ดวงหทัยของพระองค์ก็พลันประหวัดถึงพระเจ้าหงสาวดี
ด้วยความห่วงใย พระองค์ทรงเป็นห่วงแมกระทั่งความรู้สึกของพระเจ้าหงสาวดีว่า

"จักเจ็บอุระระทด	ทุกข์ใหญ่ หลวงนา
ถนัดคั่งพาหาเหียน	หนักถึงไกลองค์" ²

ถ้าพระองค์ต้องสิ้นพระชนม์ลงในการสงคราม นอกจากนั้นแล้วพระเจ้าหงสาวดีคงต้อง

¹ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ โนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย
สถาน ยศเส, 2458), หน้า 25

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 58

"เปลี่ยนวาระราชัน

ทศแทน"¹

เพราะทรงพระชราภาพมากแล้ว และถ้าหากว่าศึกสยามยังคึกคักพันอยู่พระมหาอุปราชาทรงเกรงว่าพระเจ้าหงสาวดีอาจจะเปลี่ยนพลำเสียที่ได้ เพราะไม่เห็นว่

"ใครจักอาจออกรอน

รบสู้

เสียกายแผนคินมอญ

พลันมอค มวยแ

เทศุมมีมีอยู่

อันทานทานเชิญ"²

แม้พระมหาอุปราชาทรงอ่อนแอ แต่ในส่วนน้ำพระทัยก็เพียบพร้อมด้วยความกตัญญูอย่างนาสรวร เสริญ ตอนที่เสด็จคืนทัพนั้น พระมหาอุปราชาทรงคร่ำครวญถึงสนม แต่เมื่อพระองค์ทรงหวั่นพระทัยว่าจะมีอันตรายเกิดขึ้น ก็ทรงวิตกถึงพระเจ้าหงสาวดีเพียงองค์เดียว และเกรงว่าพระองค์จะไม่มีโอกาสเสด็จกลับไปทศแทนพระคุณอีก ทรงรำพันว่

"พระคุณดวงเพียบพัน

ภูวคล

เต็มตระหลอกแหลงบน

บอนไค

พระเกิดพระกอนมู

ชบซีพ มานา

เกรงบพันลูกไค

กลับเตาตอบสนอง"³

นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้วนี้ ข้อที่ควรสรรเสริญที่สุดคือความมีน้ำพระทัยเป็นนักกีฬาของพระมหาอุปราชาก็ไม่สั่งให้กองทหารกลุมรุมทำร้ายสนมเค็จพระนเรศวร ทั้ง ๆ ที่มีโอกาส

¹ กรมสมเด็จพระปรมนุชิตชินไธส, ลิลิตตะเลงพ่าย, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยสพานยศเส, 2458, หน้า 58

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 59

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60

ทำได้ พระมหาอุปราชทรงกรมเกรงและหวั่นพระทัยว่าจะเพลิงพล้ำเสียที่แก่ไทยมาตั้งแต่
 ตอนเดินทัพ พระองค์จึงน่าจะฉวยโอกาสที่อันนั้น เพราะเป็นทางเดียวที่จะเผด็จศึกได้ การ
 ที่พระองค์ทรงมีน้ำพระทัยเป็นนักกีฬา นี่ จึงเป็นการกระทำที่ควรสรรเสริญยิ่ง ภาพของพระ
 มหาอุปราชตอนที่ถูกสมเด็จพระนเรศวรพันควยพระแสงของ้าวก้อให้เกิดความสลใจแก่
 อานอย่างสุดซึ้ง

"อรารานราวแยก	ยลสยบ
เอนพระองค์ลงทบ	ทาวคั้น
เหนือกอกชอนชบ	สังเวช
วายชีวามสุคสิ้น	สุฟ้าเสวยสวรรค" ¹

สมเด็จพระนเรศวรทรงมีพระลักษณะที่เ็นคั่งที่ใดกล่าวมาแล้ว ในตอนต้นบท
 นอกเหนือไปจากนั้น พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ผู้ไม่ทรงพระองควาเก่งกล้าและไม่ทรงหยาบ
 หยามศัตรู พระองค์ทรงใซถอยคำสุภาพไพเราะ เห็นได้จากตอนที่สมเด็จพระนเรศวรตรัส
 ชวนพระมหาอุปราชให้เสด็จออกมาทำยุทธหัตถี พระองค์ทรงสามารถไหวพริบไปได้อย่าง
 เยี่ยมยอด

"นฤบาลมพิตรเฝ้า	ภวนา ยกแส
ฉายสีหน้าทกตา	ทานพรอง
ไพเราะราชสุภา	นิทลือ สารนา
เสนอมมีขอของ	ขุนแคนคำไซ" ²

¹ กรมสมเด็จพระปรมาณูศิขรินรต, ลิลิตตะเลงพ่าย, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย
 สพานยศเส, 2458), หน้า 137

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 136

"อาไ้ภูษเรศหล้า
 แฉพระยศยีนเียง
 สืบพิศทั่วภวละเวง
 ไปเริ่มรฤทธิแผ้ว

พระพิพระผู้ผาน
 ไปชอบเชษฐีนหยุค
 เสิญราชรวมคชยุทธ
 สืบกว่าสองเราไส

หัสคีรัมเรศอ้าง
 นั้บอานาคคกาล
 ขัตติยาอุทธรบรรหาร
 คงแต่เผื่อพี่น้อง

แหล่งเตลง โลกฤา
 ยานแกลว
 หวันเคช ทานนา
 เผื่อคกล้าแกลนหนี

ภพुक คมเอย
 รมไม
 แฉขอเกียรติ ไว้แฉ
 สุกสิ้นฤามี

อวสาน นั้ना
 หอนพอง
 คชकु กัันแฉ
 ทราบฟ้าดินไ้เกษย"¹

เหตุนี้เองพระมหาอุปราชจึงทรงลี้มเกรงอันตราย เพราะ

"กอบเกิดขัตติยะมา
 ชั้บคชเชาญุทธแยง

นะนั้ก หาญเฮย
 ควนควยโดยฉวีล"²

นอกจากนี้สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นกษัตริย์ที่มีพระลักษณะเป็นประชาธิปไตยโดย
 อยู่ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์คำสั่งของพระเจ้าแผ่นดินคือกฎหมาย แต่สมเด็จพระนเรศวร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กรมสมเด็จพระปรมาณูพิติชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย
 สพานยศเส, 2458), หน้า 136

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 137

ไม่ทรงปฏิบัติพระองค์เยี่ยงผู้เผด็จการ ก่อนจะตัดสินพระทัยทำการสิ่งใดพระองค์ทรงถาม
ความคิดเห็นของข้าราชการ หากความเห็นส่วนใหญ่เหมือนกันก็ทรงปฏิบัติทันที เห็นได้ตอน
ที่ทรงทราบข่าวศึกพม่า สมเด็จพระนเรศวรตรัสถามเหล่าเสนามาตย์ว่ากองทัพไทยควรจะ

"รับที่ฉันทาสู่
นอกไซร้ไหนควร"¹

การกระทำของพระองค์นับได้ว่าเหมาะสมกับสภาพบ้านเมืองไทยในขณะนั้นเป็น
อย่างยิ่ง กล่าวคือ การดำเนินรัฐประศาสน์นโยบายควรกระทำด้วยความระมัดระวัง

ในเรื่องอิเหนา นอกจากอิเหนาทรงมีรูปงามเป็นสง่าดังที่ได้กล่าวถึงแล้ว อิเหนา
ยังทรงได้รับการยกย่องว่าสูงศักดิ์กว่าภคินีวงศ์อื่น ๆ เพราะพระองค์ประสูติในวงศ์
อัญญาแคหว่า แม้กระทั่งจินตะหราซึ่งเป็นพระญาติแท้ ๆ ของอิเหนาก็ยังไม่กล้าตีเสมอ ดังที่
นางกล่าวแก่พี่เลี้ยงว่า

"ไม่เจียมตนจะไปปนที่สูงศักดิ์ เห็นเกินหน้าองนักพี่มาหยัน
ดังกระต่ายหมายชมดวงจันทร์"²

ตอนอิเหนาเล่าโลมนาง จินตะหราบกล่าวย้ำอีกว่านางนั้น

"ไม่หมายมาดอาจเอื้อมคอกฟ้า"³

อิเหนานั้น ประคองทรงถือพระองค์ว่าสูงศักดิ์กว่าภคินีวงศ์อื่น การที่อิเหนาไป
หลงรักจินตะหรา ซึ่งต่ำศักดิ์กว่านั้น เป็นเพราะว่าอิเหนาทรงรักนางอย่างคลั่งใคล้ด้วย

¹ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีศรีไชโยส, ลิลิตตะเลงพ่าย, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย
สพานยศเส, 2458), หน้า 66

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา), 2498, หน้า 89

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

พระอารมณปรารถนาอันรุนแรง และกอบปรักเป็นความรักครั้งแรก ความคิดของอิเหนาที่มี
ต่อจินตะหราจึงเป็นไปอีกแง่หนึ่ง คือทรงถือว่าจินตะหรมีใครอื่น ถ้าจะนับทางชาติ นางก็
ยังมีศักดิ์เป็นน้องเท่า ๆ กับบุษบา เพราะความรักเข้าค้ำบังความคิดเดียวกันในเรื่อง
ศักดิ์ตระกูลสูงหรือต่ำ อิเหนาจึงทรงมองข้ามความต่ำศักดิ์ของจินตะหราไป แต่ภายหลัง
พระองค์โคตมอดพระเนตรเห็นบุษบายูทรงโฉมงดงามกว่าจินตะหรา ทั้งศักดิ์ตระกูลก็สูง
เสมอพระองค์ อิเหนาจึงทรงเห็นความไม่คู่ควรของจินตะหราบัพระองค์ ดังที่ทรงรำพึงว่า

“ดูใจไคคึกสิยิดนัก	ไปพะวงหลงรักจินตะหรา
ประยูรหงษ์ไม่จงเจตนา	ไปหลงชมสกุลกว่าชาติ” ¹

นอกจากนี้อิเหนายังทรงมีความสามารถในเชิงวาทะ กล่าวคืออิเหนาทรงสามารถ
คิดหาเหตุผลมาโต้ตอบให้คนทั้งโตแย้งไม่ได้ เพราะยอมจำนนต่อความจริงที่ทรงยกขึ้นมา
กล่าวอ้าง และต้องยอมคล้อยตามไปด้วย เห็นได้จากตอนที่อิเหนาทรงเล่าโลมนางจินตะหรา
และจินตะหารานางนั้นคำศักดิ์ไม่คู่ควรกับอิเหนา อีกประการหนึ่งอิเหนาทรงมีบุษบาเป็นคู่
ตุนาหันน้อย ทั้งศักดิ์ก็สูงคู่ควรกัน อิเหนาตรัสแกวว่า

“ชื่อซึ่งต่ำช้านันดาศักดิ์	น้องรักอวยาวาหาควรไม่
อันนางบุษบาย่าใจ	ก็ไคเป็นน้องของพี่ยา
ถึงตัวของเจาก็เป็นน้อง	ทั้งสองจะกะไรกันนักหนา
เขารู้อยู่สิ้นทั้งโลกา	ใครจะอาจเอื้อมวานินทาเรา” ²

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 648

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 182

อีกตอนหนึ่งที่แสดงให้เห็นความสามารถในเชิงจิตวิทยาของอิเหนา คือตอนที่อิเหนาเสด็จออกสู้กับท้าวกะหมังกุหนิง และท้าวกะหมังกุหนิงตรัสว่า อิเหนาทรงมีพระชันษายังน้อยอยู่ มิยังควรที่จะออกมาสู้รบ เพราะจะเป็นเหตุให้สิ้นพระชนม์ไปเปล่า ๆ นาเสียค่าย อีกประการหนึ่ง ท้าวกะหมังกุหนิงและอิเหนามีเคยมีเรื่องเคืองชุนกันมาก่อน เป็นหน้าที่ของจรรกาทางหากที่ตองออกมาสู้กับพระองค์ อิเหนาตรัสตอบอย่างทันกันว่า

“... อันตัวจรรกา	มิได้อยู่คาหาธานี
เมื่อหลับตามารบก็คิดเมือง	รพลตายเปลืองไม่พอที่
จะรบกับจรรกาตั้งวานี้	จงอย่าเลิกโยธิต่อยไป
แมนไม่รู้แห่งเมืองจรรกา	จะช่วยซึบรศคาบอกให้
ถ้ำขึ้นตั้งประชิดคิตกรุงไกร	คงชิงไชยไม่พังกานพาที่
ถึงมาทแมนจรรกามีมาเล่า	ตัวเราจำช่วยควยเป็นพี่
เมตทาวานองเป็นสตรี	จะทอดทิ้งมารศรีเสียอย่างไร
โชนางเกิดในปทุมมา	สุริวงศ์พงศานันหาไม่
จะมาทวงชิงกันตั้งผลไม	อันจะไคนางไปอย่าสงกา” ¹

แม้ว่าอิเหนาจะสูงส่งด้วยชาติตระกูล แต่กวีก็ได้บรรยายให้อิเหนามีลักษณะที่ไม่ดีอยู่บ้าง กล่าวคือ มีความอิจฉาริษยาและหาทางกลั่นแกล้งคู่อริ เห็นได้จากที่อิเหนาทรงบังเกิดความอิจฉาริษยาจรรกา ผู้เป็นคู่ตุนาหงันของบุษบา ทั้งนี้ จะโทษว่าเป็นความผิดของจรรกาที่ไปสูงเกินศักดิ์หาได้ไม่ เพราะอิเหนาเองเป็นผู้ประกาศถอนหมั้นบุษบาอย่างไม่มีเยื่อใยก่อน ท้าวคาหาจึงทรงยินยอมยกบุษบาให้เป็นคู่ตุนาหงันของจรรกาตามข้อขอเป็นรายแรก แม้วาจรรกาจะมีรูปร่างลักษณะและชาติตระกูลที่ต่ำกว่าบุษบาอย่างที่จะนำมาเทียบ

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 330

หนังสือมีใจความเกี่ยวกับบุษบา และคร่ำครวญว่าเมื่อไรจะได้อภิเษกกับบุษบาเสียที่จะไต่หาयरอนใจ นอกจากนี้เฝ้าทรงจารึกขอความทั้ฒฒความอัปลัษณข์ของจรกาไว้ที่กลีบคอกปะหนั้ไนบุษบาอานว่า จรกาตำชา

"คังกาจจาศาติศาธาธา" ¹ และเห็นแนมบุษบาว่าหากแนคินนี้ไรบุษบา เหลือจรกาเพียคนเดียวกัอยามึคูลีเสียคึกัว่า หรือว่าวาสนาของจรกากับบุษบาจะตองกัน การกลันแกลง การเยาะเย้ยถากถางที่เฝ้าทรงกระทำแก่จรกานั้นเป็นการกระทำอันไมสมควรรโดยเฉพาอย่างยั้งไมควรรเป็นการกระทำของผูเรื่ออานุภาพและสูงศักดิ์เช่นเฝ้า เฝ้าจะพึงมีต่อจรกาผูคอยกวาควยประการทั้ปวง

กษัตริย์หนุ่มมองคสุดทายที่จะชอกลาวถึงอีกครั้งหนึ่งนอกเหนือจากที่ไคกลาวมาแล้ คือพระอภัยมณี ลักษณะของพระองค์ก็ประการหนึ่งทั้จึคัว่าเป็นส่วนคึคือ การใช้ถอยคำสุภาพอ่อนหวานเป็นทั้รับทัญญูทั้ัง พระองค์มิไคทรงจักคชอบเซตเฉพาะมิตร แมกระทั้ังศัทรูพระอภัยมณี ยั้ทรงเจรจาควยถอยคำอันไมระคายหู เห็นไคจากตอนที่หูของนางละเวงเข้ามาเจรจาคอให้พระอภัยมณีเสค็จออกไปสูกับนางละเวงตัวคอตตัว ศรีสุวรรณคุดแกอานาจโทะมะ จึงบริภาษทุดไปว่า

"แหวยอามาตยราชทุดชางพุดคึ ² เจามึงมีนั้วทัญญูความ"

¹ พระบาทสมเด็จพะพุทธเลิศหลานภาลัย, บทละครเรื่ออเฝ้า, (พระนคร์ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หนา 433

² สุนทรภู่ (นามแฝง) พระอภัยมณีฉบับทอดสมคแห่งชาติ, ภาพประกอม (พระนคร์ : คลั้งวิทยา, 2506), เลม 2, หนา 571

พระอภัยมณีทรงเคืองศรีสุวรรณว่า

ถึงยักขอมตอบคำไ้หน้านวล

ในยามที่พระอภัยมณีทรงเกี่ยวสตรี พระวาทจาที่ทรงไ้จะอ่อนหวานขึ้นอีกหลายเท่า นางละเวงผู้ซึ่งในตอนแรกทรงผูกพยาบาทพระอภัยมณี ครั้นไ้ทรงฟังคารมของพระองค์เขา ถึงกับฉับมือค ตรัสว่า

"กระนั้นหรือลูกสาวเจ้าฉลิก

"อย่าซัดของเคืองขุนทำหุนหวน
พอสบควรรคุณโทษจะโกรธโย"

จะมีนี้รักพระองค์จนหลงใหล"

เพราะนางเองกำลังเผลอพระทัยหลงรักพระอภัยมณีขึ้นทุกครั้งที่ทรงพบกัน สัญญารักที่พระอภัยมณีทรงไ้ให้ไว้แก่นางละเวงนั้น มีเนื้อความอ่อนหวานและออกอ่อน ความไพเราะของเนื้อความทำให้กลายมาเป็นเนื้อร้องเพลงไทยสากลในปัจจุบันนี้ สัญญานั้นขึ้นต้นว่า

"ถึงม้วยคินสิ้นฟ้ามหาสมุทร
แม่ เกิดไ้ในไ้ศหลาสุธาธาร

ไม่สิ้นสุดความรักสมัครสมาน
ขอพบพานพิศวาสไม่กลาดคลา"

วาทศิลป์ของพระอภัยมณีนั้นไม่เพียงแต่ทำให้หญิงรู้สึกเคลิบเคลิ้มเท่านั้น แต่ยังสามารถหวานลอมโนมไ้จูงฟังไ้หลล่อยตามไ้ เห็นไ้คตอนที่สิ้นสมุทรไ้จวาทเห็นบแนมท่าทายอุสุเรน พระอภัยมณีตรัสถามโดยทรงขอร้องอย่างน่าฟังว่า

1 สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), เล่ม 2, หน้า 571

2 เรื่องเดียวกัน, เล่ม 1 หน้า 500

3 เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 9

"อย่าว่าวุ่นหุนหันเข่นนั้นเลย
 อ้นองคฺศเรนนี้อาร์นิก
 พอโดยสารทานก็รับลงเรือมา
 เหมือนทราวมเหยช่วยธุระพระบิดา
 เธอผูกรักซื่อตรงเหมือนนางศำ
 จึงเห็นหน้าลูกนอຍกลอยฤทัย"¹

และทรงยกคำพูดที่มีเหตุผลในข้อที่ว่าพระองค์ทรงเป็นหนี้บุญคุณอศฺเรน ให้สินสมุทร
 ทราบว่า

"เพราะบิดามาช่วยอศฺเรนนี้
 เจ้าทำผิดก็เหมือนพอทรยศ
 คุณเขามีนอกล้นพันกำหนด
 จึงออมอดเอ็นดูพอแต่พองาม"²

ด้วยเหตุนี้เองสินสมุทรจึงคลายอารมณ์ความลงได้

บางครั้งพระอภัยมณีทรงสามารถไขว่หาศิลป์แก้เหตุการณ์เฉพาะหน้าไปได้โดยที่บัว
 ไม่ช้ำน้ำไม่ชุน ตอนอศฺเรนลงพระทัยพระอภัยมณีว่าหากสินสมุทรรบกับอศฺเรน พระอภัยมณี
 จะเข้าช่วยฝ่ายใด เพราะข้างหนึ่งก็เป็นบุตร อีกข้างหนึ่งก็ผู้มีบุญคุณ ยากนักที่จะตัดสินพระทัย
 ตามความรู้สึกที่แท้จริงของพระองค์ได้ ด้วยสถานการณ์แวดล้อมไม่อำนวย พระอภัยมณีจึงทรง
 ตอบอย่างฉลวาคว่า

"ถ้าลูกยากงานองจะปองกัน
 แม่ทานพันลูกยาไม่ว่าไร"³

อศฺเรนจึงไม่สามารถติเตียนพระอภัยมณี และพาดหาเรื่องกับพระองค์อีกได้ ที่
 พระอภัยมณีทรงตอบเช่นนี้ไว้ว่าพระองค์จะทรงเห็นแก่อศฺเรนมากกว่าสินสมุทร เพราะเมื่อ
 อศฺเรนรบกับสินสมุทรในตอนหลัง พระอภัยมณีทรงเข้าช่วยสินสมุทรเยี่ยงบิดาที่รักและห่วงใย
 บุตร

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร :
 คลังวิทยา, 2506), เล่ม 1 หน้า 272

² เรื่องเดียวกัน, เล่ม 1, หน้า 276

³ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 1, หน้า 278

ถ้าพิจารณาให้ที่จะเห็นว่า สุนทรภู่บรรยายลักษณะบางประการของพระอภัยมณีคล้ายคลึงกับอุปนิสัยของท่านเอง นั่นคือ ความเป็นผู้เกรงใจภรรยา จนบางครั้งเหมือนกับกลัวภรรยา ความจริงอาจเป็นการตัดความรำคาญใจก็เป็นได้ เพราะผู้ชายไม่ชอบเรื่องจุกจิกจู้จี้หรือไม่ว่าโอกาสการอ่อนไหวทำให้เกิดผลดีได้เหมือนกัน เห็นได้จากที่พระอภัยมณีทรงยกย่องนางละเวงว่าเหนือกว่าพระองค์ ซึ่งทำให้นางละเวงเกิดความรู้สึกปลื้มปิติและหลงรักพระอภัยมณีมากยิ่งขึ้น จากคำตรัสที่ว่า

"ถึงคนอื่นหมิ่นแสนทั้งแคนไทร จะผลาญให้วอดวายตายทุกทัณฑ์
เวนเสียแต่แม่ละเวงที่เกรงฤทธิ์"¹

การที่พระอภัยมณีทรงมีความเกรงใจตนเอง เหลือเกิน ทำให้พระองค์ไม่สามารถตัดสินพระทัยให้เด็ดขาดลงไปได้ เช่น ตอนที่พระองค์ทรงมีความปรารถนาจะพานางละเวงไปเมืองผลึกด้วย แต่ทำไม่ได้ เพราะนางสุวรรณมาลีซึ่ง

"เกรงสุวรรณมาลีจะมิยอม"²

ก่อนจะเลิกทัพกลับไปเมืองผลึก พระอภัยมณีทรงปรารถนาที่จะว่านางละเวงให้สมพระทัยรัก แต่ก็ไม่สามารถจะทรงกระทำได้ ภัยทรงเกรงจะเกิดเรื่องกับนางสุวรรณมาลี ผู้มีอารมณ์หึงหวงรุนแรง และมีวาจาเราะร้าย เพราะเวลาเกิดเป็นปากเสียงกับนางสุวรรณมาลี พระอภัยมณีต้องทรงรับตัดความรำคาญว่า

"ชี้เกี่ยวเกี่ยวเคียวขับขับแพ"³

¹ สุนทรภู่ (นางแฝง) พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), เล่ม 2, หน้า 29

² เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 221

³ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 552

ลักษณะอีกประการหนึ่งของพระอภัยมณี ซึ่งควรจะเป็นลักษณะของสตรีมากกว่าบุรุษ คือความมีแรงอน เห็นโคตคนที่ทั้งนางสุวรรณมาลีและนางละเวงไม่ยอมให้พระอภัยมณีเกี่ยวข้องกับนางฉันทสามีกรรยา เหตุผลของนางละเวงคือนางเกรงว่าจะมีบุตรที่เลว เช่นมังคลาอีก ส่วนนางสุวรรณมาลีทูลพระอภัยมณีว่าขณะอยู่ในเมืองลังกา นางจะขอลาออกจากตำแหน่งมเหสี จนกว่าจะกลับไปยังเมืองผล็กแล้ว พระองค์จึงทรงบังเกิดความน้อยพระทัยยิ่งนัก จนถึงแก่ประชวร สองนางทราบข่าวก็รีบไปเฝ้า แต่พระอภัยมณีทอดพระเนตรเห็นสองนางก็

"ข้าเลี้ยงค้อนโถมขายทั้งชายชวา"¹ และทรงหันพระชนองให้ทันที

นอกจากนี้แล้วสุนทรภู่ยังบรรยายลักษณะของพระอภัยมณีให้เป็นเสมือนตัวแทนของลักษณะส่วนมากของมนุษย์ นั่นคือการหันเข้าหาธรรมยึกศาสนาเป็นที่พึ่งพิงก็ต่อเมื่อมีภัยหรือได้รับความเดือดเนื้อร้อนใจ ในยามสุขนอยคนมักหรือไม่มีเลยที่จะนึกถึงศาสนา ถ้าจะพูดกันตามความเป็นจริงของมนุษย์ที่เราเห็นอยู่ทุกวันนี้ ศาสนาเกือบจะไม่มีอะไรกับศาลาพักרוןของมนุษย์ ในยามทุกข์มนุษย์จะยึดทุกสิ่งทุกอย่าง นับแต่รูปปั้นไปจนกระทั่งต้นไม้ที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่พึ่งขอความช่วยเหลือ ให้ความทุกข์ขวางเบาลง พระอภัยมณีมีลักษณะดังที่กล่าวแล้ว เช่น ตอนที่พระองค์ทรงมีนิมิตร้ายในฝัน สำนนพราหมณ์ทูลแก้ฝันและทำพิธีเสาะพระเคราะห์ให้ขางฝ่ายพระอภัยมณีทรงช่วยพระองค์เองโดยเสด็จ

"เขาทองของพระองค์นั่งทรงธรรม ชักประจำภาวนาสมาทาน"²

ตามปรกติแล้วพระอภัยมณีไมไ่ใครจะทรงนึกถึงศาสนา ทรงพอพระทัยเรื่องทางโลกมากกว่าทางธรรม เห็นได้จากตอนที่สิ้นสมุทธุลชวนให้เสด็จไปครองเพศบรรพชิต พระอภัยมณีทรงปฏิเสธว่า

¹ สุนทรภู่ (นางแฝง) พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), เล่ม 2, หน้า 564

² เรื่องเดียวกัน, เล่ม 1, หน้า 586

"ขึ้นจะใครไปบวชชวคมีลูก
 อยู่ถิ่นฐานบ้านเมืองมีเครื่องยศ"¹ นุ่งหนังผูกคากรองทั้งทองดอก

ทั้ง ๆ ที่ทุกคราวที่พระองค์ทรงมีความทุกข์ สิ่งแรกที่พระองค์ทรงนึกถึงคือศาสนา
 เห็นไคตอนที่ท้าวสุทัศน์มีรัยสังขมิโลพระอภัยมณีออกจากเมือง พระองค์ทรงประกาศว่า

"จะถือธรรมชั้นธัมมัตถ์
 ให้คำชุกชาติหน้าอย่าเช่นนั้น"²

และอีกตอนหนึ่งเมื่อนางสุวรรณมาลีและนางละเวงทำให้พระองค์ทรงพิโรธและ
 บังเกิดความน้อยพระทัยมาก พระองค์ทรงคำริที่จะเสด็จออกบวชเพื่อหวังผลตอบแทน ดังที่
 ตรีสาว

"จะสืบสร้างทางกุศลผลผลลา
 เมื่อชาติหน้าอย่าให้เป็นเหมือนเช่นนั้น"³

ลักษณะอีกประการหนึ่งของพระอภัยมณีที่สุนทรภู่ได้ฉายแบบลักษณะที่มีอยู่ในมนุษย์ทุก
 รูปทุกนามให้แก่พระองค์ นั่นคือการเห็นแก่ตัว การคั่นรนเพื่อความคงอยู่ อันทำให้มนุษย์
 สามารถแสแสรงมารยาใดต่าง ๆ นานา เห็นไคจากการคั่นรนหาทางหนีหรือดพนจากเงื่อม
 มีอนางผีเสื้อสมุทร พระอภัยมณีทรงหลอกลวงนางควมมารยาของพระองค์ ตอนที่นางยักษ์ทุล
 ความฝันในพรทราวม พระองค์ทรงทำนายว่านางอยู่ในเคราะห์ ต้องไปทำพิธีเสาะเคราะห์
 ในป่าถึงสามวันสามคืน มิฉะนั้นจะเป็นอันตรายถึงชีวิต แล้วพระอภัยมณีทรง

"เสแสรงแกลงทำบิบบน้ำตา"⁴

เพื่อแสดงให้นางผีเสื้อสมุทรเห็นว่า พระองค์ทรงมีความห่วงใยและรักใคร่ นางมาก
 นางผีเสื้อสมุทรผู้ไม่เคยกับมารยาของมนุษย์ ก็หลงเชื่อพระอภัยมณีทันที นางยอมเข้าป่าจำศีล

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง) พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร :
 คลังวิทยา, 2506), เล่ม 1 หน้า 113

² เรื่องเดียวกัน, เล่ม 1, หน้า 161

³ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 576

⁴ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 1, หน้า 129

ออกอาหารถึงสามวันสามคืน ภายหลังเมื่อทราบวาตนหลงกลอบายของพระอภัยมณีเสียแล้ว นาง
 ยักยัดผู้มีความเชื่อใจจึงต้องคร่ำครวญด้วยความโหม่นสใจวา

"เสียแรงรักหนักหนาอุทิศสาธุณอม สู้อคอมสารพัดไม่วักขึ้น
 ขวางกระไรใจจิตไม่วักขึ้น"¹

จะเห็นว่าสุนทรภู่เลือกลักษณะทั้งดีและเลวของมนุษย์มาจัดให้เป็นลักษณะของพระอภัยมณี
 ได้อย่างเหมาะสม

3.2 กษัตริย์หรือยุพราชที่มีบทบาทสำคัญรองลงมา ในการศึกษาลักษณะของกษัตริย์
 ในวรรณคดีนี้ สังเกตไควากษัตริย์หรือยุพราชที่มีบทบาทรองลงไป มักจะค้อยกว่ากษัตริย์หรือ
 ยุพราชที่มีบทบาทสำคัญในเรื่อง ทั้งในคานาบุปไมและความสามารถคานาต่าง ๆ ทั้งนี้ เพื่อที่
 จะส่งเสริมบุคคลในเรื่องที่เป็นตัวเอกให้เด่น เช่น ในเรื่องอิเหนา จรกามีลักษณะตรงกันข้าม
 กับอิเหนาทุกอยาง ประคุดังสีค้ำแตกคางจากสีชาวฉนั้น รูปลักษณะของอิเหนางคางมราว
 เทพบุตร ลวนจรกานัน

"คูนไมไค้งามทั้งกายา ลักษณะมทยักภักทรเพรียง
 จมูกใหญ่ไมสงาราคี จะพาที่แหงแหบแสบเสียง"²

นอกจากนี้จรกายังแตงองคทรงเครื่องไมสมตัว แมแตะเหลานางสนมก้านฉยังวิจารณ์
 จรกาวา

"ใส่ชฎากัไมรับกับภักทร งามบาคคานักฉครานคูน"³

¹ สุนทรภู่ (นามแฉง) พระอภัยมณีฉบับหอสมคแหงชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร :
 คลังวิทยา, 2506), เลม 1, หนา 133

² พระบาทสมเดจพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
 โรงพิมพ์คุรุสภา 2498), หนา 412

³ เรื่องเดียวกัน, หนา 222

ทว่าถึงแม้จะมีแต่ความอัปยศ จรกาที่มีความใฝ่สูงจนเกินสภาพ เห็นได้จากการ
เลือกมเหสี จรกาต้องการสตรีที่ทรงโฉม

"งามเพียงสาวสวรรค์ให้แก่องค์"¹

จึงส่งข้างเขียนไป "เพ็ญวรากรูปนางคางภารา ในแวนแคว้นแดนขวาไม่หลอหลง"
ถึงกระนั้นจรกาก็ยัง "มิไต่ทองประสงคฺจใจ"² ข้างเขียนจึงต้องไปวาทฐปฐิตาท้าวสิงห์ค-
สำหรับและธิดาท้าวคานาถาถวายจรกา ครั้นได้เห็นภาพวาดธิดาท้าวสิงห์คสำหรับจรกาคั่งไคล
ไหลหลงในภาพนางจนไม่ยอมออกวาราชการงานเมือง ต่อมาข้างเขียนวาทภาพบุษบาตอน
เพิ่งคืนบรรทม ยังมีไต่แก่องค์มาให้ จรกาเห็นภาพนางก็ตั้งใจจนสลบไป เพราะความงามล้ำ
เลิศของบุษบา เป็นไต่คดียของจรกาที่ส่งหูตไปสู่นางเป็นมเหสีหลังจากอิเหนาประกาศไม่ยอม
เข้าพิธีอภิเษกกับนาง ท้าวคานาจึงทรงประทานนางให้เป็นคู่คุณาหงษ์ของจรกาด้วยความน้อย
พระทัยอิเหนา

ต่อมาเมื่อคานาเกิดศึก จรกามีน้ำใจยกกองทัพมาช่วย และยังมีหนังสือทูลท้าวลาสำ
ให้ยกมาช่วยอีกทัพหนึ่ง แต่ปรากฏว่าเมื่อทัพจรกายกมาถึงเมืองคานานั้น การศึกก็ไต่เสร็จสิ้นลง
แล้ว จรกาจึงถูกพรรคพวกของอิเหนาเห็นบนามว่ามาชุมนุมเบบ ซึ่งความจริงเป็นเพราะระยะ
ทางไกล จรกาจึงมาถึงล่าช้า

ความอ่อนน้อมของจรกาเป็นลักษณะที่ทำให้ผู้อ่านบังเกิดความเวทนา เห็นได้ตอนที่

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 222

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

จรกาไปเฝ้าท้าวคานา พอลงพระลานก็สวนทางกับอิเหนา จรการีบ "...ทรุคนั่งลงบังคม"¹
อิเหนาจะทรงน้อมมองคงรับไหวจรกาแตกขับเลื่อนหัตถ์ไปกุมกริชไว้ สัจคามาระตาของสะกิด
เตือนอิเหนาจึงรู้สึกพระองค์ ตลอดเวลาที่พำนักอยู่ในเมืองคานา จรกาถูกกลั่นแกล้งต่าง ๆ
นานา ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว มีอยู่ครั้งหนึ่งที่จรกาถูกสังคามาระตา สุทรานางง และกะหรัค-
ตะปาตี กล่าวเปรียบเทียบเยาะเย้ยเป็นทำนองววจรกาไม่เจียมคนไปสูงจนเกินศักดิ์ จรกา
ได้ฟังก็บังเกิดความโกรธแค้น แต่

"มีรัฐที่จะทอบวาจา

ก็สรวลเสเสสาไปด้วยกัน"²

นับว่าจรกามีความอดทนเป็นเยี่ยมที่สามารถประสมโรงหัวเราะไปด้วย หากเป็นคน
อื่นใครเล่าจะระงับโทสะจริตได้

แม้ว่าจรกาจะมีลักษณะข้อ ๆ ไม่เป็นพิษเป็นภัยแก่ใคร แต่ก็ยังมีความฉลาดเฉลียว
อยู่บ้างที่พอจะนึกได้ว่า บุรุษผู้หะนองอาจเข้ามาดักขบมาไปนั้นไม่ใช่ใครอื่น

"ดีร้ายอิเหนากูเรบัน

ใครอื่นนอกนั้นไม่อาจหาญ"³

ซึ่งเป็นวิจารณ์อย่างอันถูกต้อง แต่จรกาก็เพียงแต่คิดไม่กล้ากล่าวออกมาตรง ๆ ด้วย
ยังมีความเกรงอิเหนาอยู่จึงต้องเฉยเสียและเก็บความเคียดแค้นไว้ภายในใจ

เมื่อจรกาออกตามหาบงกช กระทบเห็นพลับพลาหลังหนึ่งอยู่กลางป่า ก็รู้ว่า เป็นพลับ
พลาของอิเหนา และบงกชคงอยู่ที่นั่นแน่นอน แมว่าสังคามาระตาจะแสวงบอกวอิเหนาเสด็จ
ไปอาเนอมีโตประทับอยู่ ด้วยความคลางแคลงใจ จรกาจึงตั้งคำถามที่แฝงความฉลาดรู้เท่า
ทันว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 363

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 438

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 530

"อิเหนาไปไล่เนื้อคังว่ามา สังกามาระตาจะอยู่โย"¹

ทั้งนี้ เพราะจรรกาว่าสังคามาระตานั้นเปรียบเสมือนเงาที่คอยตามองคืออิเหนา สังกามาระตากล่าวแกว่าที่ไม่ได้ตามเสด็จอิเหนาไปลาเนื้อเพราะสังคามาระตาคงมาทำให้ ขาววม ครั้นได้ทราบเรื่องราวจากจรรกาว่าบุษบาถูกลักพาไป สังกามาระตาก็แสสร้งแสดง ความตกใจ และส่งคนไปทูลอิเหนา อิเหนาจึงจำต้องเสด็จออกจากถ้ำมาแก่งสสัย จรรกา พยายามอย่างยิ่งที่จะจับพิรขอิเหนา แต่ก็ไม่สามารจับได้ ทั้งนี้ เป็นเพราะความซื่อของ จรรกาที่คิดไปไม่ถึงว่าเหตุที่ทำให้อิเหนากันแสง เมื่อได้ทราบเรื่องบุษบาถูกลักพาไปนั้น เป็นเพราะอิเหนาทรงหวังพระทัยว่าจะเสียบุษบาให้แกจรรกา ไม่ใช่เป็นเพราะความเสียกาย บุษบา เสียกายวงศ์เทวาทที่ต้องป็นศักดิ์กับบุษบาผู้ค่าชาคังที่อิเหนาทรงเสสร้งตรีดี ดังนั้น จะเห็นว่าแมจรรกาจะมีไชบุษบาใจเงา แต่ความซื่อของจรรกาก็มีมากกว่าความฉลาด จึงทำให้ ชาติความเฉลียวไปในบางครั้ง

ลักษณะของจรรกาแม้จะเพียบกันไม่ได้กับลักษณะของอิเหนา และแม้ว่าลักษณะภายนอก ของจรรกาจะอัปลักษณ์ต่ำชาเพียงไร ก็กล่าวได้ว่าจรรกาเป็นบุคคลที่ซิงคยได้ไ้เป็นพิขเป็นภัยแก่ ผู้ใด และเป็นบุคคลผู้มีความฉลาดพอสมควร มีความซื่อและความอดทนเป็นเยี่ยม ด้วยลักษณะคัง กลาวนี้เอง จรรกาจึงสามารถเรียกร้องความเห็นใจจากผู้อานได้ไ้ไม่น้อย แมว่าจะอยู่ในฐานะคุ ข่งของอิเหนา ก็ตาม ในเรื่องเดียวกันนี้ วิทยาสะกำเป็นคุข่งสำคัญของจรรกา โดยฐานะก็ ไ้ไม่แตกต่างกันเทาไรนัก จรรกาเป็นกษัตริย์ วิทยาสะกำเป็นบุพราษมยูจะไ้เป็นกษัตริย์ในอนาคต จรรกาและวิทยาสะกำต่างหมายปองบุษบาเช่นเดียวกัน แต่ทว่าจรรกาส่งทูตไปขอนางสำเร็จสม ปรารถนา ส่วนวิทยาสะกำต้องผิดหวังเพราะไปทีหลังจรรกา วิทยาสะกำมีลักษณะตรงกันข้ามกับ จรรกา ที่เห็นชัดคือมีพระศนมาขุนอย และรูปงาม คังกลอนที่ชมว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 535

"พระทนต์แดงคังแสงทับทิม
มีวพรพรรณผดุงองเพียงทองคำ

เพริศพริ้มเพราพัศตร์คมชำ
วิไลลักษณ์เลิศล้ำ อำไพ"¹

แม้กระทั่งอิเหนา เมื่อเสด็จไปทอดพระเนตรเห็นศพวิทยาสะก่าก็ยิ่งพระทัยหาย ครัสว่า

"หนูน้อยโสภาน่าเสียกาย
ทนต์แดงคังแสงทับทิม
เกศายปลายงอนงามทรง
กระนี้ถามิคามิพิศवास
แมนวาระตุจรกา
จะมีใครอรนทควยปนศักดิ์

ควรจะนับว่าชายโฉมยง
เพริศพริ้มเพรารักับขง
เอวองคสารพัศมิตตา
จนพินาศควยโอรสา
งามเหมือนวิทยาสะก่านี้
นารักรูปทรงสงศรี"²

นอกจากจะมีรูปงามแล้ว วิทยาสะก่ายังมีน้ำพระทัยกล้าหาญ กล่าวคือ ทั้ง ๆ ที่ทรงทราบว่าการทำศึกกับกษัตริย์วงศ์เทวานันเป็นการเสี่ยงอันตรายถึงต่องเอาชีวิตรเป็นเค็มพัน ก็มีใคยอต่อหรือหวาดเกรง ทั้งนี้เพราะวิทยาสะก่าทรงมีฝีมือการรบเข้มแข็ง สมกับที่เป็นบุรุษชาติอาชาไนย เห็นได้จากตอนที่สังคามาระตาอาสาอิเหนาเข้าสู่รบกับวิทยาสะก่านั้น กวาสังคามาระตาจะเอาชนะไคก็ตองสู้กันหลายเพลงทวน และตองใจกลอุบายช่วยโดยทำเป็นถลำเสียที่ วิทยาสะก่าหลงกลจึงพลาดท่าแกสังคามาระตาในที่สุด

อย่างไรก็ดี แม้จะมีน้ำพระทัยหาหาญกล้าปานไค แต่ก็ยังมีบางขณะที่วิทยาสะก่าพระทัยอ่อน มีความอ่อนแอ เห็นไคจากตอนที่วิทยาสะก่าทรงไคภาพบุษยามาแล้วก็เฝ้าแต่หลงใหลเชยชมภพนั้นด้วยฤทธิรัก จนลืมสรงลืมเสวย ครั้นไม่ทรงทราบว่าจะเสด็จไปคนหนางไคณที่ไคจึงจะไคเชยชมนางสมพระทัย วิทยาสะก่าก็ไคแต่ทรงคร่ำครวญกันแสงด้วยควมรันทคแม่เมื่อทวาทระหมังกุหนึ่งเสด็จมาถามสาเหตุแห่งควมทุกข์ วิทยาสะก่ายังไม่ยอมทูลให้ทรงทราบ เพราะเกรงวาคควมจะรัวรู้ไปทั่ว และพระองค์จะไครับควมอภัยจกกระทิงทวาทระหมังกุหนึ่งทรงทราบสาเหตุควยพระองค์เอง

¹ พระบาทสมเด็จพะพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 246

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 340

นอกจากนี้ วิชาสะก่ายังทรงมีความฉลาดในเชิงรบ กล่าวคือ ทรงทราบจุดอ่อนของศัตรูดีกว่า หากยั่วศัตรูให้บังเกิดความโกรธได้ พระองค์จะเป็นฝ่ายได้เปรียบ

เหตุนี้ก่อนที่วิชาสะก่าจะทรงต่อสู้กับสังคามาระชา จึงได้ตรัสยั่วว่า

"ดูก่อนเจ้านู เรื่องฤทธิรงค์
เชื้อชาติญาติวงศ์พงศ์พันธุ์
ถ้าเป็นวงศ์อัสติแควหา
จึงป็นหน้ามาต่อฤทธิโกร
ที่ยื่นมามีอยู่ข้างหลังนั้น
นามวงศ์พงศ์โคจงบอกมา

รูปทรงงามสมคณสัน
อยู่เขตรชัณฑ์ธานีบุรีไร
ในสี่นคราเป็นใจ
ไม่กลัวที่ว่าไลยะมรณา
กันกลดพื้นสุวรรณโออา
แจ้งกิจจาแล้วจึงจะรบกัน"¹

กษัตริย์ที่มีบทบาทสำคัญในเรื่องล้วนมีพระชนมายุมาก บางองค์ก็กล่าวถึงเพียงพระนาม เช่น ท้าวแมนสรวงและท้าวพิมพ์สาครในเรื่องพระลอ บางองค์ก็กล่าวถึงแต่เพียงเล็กน้อย เช่น พระเจ้าหงสาวดีในเรื่องตะเลงพ่าย ท้าวปัทมาหงัน ท้าวปັນจะรากันในเรื่องอิเหนา แต่บางองค์มีบทบาทมากพอที่จะเห็นลักษณะได้ดังจะกล่าวต่อไป

3.2.1 ลักษณะที่เหมือนกัน

1. ตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรม ข้อนี้เป็นลักษณะที่นักปราชญ์ได้กล่าวถึงว่าเป็นลักษณะของกษัตริย์ตามอุดมคติ (ดังได้กล่าวถึงแล้วในบทที่ 2) และยังเป็นลักษณะของกษัตริย์หรือยุพราชที่มีบทบาทสำคัญ และกวีก็ได้จัดให้กษัตริย์ซึ่งแม้จะมีบทบาทสำคัญรองลงไปมีลักษณะขอมิตวຍ เช่น ท้าวกูเรปันในเรื่องอิเหนา ทรงเป็นกษัตริย์ผู้ตั้งมั่นอยู่ในทศพิชราชธรรมอย่างยิ่ง บ่อยครั้งที่อิเหนาตรัสถึงท้าวกูเรปันผู้เป็นพระบิดาก็ใช้คำว่า "สมเด็จพระบิดุรงค์ทรงธรรม" ท้าวกูเรปัน ทรงปกครองไพร่ฟ้าชาวแผ่นดิน ให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุข ประหนึ่ง

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 332

บิดาให้ความคุ้มครองบุตร เห็นได้จากตอนที่ท้าวหมื่นหยาศรีสถามอิเหนาถึงท้าวกูเรปัน อิเหนาซึ่งขณะนั้นดำรงพระยศเป็นพระยุพราช ทูลตอบว่าท้าวกูเรปัน

"ถวนหนายาสุกไม้ทุกขรอน ไพรฟ้าประชากร เกษมศรี
ปราศจากอันตรายราศี มิไคมีภัยพานประการใด" ¹

นอกจากนี้ ท้าวกูเรปันยังทรงไวซึ่งความยุติธรรม เห็นได้ตอนที่พระองค์ทรงจัดพิธีอภิเษกอิเหนากับบุษยานัน ทรงนึกถึงจินตะหราผู้ใดที่ชื่อว่า เป็นมเหสีของอิเหนาควยองค์หนึ่ง พระองค์ทรงมีรับสั่งให้เชิญจินตะหรามาเข้าพิธีอภิเษกพร้อมกับบุษยา เพราะจินตะหรานั้นมิใช่ใครอื่น

"...ก็เป็นพงศ์พันธุ์กันมา หากไฉวงศ์เทวาเลิศไกร
จำจะกันฉันทราศี ออย่าให้มีผู้ดวงติได้" ²

ควยเหตุนี้ จินตะหราผู้มีไฉวงศ์เทวา จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นประไพสนุหรือฝ่ายขวาของอิเหนา ส่วนบุษยามากลับต้องเป็นอัครชายาฝ่ายซ้าย ควยเหตุผลเพียงประการเดียวของท้าวกูเรปันคือ

"อย่าให้เสียธรรมปราณมา" ³

ในเรื่องพระอภัยมณี พระสุริโยทัยทรงเป็นกษัตริย์ผู้ตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรมเช่นกัน เห็นได้จากตอนที่พระองค์เสด็จไปขอให้ทศปาโมกข์ตามไปช่วยสุกาสครและพระอภัยมณีที่ลังกานั้น ทศปาโมกข์รับสนองรับสั่งควยความเต็มใจ ทั้งยังไคกล่าวสรรเสริญพระสุริโยทัยว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 42

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 1043

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ได้อยู่เย็นเป็นสุขทุกคืนวัน

"พระคุณของสองกษัตริย์ตั้งมิตรกัน
เพราะพระองค์ทรงธรรมทัฬหี"¹

ควยเหตุที่พระองค์ทรงธรรม จึงทรงมีน้ำพระทัยเมตตาไม่เฉพาะแต่ข้าราชการของพระองค์เอง แมแต่ที่เปลื้องผู้มีร่างกายชวนใหญ่พบเห็นมั่งเกิดความรักเกียจสะอิดสะเอียน ก็ยังได้รับความเมตตาจากพระสุริโยทัย เห็นใจจากตอนที่เปลื้องออกมา พระสุริโยทัยยังมีพระทัยสงสาร ทรงมีรับสั่งให้นำชีเปลื้องเข้าไปรักษาพยาบาลในวัง ต่อมาภายหลังเมื่อทรงทราบว่าชีเปลื้องเป็นคนทุจริตหลวงสุคตสาครไปฆ่า ช้างยังมาหลอกหลวงชาวเมืองและพระองค์ให้หลงเชื่อว่าเป็นผู้วิเศษ พระสุริโยทัยจึงมีรับสั่งให้นำชีเปลื้องไปฆ่าออก แต่ครั้นสุคตสาครทูลขอชีวิตไว้ควยไม่ปรารถนาให้มีเวรกรรมต่อกันไป พระองค์ก็ทรงพระราชทานอภัยโทษให้

ในเรื่องขุนช้างขุนแผน พระพันวษาเป็นกษัตริย์ผู้ทรงตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรมเป็นที่สุด กวีเริ่มเรื่องก็กล่าวถึงความสุขของประชากร อันเป็นผลเนื่องมาจากการปกครองของพระองค์ว่า

"เกษมสุขแสนสนุกคังเมืองสวรรค์"²

ทั้งนี้เพราะ

"พระองค์ทรงทศพิธธรรม ราษฎรทั้งนั้นก็ยินดี"³

เมื่อขุนแผนรบชนะเมืองเชียงใหม่ ก็ได้กราบทูลยกย่องพระพันวษาว่า ที่ตนได้ชัยชนะก็เพราะ

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีกับหีบทองคำแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), เล่ม 2, หน้า 144

² เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์สุริยสภา, 2505), หน้า 1

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

"ไต่อาศัยในคุณวิทยา

กัมมามีพระองค์ผู้ทรงธรรม"¹

ตอนพระเจ้าลานช้างทรงปรึกรามเหลือถึงเรื่องจะถวายนางสร้อยทองให้เป็นบาท
บริจาริกาพระพันวษานั้นก็ได้ตรัสชมพระพันวษาว่า

จะพึงพาอาศัยเห็นไม่เคือง

อาณภาพรายไปในทิศทิศ

ครั้นเมื่อพระเจ้าลานช้างมีสาส์นถวายนางก็ได้จารึกลงเป็นลายลักษณ์ว่า

"หนึ่งพระองค์นั้นทรงทศพิธ

"อันกรุงไทยเกียรติยศนั้นพึงเฟื่อง

เขาถาเลื่องทรงธรรมอยุธยา

ฤทธิทุกประเทศภาษา"²

ครองธรรมสุจริตเป็นใหญ่"³

ถวายเหตุที่พระพันวษาทรงตั้งอยู่ในทิศทิศราชธรรม จึงทรงมีน้ำพระทัยเมตตา ไม่
เฉพาะต่อข้าราชการของพระองค์เอง แมแต่ศัตรูพระพันวษายังทรงแผพระเมตตาให้ถวาย
เห็นได้จากตอนที่เจ้าเชียงใหม่ซึ่งตัวนางสร้อยทอง ตอนแรกพระพันวษาทรงพระพิโรธมาก
ถึงกับจะเสด็จยกกองทัพไปเอง ภายหลังเมื่อขุนแผนและพลายงามนำตัวเจ้าเชียงใหม่ลงมา
ถวาย เจ้าเชียงใหม่ทูลขอชีวิตพร้อมทั้งให้สัตย์ปฏิญาณว่า จะขอเป็นข้าไทยไปจนกว่าชีวิตจะ
หาไม่ ความเมตตาอันมีประจำในพระทัย กอปรกับพระองค์ทรงทศพิธราชธรรม คือไม่ทรง
ผูกพระทัยอาฆาตพยาบาท ทรงระงับความโกรธได้ ทำให้พระพันวษาทรงพระราชทานอภัย
โทษให้เจ้าเชียงใหม่ เห็นได้จากคำตรัสที่ว่า

¹ เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),

หน้า 706

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 549

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 558

"ถ้าอาฆาตเอามันไปพันขา
ไว้มันกลับทุจริตผิดต่อไป

ใครจะเชื่ออุบายเอาไปได้
จึงควรวีหลงโทษถึงชีวิต"¹

อีกตอนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความตั้งมั่นอยู่ในธรรมและความมีน้ำพระทัยเมตตาของพระพันวษา คือตอนที่สร้อยฟ้าลุยไฟแพ้ศรีมาลา อันแสดงให้เห็นว่าสร้อยฟ้าเป็นผู้ผิดจริงตามที่ถูกกล่าวหา คือนางโคห่าเสนหพระไวและยุพระไวให้หมู่ศรีศรีมาลา พระพันวษาทรงมีรับสั่งให้นำสร้อยฟ้าไปประหาร แต่ศรีมาลาทูลขอชีวิตไว้ โดยอ้างวานางไม่มีเจพยามบาท และอีกประการหนึ่ง หากสร้อยฟ้าตายก็จะพลอยพาให้บุตรของพระไวในทองสร้อยฟ้าสิ้นชีวิตตามไปด้วย โดยหาความผิดมิได้ ซึ่งจะทำให้เป็นบาปกรรมไปเปล่า ๆ พระพันวษาก็ทรงพระราชทานชีวิตสร้อยฟ้าให้ตามที่ขอ พระองค์ "เสื้อมคลายกริ้วลงควยทรงธรรม"²

นอกจากนี้พระพันวษายังทรงไว้มิ่งความยุติธรรม ความไม่ผิดยุติธรรมนี้ เป็นข้อหนึ่ง ของทศพิธราชธรรม พระองค์ไม่ทรงเลือกที่รักที่ชัง บุคคลใดก็ตาม หากกระทำความผิดก็จะต้องได้รับโทษเช่นเดียวกับบุคคลอื่น ๆ ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นที่โปรดปรานสักเพียงไร เห็นได้จากกรณีของพระไวผู้ที่พระพันวษาทรงโปรดปรานเป็นอย่างยิ่งก็ยังได้รับการพิจารณาคดีโดยไม่มี การเข้าข้าง

ตอนที่ขุนช้างแพ้คดีทูลว่าตนถูกพระไวทำร้ายร่างกายควยการหมู่ศรีและเตะตอย แมว่าพระพันวษาจะมีทรงเชื่อถ้อยคำของขุนช้าง แต่ก็โปรดให้ดำเนินการพิจารณาสอบสวนคดีด้วย ความยุติธรรมเป็นที่สุด พระองค์ทรงรับฟังความของทั้งสองฝ่าย แม้กระทั่งหลังจากสืบพยานแล้ว ปรากฏว่าขุนช้างเป็นฝ่ายผิด พระพันวษายังโปรดให้ขุนช้างและพระไวค่าน้ำต่อน้ำผู้งชน ให้ผู้งชนได้รับรู้โดยทั่วกันว่าใครผิดใครถูก เห็นได้จากที่ทรงคำริว่า

¹ เสฎาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 707

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 928

"แต่ครั้งนี้อายวโยสิโปรคปราน	ไทรบานพลเมืองกล้อลัน
จะเป็นเข้ากับอายวโยโสความมัน	จริงเท็จทั้งนั้นใครจะรู
จำจะคงพิสูจนตามกระบวน	ไทมันสิ้นสำนวนที่ต่อสู
เท็จจริงข้างใครให้คนดู	ตัวกูจึงจะพนคนนินทา" ¹

ในเรื่องพระลอ ท้าวพิชัยพิณบุตร กษัตริย์แห่งเมืองสรอง ก็ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม และมีน้ำพระทัยเมตตายิ่ง ตามเนื้อเรื่องนั้น พระบิดาของพระองค์คือท้าวพิมพิสาคร ถูกท้าวแมนสรวงพระบิดาของพระลอพันควยพระแสงของ้าวพระศอชาคสิ้นพระชนม์บนหลังช้างพระที่นั่ง เมืองสรองและเมืองแมนสรวงจึงเป็นศัตรูกันแต่นั้นมา เมื่อพระลอเสด็จกลับเข้าไปในปราสาทของสองราชธิดา ท้าวพิชัยพิณบุตรทรงทราบก็กริ้วโกรธมาก เพราะพระลอเป็นศัตรู และลอบเข้ามาหลอพระเกียรติยศของพระองค์ พระองค์จึงรีบเสด็จไปยังปราสาทของราชธิดา หวังจะมาพระลอให้สมกับความแค้น แต่แล้วก็ต้องเปลี่ยนพระทัยเพราะความงามของพระลอประการหนึ่งและที่สำคัญเพราะน้ำพระทัยอันกอปรด้วยเมตตาธรรมของท้าวพิชัยพิณบุตรเองด้วย หากพระองค์มีพระทัยโหดเหี้ยมมีความอาฆาตพยาบาท เช่น พระเจ้ายาของพระเพื่อนพระแพงแล้ว พระลอลงสิ้นพระชนม์ด้วยมีพระหัตถ์ของท้าวพิชัยพิณบุตรอย่างแน่แท้ ด้วยความเมตตา ท้าวพิชัยพิณบุตรทรงก่การอภิเษกพระลอกับพระเพื่อนพระแพง ภายหลังจากที่ท้าวพิชัยพิณบุตรทรงทราบว่า พระลอ พระเพื่อนพระแพงสิ้นพระชนม์หมดแล้ว พระองค์ก็แสดให้ควยความรันตพระทัยเพราะความรักอันยิ่งใหญ่ที่ทรงมีต่อสองราชธิดา

ด้วยความมีพระทัยเป็นธรรมและด้วยความฉลาด ท้าวพิชัยพิณบุตรสามารถจับบรรดาผู้ประหารสามกษัตริย์โคทมคสัน แมกระทั้งพระเจ้ายาเอง ท้าวพิชัยพิณบุตรก็มีโคทรลงแว่น พระองค์ทรงลงพระอาญาให้ตายตกไปตามกัน จะเห็นว่าท้าวพิชัยพิณบุตร ทรงเป็นกษัตริย์ผู้ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรมเป็นเลิศพระองค์หนึ่ง

¹ เสภาขุนนางขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),

"จรรกาซึ่งจะมารวมวงศ์ ชั่วทั้งรูปทรงแลศักดิ์ศรี
 ตั้งเอาบัคมาปนกับมณี ไม่ควรที่จะให้ครองกัน
 ทั้งสุริวงศ์พงศ์เผ่ากัต่างวา" ¹

หากท้าวดาหาทรงยินยอมให้จรรกาารวมวงศ์ด้วย จะทำให้วงศ์เหว้าของมัวหมอง
 ดังที่พระองค์ตรัสว่า

"เสียคายนักศักดิ์เราจะหมองมัว ตั้งหงษ์ไปกลัวตระกูลกา" ²

นอกจากนี้ท้าวกูเรบั้นยังตรัสว่าอิเหนาที่ไปไคจินตะทราวา

"รักแต่คำชาสาธารณ ไม่รักวงศ์วารของตัว" ³

ส่วนท้าวดาหาก็ทรงมีความรักศักดิ์ไม่น้อยไปกว่าท้าวกูเรบั้น จึงทรงให้โอรสธิดา
 คูนาหงันกับภษัตรีย์ในวงศ์เดียวกัน ครั้นอิเหนาไม่ยอมเข้าพิธีอภิเษกกับบุษบาเพราะไปหลงรัก
 จินตะทราวากังกล่าวแล้ว ท้าวดาหาทรงเสียพระทัยมาก พระองค์ตรัสว่าอิเหนาว่า

"ตั้งหงษ์ไม่จงชลธิ ราชสีห์หนีถ้ำสุรกานต์
 เหมือนหมูปูทรงทั้งปวง ไม่เป็นห่วงควยพุกษาสาร" ⁴

ยิ่งพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นจรรกา ผู้ซึ่งนอกจากจะต่ำศักดิ์แล้วยังอัปลักษณ์เป็น
 ที่สุด พระองค์ก็ยังทรงบังเกิดความโหม่นสพระทัยควยความเสียคายนักศักดิ์

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
 โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 460

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ท้าวทศวงศ์เป็นอนุชาของท้าวกุเรปันและท้าวคานาทรงถ้องวงศ์เช่นเดียวกัน เห็น
ได้จากตอนที่ระตูจะมาทราสงทูตมาขอราชธิดานั้น ท้าวทศวงศ์ทรงพระพิโรธมาก พระองค์
ทรงถ้อวาระตูจะมาทราสังอาจมารวมวงศ์ จึงคร่ำแก่ทูตว่า

"เราไม่ให้ระตูเป็นผู้อื่น จึงคืนบรรณาการไปเขตขัณฑ์"¹

ในเรื่องขุนช้างขุนแผน พระเจ้าเชียงใหม่ทรงถ้อในเรื่องศักดิ์ตระกูล ไม่ทรงยอม
ให้พบกับไพร่ เห็นได้จากตอนที่พระพันวษาทรงขอสร้อยฟ้าผู้เป็นธิดาของพระเจ้าเชียงใหม่ให้หมั้น
ไวยวรรณ เพราะเจ้าเชียงใหม่ทรงรู้สึก

"วันทศทออุทัยให้ไหวหวั่น
อัคอันมิใคร่ออกซึ่งวาจา"²

เสียดายศักดิ์สุริยวงศ์พงศ์พันธุ์

ทั้งนี้เพราะหมั้นไวยวรรณหรือพลายงามเป็นเพียงสามัญชน แต่ด้วยความเกรงพระ
ทัยพระพันวษา พระเจ้าเชียงใหม่จึงจำยอมยกให้

ท้าวทศวงศ์ในเรื่องพระอภัยมณีเป็นกษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งที่ทรงถ้อศักดิ์ตระกูล เห็น
ได้จากตอนที่พระองค์ทรงทราบว่า ศรีสุวรรณหมานนั้นในองค์ราชธิดา ก็ทรงอัคอันพระทัยเป็น
ยิ่งนัก เพราะพระองค์ทรงเข้าพระทัยว่าศรีสุวรรณเป็นสามัญชน เห็นได้จากคำตรัสที่ว่า

"จะให้ธิดายูพาพัศตร์ จะเสียดศักดิ์กษัตริณานาบัคสี"³

หากพระองค์ไม่พระราชทานให้ ศรีสุวรรณก็จะไม่ยอมอยู่ในเมืองรมจักรต่อไป ซึ่งก็
เท่ากับว่าต้องเสียดคนดีมีวิชาไปคนหนึ่ง และพระองค์ก็ไม่ทรงมีพระประสงค์เช่นนั้น ท้าวทศวงศ์

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2493), หน้า 691

² เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),
หน้า 784

³ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร :
คลังวิทยา, 2506), เล่ม 1, หน้า 94

ไม่สามารถจะตัดสินพระทัยได้ เพราะความรักศักดิ์ยังมีอยู่ เห็นได้จากคำที่ตรัสถามเหสีว่า

"นี่แม่เจ้าเราจะทำอะไรได้ วิชาลัยไพร่กับกษัตริย์ชด้นักหนา" ¹

และ

"พี่นี้จะเนยงเรรวน สงสารนวลลูกน้อยจะถอยยศ" ²

3. มีความฉลาดสุขุมและรู้ทัน ข้อนี้ก็ เป็นลักษณะหนึ่งของกษัตริย์ตามอุดมคติ คิงที่นักปราชญ์ใดกล่าวถึง กษัตริย์ที่มีบทบาทสำคัญรองลงมา มักจะมีพระชนมายุมากแล้ว การที่ได้เห็นโลกและมีประสบการณ์ในชีวิตมากมาย ทำให้มีความฉลาดสุขุมและรู้ทันกลอุบาย เล่ห์เหลี่ยมต่าง ๆ เป็นอันดี ดังเช่นท้าวกระเบนในเรื่องอิเหนา ทรงมีความฉลาด เห็นได้จากตอนที่พระองค์ทรงมีสาส์นแจ้งให้อิเหนายกทัพไปช่วยเมืองคันทานัน ทรงสามารถยกเหตุผลมากล่าวได้อย่างฉลาดโดยที่อิเหนาไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้

ถึงไม่เลี้ยงบุษบาเห็นว่าชั่ว

อันองค์ท้าวคานาหิบัติ

มาทแมนเสียเมืองคานา

ซึ่งเกิดศึกสาเหตุเภทภัย

และท้ายสุดทรงยาอีกว่า

"แมนนิยกพลไกรไปช่วย

อย่าดูทั้งเปลวอัคคี

แต่เขารู้อยู่ว่าตัวนั้นเป็นผี

นั่นมิใช่อาวฤาว่าไร

จะพลอยอายุชายนาคาหาไม่

ก็เพราะใครทำความไว้งามพัศตร์

ถึงเราช่วยก็อย่ามาคูผี

แต่วันนี้ซาคกันจนมรรไลย" ³

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), เล่ม 1, หน้า 95

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 96

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา 2498), หน้า 299

ด้วยความรักคอยสุขุม ท้าวกุเรปันทรงมีสาส์นถึงท้าวหมันหยาศึกฉบับหนึ่ง เนื้อความ
เต็มไปด้วยความฉลาด มีเหตุผลดี และรู้จักหาคำพูดมาทำให้ท้าวหมันหยาศองบึงเกิดความละ
อายพระทัย

“ในลักษณะอักษรสารา	วาระท้าวหมันหยาศึกเป็นใหญ่
มีราชธิดายาใจ	แกล้งให้แต่งตัวไว้วัยชาย
จนลูกเราร่างคุดหน้าหงั้น	ไปหลงรักผูกพันมั่นหมาย
จะให้หญิงผิวเขาเอาเค็ดคาย	ช่างไม้อายไพรฟ้าประชาชน
บัดนี้ศึกประชิดติดคานา	กิจจาฤกแจ่งทุกแห่งหน
เสียงงานการวิวาห์จลาจล	ต่างคนต่างของหมองใจ
การสงครามครั้งนี้ไปช่วย	ยังเห็นชอบด้วยฤกไฉน
จะตัดวงศ์ตัดญาติให้ขาดไป	ก็ตามแต่น้ำใจจะเห็นดี” ¹

อีกตอนหนึ่ง เมื่ออืเหนาลักขุมขบวนไปไว้ในถ้ำได้สำเร็จ แล้วกลับมาแก่งสงสัยในเมือง
คานา อูบายของอืเหนาอาจตามบุคคลอื่นได้ แต่มิใช่ท้าวกุเรปัน เพราะพระองค์ทรงแสดง
ความฉลาดรู้ทัน และแฝงความเห็นพระทัยไว้จากคำตรัสที่ว่า

“ใครจะว่ากระไรก็ตามที่	ตัวเจ้าคืออยู่ยงยาวนาน
ถึงจะพาไปจริงก็เป็นไร	พอเห็นก็จะไม่ผินผก
ด้วยไตตุนาหงั้นกันมา	ทั้งประยูรวงศ์าก็สมศักดิ์
ใจหนุ่มกลัดกลุมด้วยความรัก	สุคติจึงลักเอานางไป” ²

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอืเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 302

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 551

ส่วนท้าวคาคากัทรังรุทันอุบายของอิเหนาที่ลักพาบุษบาไปในครั้งนั้น เห็นได้จาก
ความคิดของพระองค์ท้าว

"คร้ายระเคนมณตรี

แก่งปลอมอินทรีย์มาพาไป"¹

ท้าวทศวงศ์ในเรื่องพระอภัยมณี ทรงมีความฉลาดรู้ทันศรีสุวรรณ ตอนที่ศรีสุวรรณ
ทูลขออนุญาตค้างที่ปราสาทนางเกษรา โดยอ้างว่าจะได้คอยดูแลนางได้ใกล้ชิดด้วยอาการ
ของนางไม่น่าวางใจ ฉวยพลาคพลึงจะแก้ไขไม่ทัน ท้าวทศวงศ์

"รู้เท่าเข้าใจในอุบาย"²

ว่าศรีสุวรรณต้องการอยู่ใกล้นางเกษราผู้เป็นที่รัก

ในเรื่องขุนช้างขุนแผน พระพันวษาทรงมีความฉลาดรู้ทัน และมีพระวิจรรณญาณอัน
สุขุมรอบคอบสมกับที่ทรงเป็นเจ้าชีวิตประชาชน หากพระองค์พระทัยเบาและไม่มีพระวิจรรณ-
ญาณอันสุขุมแล้วคงสั่งประหารผู้คนประจุกักปลา เห็นได้จากกรณีรักสามเส้าของขุนแผน
ขุนช้างและวันทองนั้น มีเรื่องวุ่นวายอยู่เสมอ ทั้งนี้ เนื่องจากขุนช้างช่างฟ้องเพ็ดทูลกล่าว
โทษขุนแผนทุกครั้งที่มีโอกาส และขุนช้างมักจะเพ็ดทูลเรื่องที่เกินความจริง เพื่อให้ขุนแผนได้
รับโทษ จะได้ทราบจากวันทองเสีย หากพระพันวษาไม่ทรงมีพระวิจรรณญาณอันสุขุมรอบคอบ
ขุนแผนคงถูกประหารไปนานแล้ว ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง แล้วพาวันทองหนีเข้าไปนั้น
ขุนช้างตามไปแย่งนางคืนมาได้ก็กลับมาเพ็ดทูลพระพันวษาว่า ขุนแผนเป็นกบฏของสมเด็จพระ
พวกโจรไว้เพื่อชิงราชบัลลังก์ นอกจากนี้ขุนแผนยังพุกจาทำร้ายพระพันวษาให้ออกไปชนช้าง
กับคน และกล่าวหยาบพระพันวษาว่าจะตองพ่ายแพ้แก่ตน นอกจากนี้ขุนแผนยังจับขุนช้างเขียน
ควยหนามหวายจนลายพรอยไปทั้งตัว ที่ขุนแผนไม่ฆ่าขุนช้างเสียก็เพราะต้องการให้ขุนช้างกลับ

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 529

² สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร :
คลังวิทยา, 2506), เล่ม 1, หน้า 102

มาทูลพระพันวษาให้ทรงทราบ พระพันวษามีไต่ทรงเชื่อดื้อคำเพ็ดทูลของขุนช้างในทันที
พระองค์ทรงคำวิญญูความคิคนั้นสู่มหา

"เท็จจริงอย่างไรมิได้เห็น	จะเป็นเหมือนมันวาก็ดีค้อย่าง
เก็กรบพุ่งกันที่กลางทาง	จริงบ้างเท็จบ้างภูคิคนุ
อายขุนแผนพาเมียไปจากข้าง	อายขุนช้างตามไปมันตอสู
อายขุนแผนกลาคี่มีความรู้	อายขุนช้างเหมือนหมูจึงขอยยับ
คอจะวิ่งกระเจิงเขาเชิงหวาย	ใส่ร้ายเอาวามันเขี่ยนขับ
ฟังความข้างเดียวเห็นเลี้ยวลับ" ¹	

ภายหลังเมื่อพระองค์มีรับสั่งให้หมื่นศรี ขุนเพชร ขุนราม ยกทัพไปสืบดู ก็ไต่ความ
จริงคังที่ทรงคาดไว้แต่แรก

ตอนราชทูตเมืองลานช้างนำราชสาส์นถวายนางสร้อยทองให้เป็นบาทบริจาริกาของ
พระพันวษาก็เช่นกัน พระองค์มีไต่ทรงเชื่อดื้อข้อความทันที ทรงเกรงว่าจะเป็น

"กลศึกนี้กแหงแคงใจ"²

จึงทรงไต่ถามความเห็นของข้าราชการด้วยความรอบคอบ

อีกก่อนหนึ่งทีแสดงให้เห็นความคิคนั้นสู่มรอบคอบและสมเหตุสมผลของพระองค์ คือ
ตอนที่พระไวยแตกทัพกลับมาทูลพระพันวษาว่า กองทัพที่ยกมาตั้งอยู่ที่ชานเมืองมีไชไครอื่นที่แท้
คือ ขุนแผน และ พลายุชุมพล สมคบรวมคิคนั้นจะจับตัวพระไวยไปฆ่า พระพันวษาได้ฟังก็ทรง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),
หน้า 398

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 506

นึกแค้นงพระทัย เพราะเรื่องราวออกจะประหลาดอยู่ พระองค์ทรงตรึกตรองอย่างมีเหตุผลว่า

"อายแผนมันทำมาทั้งนี้	หารู้ที่จะว่าอย่างไรไม่
มันก็ถือสัตย์ธรรมเป็นมั่นใจ	ไม่เห็นที่จะเป็นกบฏ
มาตรแมนทุจริตคิดเช่นนั้น	นางประศรีแมนนั้นก็ยังอยู่
ไหนตัวมันจะพลัดเป็นศัตรู	ถูกคิดดูเห็นผิดจริงไป" ¹

การคาดคะเนของพระพันวษาไม่เคยผิดพลาดจากความเป็นจริงเลย แม้แต่ครั้งเกี่ยวคราวนี้ก็เช่นกันพระองค์มีรับสั่งให้ขุนแผน พลายชุมพล พระไวย สร้อยฟ้า ศรีมาลา มาสืบสวนข้อเท็จจริงก็ได้ความว่าที่ขุนแผนพลายชุมพลสมคบกันมาพระไวย เพราะพระไวยหลงเสน่ห์สร้อยฟ้าแล้วหุบศึศรีมาลา และยังจะมาพลายชุมพลอีกด้วย พระองค์มีรับสั่งให้จับเสน่ห์สร้อยฟ้าขุนแผนและพลายชุมพลจับได้ นอกจากนี้พระองค์ทรงให้พิสูจน์ความบริสุทธิ์ของสร้อยฟ้า ศรีมาลาโดยการลุยไฟ เพราะสร้อยฟ้าปฏิเสธเรื่องทำเสน่ห์ ปรากฏว่าสร้อยฟ้าไม่สามารถทนความร้อนได้ แสดงว่าผิดจริง พระองค์จึงมีรับสั่งให้นำนางไปประหาร ศรีมาลาต้องทูลขอชีวิตสร้อยฟ้าไว้ ตอนท้ายเรื่อง พระพันวษาทรงมีรับสั่งให้แก้ไขการปฏิบัติงานของข้าราชการซึ่งยังไม่รักกุ่มพอเป็นเหตุให้เกิดความผิดพลาดขึ้น กล่าวคือเมื่อขุนแผนและพลายชุมพลจับเถรขวาดผู้ทำเสน่ห์ให้สร้อยฟ้าได้ พระพันวษามีรับสั่งให้นำเถรขวาดไปประหาร เถรขวาดเป็นคนมีวิชาอาคมก็แก่งทำเป็นตาย ทหารนี้กว่าตายจริงก็นำศพไปทิ้งที่ป่าช้า เถรขวาดจึงหนีไปได้ และแปลงกายเป็นจรเข้ใหญ่ เทียวกัดกินและทำร้ายผู้คน รอนถึงพระพันวษาต้องให้พลายชุมพลไปปราบ พระองค์ทรงเห็นชอบกพร่องในการปฏิบัติหน้าที่ราชการของทหารในครั้งนั้น จึงทรงโปรดให้ตั้งเป็นกฎใหม่ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความรอบคอบของพระองค์ คือ

¹ เสภาขุนนางขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),

"แต่นี้ไปให้ตั้งเป็นแบบบรรพ
ให้หมายบอกมหาดเล็กและตำรวจ
พร้อมทั้งกลาโหมมหาดไทย

ถ้าหากคนโทษนั้นจะบรรลีย์
ออกไปตรวจเสียก่อนอย่าขาดได้
แล้วจึงให้เอาศพไปป่าช้า"¹

ส่วนพระเจ้าเชียงใหม่ในเรื่องเดียวกันนี้ ทรงเป็นกษัตริย์ที่ฉลาดครุฑันคน เห็นได้
จากตอนที่พระองค์ทรงส่งทูตไปเฝ้านางสร้อยทองราชธิดาของพระเจ้าลานช้าง แต่พระเจ้า
ลานช้างไม่ยอมถวายให้ อ้างว่าราชธิดายังทรงพระเยาว์นัก ให้เจริญชันษาอีกนิจจึงค่อยเจร
จากันใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่ทรงคริครองครูกี้เห็นว่า พระเจ้าลานช้างคงจะมีล้มลงมในอะ
ไรสักอย่างไม่ว่าไวพระทัย ครั้นพระองค์ส่งคนไปสืบข่าวในเมืองลานช้าง ก็ได้ความตามที่
ทรงคาดไว้ คือพระเจ้าลานช้างถวายนางสร้อยทองแก่พระพันวษา เพื่อให้ปลอดภัยจากพระองค์

4. ปูนบำเหน็จความชอบผู้ทำดี ในบทที่ 2 ปราศญ์ไค้กล่าวถึงลักษณะของ
กษัตริย์ตามอุดมคติไว้ดังโคลงแล้ว คือกษัตริย์หึงประธานรางวัลแก่โยธาหาญเพื่อเป็นกำลัง
ใจในการปฏิบัติหน้าที่ราชการ และลักษณะนี้เป็นลักษณะของกษัตริย์หรือยุพราชที่มีบทบาทสำคัญควย
ในเรื่องอิเหนากวีก็ได้บรรยายให้กษัตริย์มีลักษณะประการนี้ ทว่าภายหลังทรงสนับสนุนบุคคลผู้
ทำความชอบในหน้าที่ราชการให้มีกำลังใจปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น โดยที่ใครทำความดีก็จะไค้
รับพระราชทานบำเหน็จรางวัล เห็นได้ตอนที่อุณการณ และบันหยีบขณะระตู่จะมาทรา
พระองค์

"สั่งให้ประธานเครื่องทรง
ทองกร แกาคูชมพูนุท

คาบทิศขำรงค้มงกฎ
ให้สองราชบุตร เสมอกัน"²

¹ เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),
หน้า 990

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 734

ส่วนเหล่าทหารที่ออกศึก ทรงมีรับสั่งให้นำ

"เงินทองกองให้เป็นรางวัล ตามหลั่นอันคืบกันลงมา"¹

ท้าวทศวงศ์ในเรื่องพระอภัยมณีก็ทรงมีลักษณะเดียวกันนี้ เห็นไค้ตอนที่ศรีสุวรรณและพราหมณ์ทั้งสามทำศึกไค้ชัยชนะ พระองค์ทรงมีรับสั่งให้

"เอาเงินเสื้อผ้ามาประทาน เหล่าทหารชาญกำแหงแข็งขัน
พวกนายมูลขุนนางไค้รางวัล ทั้งบ่าวบรรดาไค้ไปสงคราม"²

ในเรื่องขุนช้างขุนแผน พระพันวษาทรงพระราชทานบำเหน็จรางวัลให้บุคคลผู้กระทำความดีความชอบทุกครั้ง นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเข้าพระทัยหลักจิตวิทยาในการใช้คน คือทรงรู้จักวิธีล่อให้ทหารบังเกิดความอึกเติม เห็นไค้จากตอนที่ทรงมีรับสั่งให้ขุนแผนเข้ารับราชการ โดยให้ยกกองทัพไปตีเชียงทองเป็นประเคิมนั้น พระองค์ทรงล่อใจขุนแผนโดยที่ตรัสว่า

"แม้ตีเชียงทองชนะมา เงินทองเสื้อผ้าจะให้"³

พระองค์ทรงประทานกำลังใจให้ขุนแผนซึ่งขณะนั้นเป็นเพียงพลายแก้วไค้ทระหายจะรับราชการโดยทรง

"ประทานเงินตราผ้าเสื้อ ก่อเก้อให้กำเริบใจทหาร"⁴

ภายหลังเมื่อพลายแก้วรบชนะกลับมา ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนแผนแสนสะท้าน และไค้รับพระราชทานเสื้อผ้าเงินทองเป็นบำเหน็จรางวัลอีกด้วย

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 734

² สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร : 2506), หน้า 93

³ เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 162

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 163

ต่อมาเมื่อหลายงานเข้ารับราชการ ได้อาสาที่เชียงใหม่พร้อมกับขุนแผนผู้บิดา และได้ชัยชนะกลับมา พร้อมทั้งจับตัวเจ้าเชียงใหม่และครอบครัวลงมาถวายควย พระพันวษา ทรงปูนบำเหน็จความชอบโดยแต่งตั้งให้ขุนแผนเป็นพระสุรินทภาไชยมโหฬารย์ภักดี ไปรั้งเมืองกาญจนบุรี และยังมีพระราชทานเครื่องยศกระบี่ คมโทดาคทอง และเงินตราสี่หมื่นห้าพัน ส่วนหลายงาน พระองค์ทรงแต่งตั้งให้เป็นจมนไวยวรรณารถ ที่หัวหมื่นมหาดเล็กข้างฝ่ายขวา มีเครื่องยศ เงินตรา และบ้านเรือนสมเกียรตินอกจากนี้ยังทรงประทานนางสร้อยฟ้าธิดาเจ้าเชียงใหม่ให้พระไวยพร้อมทั้งจัดพิธีแต่งงานให้ด้วย

ส่วนหลายชุมพลนั้นเมื่อเข้ามาอาสาทำการ ก็ได้รับพระราชทานรางวัลเช่นเดียวกัน ตอนที่หลายชุมพลเข้ามาอาสาจับจรเข้เถรขวาดพระพันวษาก็ทรงให้หลักจิติวิทยาลัยหลายชุมพลให้มีมานะอีกเต็ม พระองค์ตรัสแก่หลายชุมพลว่า

ถ้าแม่มึงซากุมภาทาย

"มึงทำให้ไค้ตั้งที่มาคหมาย
อายหลายเป็นรายด้วยรางวัล" ¹

ครั้นหลายชุมพลกระทำกรไค้สำเร็จ พระองค์ทรงพระราชทานรางวัลเป็นสินน้ำใจตอบแทนโดยทรงแต่งตั้งหลายชุมพล ตั้งรับสั่งที่ว่า

"ให้มันเป็นที่หลวงนายฤทธิ

จะเอาไว้ใช้ชิตอยู่กับกู ²
หาที่ปลูกบ้านให้มันอยู่"

นอกจากนี้ยังพระราชทานผ้าหม่อมหมึก และเงินตราอีกห้าหมื่น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),
หน้า 982

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 992

5. นิยมและเลี้ยงผู้มีฝีมือไว้ในราชการ กษัตริย์ที่ค้ำยอ้มต้องแสวงหาผู้มี
วิชาความรู้และมีฝีมือมาใช้ในราชการ ไม่เพียงแต่กษัตริย์ตามอุดมคติที่ฟังมีลักษณะนี้ ท้าวกา-
หลังในเรื่องอิเหนาก็ทรงเลี้ยงผู้มีฝีมือไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นใคร เห็นได้จากตอนที่ทรงรับ
อนุภรรยา ผู้ซึ่งทรงคิดว่าเป็นเพียงโจรป่าให้เข้ามาอุบาย เหตุผลของพระองค์คือ ธรรมคา
โจรป่านั้น

เรื่องฤทธิ์วิชาสามารถ
มีคนเข้ามาสามีกัด
มาตรแมนไพร่มีมา

"ซึ่งชัยเขี้ยวชาญชำนานนัก
องอาจจุ่มโถมหนัก
เราจำจะชักชวนไว้
เห็นว่าพอจะวางใจได้" ¹

จะเห็นว่านำพระทัยของท้าวกาหลังประสงคจะเลี้ยงผู้มีฝีมือโดยแท้

ในเรื่องพระอภัยมณีท้าวทศวงศ์ทรงเป็นผู้หนึ่งที่นิยมและปรารถนาจะเลี้ยงผู้มีฝีมือไว้
ใช้ในราชการ เห็นได้จากตอนที่พราหมณ์โมรา สาณน วิเชียร และศรีสุวรรณ เข้ามาอาสาสู-
ศึก แสดงว่าบุคคลเหล่านี้ต้องมีฝีมือในการรบ ท้าวทศวงศ์ทรงดีพระทัยมาก

"จึงตรัสว่าดาเสร์จสำเร็จศึก

เราจะนึกเหมือนบุตรสุดสงสาร" ²

พระพันวษาในเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นกษัตริย์อีกองค์หนึ่งที่โปรดปรานบุคคลผู้มีฝีมือ
และมีวิชาอาคม สกุลของขุนไกร นับแต่ ตัวขุนไกรเอง ขุนแผน พลายงาม พลายชุมพล ล้วน
แต่เป็นผู้มีวิชาอาคมและมีฝีมือในการรบ เมื่อเขาถวายเป็นรับราชการก็ได้รับความเมตตาและ
เป็นที่โปรดปรานของพระพันวษา ทั้งนี้ เพราะพระพันวษาทรงมีพระประสงค์ที่จะเลี้ยงผู้มี
มือไว้ใช้ในราชการ เห็นได้จากตอนที่ทรงทราบข่าวว่า พลายแก้ว บุตรของขุนไกรเป็นผู้มี

¹ พระมหาสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 640

² สุนทรภู่ (นามแฝง) พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร :
คลังวิทยา, 2506), หน้า 77

ฝีมือ ก็ทรงมีรับสั่งให้นำตัวมารับราชการ และทรงฝากฝังกับจมื่นศรีเสาวรักษ์ ว่า

"ภูฝักอ้ายแผนช่วยช่วยเป็นครู เอามาใช้ในหมู่มหาดเล็ก"¹

ต่อมาเมื่อขุนแผนเป็นปรากฏาหนีเวรออกไปหานางวันทอง ขุนช้างไปเพี้ยทูลพระพันวษา ให้ทรงทราบ พระองค์กริ้วมาก โทษของขุนแผนถึงประหาร แต่พระองค์เพียงให้จองจำขุนแผนไว้ ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงระลึกถึงความดีความชอบอันเกิดจากความสามารถของขุนแผน เห็นได้จากคำตรัสที่ว่า

"หากคิดนึกหนึ่งความขอมมี ถ้าหาไม่ชีวิตจะอาศัย"²

นี้แสดงให้เห็นน้ำพระทัยของพระพันวษาว่าทรงมีความรักใคร่เมตตาต่อผู้มีฝีมือเป็นพิเศษ ตอนที่ขุนแผนแกล้งให้หมอญปลอม (พลายชุมพล) จับตัวได้ เพื่อดวงให้พระไวยอาสาศึกอันเป็นโอกาสให้ขุนแผนและพลายชุมพลโคกแกแค้นพระไวย พระพันวษาไม่ทรงทราบว่าที่ขุนแผนถูกจับนั้นเป็นกดลวง พระองค์ทรงแสดงให้เห็นถึงความเสียกายทหารผู้มีฝีมือเช่นขุนแผน จากคำตรัสที่ว่า

"คิดคิดขึ้นมาก็น่าแค้น ที่มันจับอ้ายแผนญไปได้
กุเสียกายทหารชาญชัย หาไหนไม่มีจะเหมือนมัน"³

ภายหลังเมื่อทรงทราบความจริงแล้ว พระองค์ครัดแกขุนแผนแสดงให้เห็นถึงความรักที่ทรงมีต่อขุนแผนว่า

¹ เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),

หน้า 288

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 297

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 906

ว่าอายมอญจับมึงเอาไปฆ่า

"กูนี่หลงรักสักเท่าไร
กูเป็นกลืนน้ำตามีใครใด"¹

พระไวยผู้เป็นบุตรขุนแผนและเป็นทหารผู้มีวิชาอาคม มีมือกล้าแข็ง ก็เป็นผู้หนึ่ง
ที่พระพันวษาทรงรักใคร่โปรดปราน ควบทรงมีพระประสงค์จะเสียดำไว้ใช้ในราชการ ตอน
ที่พระพันวษาทรงมีรับสั่งให้นำขุนช้างไปประหาร เพราะขุนช้างแพคทัพตนมาเพื่อทูลกล่าวโทษ
พระไวย พระไวยทูลขอชีวิตขุนช้างไว้ด้วยเห็นแก่งางวันทองผู้มารดาที่มาขอร้อง
พระพันวษาที่ทรงพระราชทานอภัยโทษให้ ทั้งนี้ เพราะพระองค์ทรงมีพระประสงค์จะถนอม
น้ำใจพระไวยไว้ใช้ในราชการ เห็นได้จากคำตรัสที่ว่า หากไม่พระราชทานให้ตามที่พระ
ไวยทูลขอ

“อีวันทองฝ่ายจอมตรอมใจตาย	อายลูกชายก็จะต้องหมองหมาง
ครั้นระคายอายหน้าเพื่อนขุนนาง	จะสะเทิ้นเห็นหางไปทุกวัน
นึกว่าเอาใจไว้ใช้สอย	แต่นอยนอยมือศึกมันแข็งขัน
เป็นหน่อเนื้อเชื้อทหารชาญฉกรรจ์	อย่าให้มันละหอยนอยวิญญา" ²

ต่อมาเมื่อพระพันวษามีรับสั่งให้ประหารวันทองในฐานะที่นางเป็นหญิงสองใจโง่เด
ทั้งพระองค์ทรงมีรับสั่งมิให้ผู้ใดทูลขอชีวิตวันทอง แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงรังเกียจและ
กริ้ววันทองมาก พระไวยเสียดำราชภัยเข้าไปทูลขอชีวิตมารดา โดยอ้างว่าตั้งแต่นางให้กำ
เนิคมาตนยังไม่มีโอกาสโคตคแทนพระคุณเลยแม้แต่สักครั้ง พระพันวษาทรงพอพระทัยใน
ความกตัญญูของพระไวย กอปรกับทรงมีพระทัยเมตตารักใคร่พระไวยอยู่ก่อนแล้ว จึงทรง
พระราชทานอภัยโทษให้นางวันทอง ทวาชะตาของวันทองถึงชาติ เพชฌฆาตลงคาบนาง
ก่อนที่พระไวยจะทันไปถึง พระพันวษาที่ทรงปลอบพระไวยให้คลายโศก ทั้งยังพระราชทาน

¹ เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),
หน้า 926

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 769

เครื่องใช้ไม่สอยสำหรับจัดงานศพนางวันทองให้อย่างสมเกียรติของพระไวย จะเห็นว่า พระพันวษาทรงทนอมน้ำใจพระไวยเพื่อเลี้ยงไว้ให้สอยในราชการแผ่นดินสืบไป

3.2.2 ลักษณะเฉพาะองค์ ในเรื่องอิเหนา ท้าวคานาเป็นกษัตริย์ผู้ทรงมีทิวทัศน์เห็นไคตอนที่อิเหนาไม่ยอมเข้าพิธีอภิเษกกับบุษบา มีหน้าซำยังประกาศตัดขุนาหงันควย ท้าวคานาทรงบังเกิดความนอพระทัยเป็นอันมาก ความแค้นพระทัยผสมกับความอับอายที่อิเหนาร้างขุนาหงัน ทำให้ท้าวคานาทรงบังเกิดทิวทัศน์ประกาศว่า บุรุษใดก็ตามที่มาสู่ขอบุษบาจะทรงประจานให้ทันที โดยมีทรงคำนึงถึงศักดิ์ศรีของวงศ์เทวาก็ออกไป ดังนั้น เมื่อจรกาส่งทูตมาขอลงขอบุษบา ท้าวคานาจึงประจานให้ทันที ด้วยพระองค์

"คิดแค้นนักดาเป็นพันไป

ทั้งมานะกษัตริย์ศักดิ์ชาติ

จึงอวยอนุญาตประสาทให้"¹

แล้วท้าวคานาทรงมีสาส์นแจ้งให้กษัตริย์วงศ์เทวาก็ 3 เมืองทราบ ในสาส์นนั้นมีอยู่ตอนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าท้าวคานาทรงกระทำไปเพราะความเจ็บช้ำพระทัย และความมีทิวทัศน์

"ไม่ควรเคียดศักดิ์ก็เข้าใจ

แต่ใค้ให้เขาตามวาสนา

จะแต่งการเทววงศ์เทว

พอเกณฑ์ที่ใครรับอับประมาณ"²

ครั้นท้าวสิงหัดสำหรับผู้นอนตามมีสาส์นหักท้วงมาว่า การกระทำของท้าวคานาทำให้เสียวงศ์เทว พระองค์จึงตรัสแก่เสนา แสดงให้เห็นถึงความแค้นพระทัยว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 240

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 241

ตามแค้นดูราจะว่าไป "ถึงจะเสียวสรวาก็ทำเนา
 คุ้มมิไค้เจ็บช้ำน้ำใจเขา
 อันความแค้นความอายของเรา จนตราบเทาสูญสิ้นคินฟ้า" ¹

ท้าวคานหาทรงมีทริภูมิมาก เห็นไค้จากตอนที่อิเหนายกทัพมาช่วยคานหาทำศึกจนไค้ชัยชนะ
 อิเหนาเสด็จเขาเฝ้าท้าวคานหา อิเหนาถวายความเคารพ แดท้าวคานหาและประโคมสุทรี

"คางแค้นเคืองชิตไม่ตรีสัททัก มินเมินพระพักตร์ฉินฉิน" ²

และยังตรีสัทประศคเป็นทำนองว่า อิเหนาทำบุญคุณไว้ แก่พระองค์อย่างใหญ่หลวง
 หาไม่แล้วพระองค์อาจจะสิ้นพระชนม์ในสนามรบ และสี่ยะตราอาจตกเป็นข้าศัตรูก็ไค้

นอกจากนี้ท้าวคานหาทรงเป็นกษัตริย์ผู้ตรีสแล้วไม่คินคำ พระองค์ทรงรักษาพระวาจา
 อย่างเคร่งครัด แม้วาจรกาซึ่งจะมาเป็นคูครองของบุษยานันต์ปลักษณห์ทั้งรูปรางและน้ำเสียง
 ก็ตาม เห็นไค้จากตอนที่ท้าวกูเรบันเสด็จไปเมืองคานหาเพื่อร่วมพิชชอกิเชกกับบุษยานันต์
 ท้าวกูเรบันไค้พยายามหาทางแกไขให้มีพิชชอกิเชกเกิดขึ้นโดยทรงชี้ให้เห็นความไม่เหมาะสม
 ของจรกาผู้จะมารวมวงศ์ ขอให้ท้าวคานหารีบหาทางแกไข แต่ท้าวคานหาตรีสตอบว่า พระองค์
 ทรงเขาพระทัยความรู้สึกของอิเหนาที่มีต่อบุษยา และไค้ว่าจะมีทรงเสียดายวงศ์เพวาที่จะต้อง
 มัวหมอง แต่พระองค์ก็แกไขอะไรอีกไม่ไค้ เพราะ

"ครันจะคินวาจาก็อายใจ คุ้มไค้ให้เขาแล้วก็จำจน" ³

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
 โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 244

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 353

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 461

ท้าวฤๅเรป็นจึงตรัสด้วยความท้อพระทัยว่า

"ข้างเจ้าจะคืนค่าก็ไม่ได้ ข้างพี่ก็จนใจเป็นนักหนา" ¹

กษัตริย์อีกองค์หนึ่งที่ควรจะกล่าวถึงคือท้าวหมั้นหย่า เพราะนอกจากจะเป็นญาติกับ กษัตริย์วงศ์เหวแล้วยังมีบทบาทสำคัญในการชักจูงให้อิเหนาหันมาสนใจจินตะหราแทนบุษบา ถึงแม้จะไม่กระทำการอย่างออกหน้าออกตาแต่ก็รู้กันอยู่โดยนัยว่าท้าวหมั้นหย่าทรงต้องการได้อิเหนาเป็นเชย เพื่อว่าจะได้ฟังบุญบารมีของกษัตริย์ในเรื่องอาณภาพเช่นอิเหนา ทั้ง ๆ ที่ ท้าวหมั้นหย่าทรงตระหนักดีว่า อิเหนาเป็นคู่หูนางนันทของบุษบา พระองค์ก็มีทรงคิดที่จะตัดไฟแต่ต้นลม ซึ่งมีทางที่จะทรงกระทำได้ในฐานะที่ทรงเป็นราชบิดาของนางจินตะหรา พระองค์กลับทรงสนับสนุนให้อิเหนารักใคร่กับจินตะหรา เห็นได้จากตอนที่อิเหนาแสดงความ พึงพระทัยในนาง ท้าวหมั้นหย่า

"สร้างทำเฉยเหมือนไม่รู้ ยิ้มอยู่ในหน้าไม่ว่าชวน" ²

ไม่เพียงแต่เท่านั้นที่แสดงให้เห็นถึงการที่ท้าวหมั้นหย่าเป็นใจให้อิเหนาได้จินตะหรา หลังจากเสร็จงานปลงพระศพพระอัยยิกแล้ว อิเหนาผู้ซึ่งกำลังคลั่งไคล้จินตะหรา แสดงท่าที ไม่อยากเสด็จกลับกรุงฤๅเรป็น ท้าวหมั้นหย่าและประโหมสุหรืทรงรู้พระทัยของอิเหนาคือ ดังนั้น เมื่ออิเหนาเสด็จขึ้นเฝ้า ท้าวหมั้นหย่าจึงตรัสชวนอิเหนาให้อยู่ในเมืองหมั้นหย่าต่อไป อีกเป็นเวลาหนึ่งเดือน การกระทำของท้าวหมั้นหย่าแสดงให้เห็นถึงเจตนาของพระองค์ที่จะให้อิเหนาได้จินตะหรา เหตุนี้เองป่าเตชะจึงทูลฟ้องท้าวฤๅเรป็นว่า อิเหนาทรงคลั่งไคล้ไหลหลง จินตะหราและกำลังได้พระทัยเพราะ

"ทั้งสองประหมันก็เป็นใจ แยกเขื่อนเหมือนจะให้เขาวมาลย์" ³

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 461

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 853

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 80

ท้าวกุเรปันและประไหมสุหรีก็ร่ำมาก โดยเฉพาะประไหมสุหรีถึงกับคร่ำว่าที่อิเหนา
ไม่ยอมเสด็จกลับเมืองเพราะ

"...ผู้ใหญ่แก่งหน่วงเหนี่ยว จะโทษเค็กร้างเคี้ยวก็ไม่ได้"¹

จะเห็นว่าท้าวหมั้นหยาทรงวางพระองค์ไม่เหมาะสม

ต่อมาท้าวกุเรปันทรงมีสาส์นแจ้งให้อิเหนาเสด็จกลับกรุงกุเรปันภายในเจ็ดวัน อ้าง
เหตุผลว่าพระมารดาของอิเหนาทรงครรภแก่จวนจะประสูติก้อยากให้อิเหนาเสด็จไปอยู่โดย
พร้อมหน้า หากอิเหนายังไม่ยอมเสด็จกลับ ท้าวกุเรปันจะทรงตัดอิเหนาจากความเป็นโอรส
ครั้นท้าวหมั้นหยาทรงทราบคำขาดของท้าวกุเรปันแล้วก็ยังคิดที่จะคร่ำห้ามอิเหนามีให้เสด็จกลับ
แต่ก็ไม่กล้ากระทำเพราะเกรงท้าวกุเรปัน

ต่อมาเมื่ออิเหนาปลอมองค์เป็นบัณฑิตเสด็จไปหมั้นหยาเป็นครั้งที่ 2 ท้าวหมั้นหยาทรง
ตระหนักพระทัยได้คิดว่าอิเหนาประสงค์สิ่งไร ความจริงหากท้าวหมั้นหยาจะทรงคำนึงถึงความ
ไม่บังควรที่จะให้ธิดาของพระองค์เป็นสาวเหตุให้อิเหนาร่างคุณาหงัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ
ไม่สมควรที่จะให้จินตะหราแยงคุณาหงันของบุษบาแล้ว พระองค์อาจจะทรงหาทางแก้ไขมิให้
อิเหนาได้จินตะหรา ก็ยอมจะทรงกระทำได้ แต่ท้าวหมั้นหยามีได้ทรงคิดเช่นนั้น พระองค์ทรง
ปรารถนาจะใคร่ได้อิเหนาเป็นราชบุตรชาย หากมีกล้าแสดงออกมาอย่างโจ่งแจ้ง พระองค์
จึงแส้งทำเฉยเหมือนไม่ทราบว่ามีอิเหนาเสด็จมาหมั้นหยาทำไม ตอนที่อิเหนาแต่งทูตมาสู่ขอ
จินตะหราตอนแรกท้าวหมั้นหยาทรงแสดงหาที่อดเอื้อนจะไม่รับของอิเหนาส่งมาถวาย แต่
ภายหลังก็รับไว้โดยอ้างว่าเกรงพระทัยอิเหนาจึงจำต้องรับไว้ พร้อมทั้งคร่ำแก่พี่เลี้ยงของ
อิเหนาเป็นเชิงว่า พระองค์มิได้ทรงปรารถนาจะให้มิเหตุการณ์เช่นนั้นเกิดขึ้น

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 81

"สองพระองค์ทรงทราบเนื้อความเข้า จะโทษเราผู้ใหญ่กว่าคนหา
แม่มิกแล้วคิดนินทา จะหวงห้ามจินตะหราไว้โย" ¹

ท้าวหมั้นหยาทรัสเช่นนี้ เพราะเกรงความผิดจะตกแก่พระองค์ พระทัยจริงแล้ว
ทรงปรารถนายกจินตะหราให้อิเหนา แต่มีขอแม่วาอิเหนาจะต้องรับผิดชอบเรื่องทั้งหมดที่เกิดขึ้น
และจะเกิดขึ้นต่อไป เห็นได้จากคำตรัสของท้าวหมั้นหยาทรัสที่มีแก่อิเหนาวา

"ทั้งนี้ก็ตามแต่หน้าจิต พระนัดดาจะคิดแก้ไข
จะมาพูดกับเราไม่เข้าใจ แลวอย่าให้ความผิดมาถึงกัน" ²

จะเห็นได้ว่า ท้าวหมั้นหยาทรัสแสดงท่าทีให้อิเหนาเข้าพระทัยโดยนัยว่าไม่ทรงซัด
ซังให้อิเหนาจะรักใคร่กับจินตะหรา เหตุนี้อิเหนาจึงได้พระทัยกล้าขึ้นหาจินตะหราถึงห้อง
บรรทม ภายหลังเมื่อท้าวกูเรบั้นทรงทราบเรื่อง และแม่ท้าวหมั้นหยาทรัสจะทรงปฏิเสธว่าพระองค์
มิได้ทรงรู้เห็นด้วย ท้าวกูเรบั้นก็มีไต่ทรงเชื่อถือ เห็นได้จากคำตรัสของท้าวกูเรบั้นที่ว่าอิเหนา
ได้จินตะหราครั้งนี้

"เหตุเพราะผู้ใหญ่นั่นคง ยุงส่งเสริมจึงเหิมใจ" ³

ตอนที่ท้าวกูเรบั้นมีรับสั่งให้ท้าวหมั้นหยาทนำจินตะหราไปเข้าพิธีอภิเษกกับอิเหนาพร้อม ๆ
กับบุษบา เพียงไต่รับสาส์นจากท้าวกูเรบั้นยังมีพันทราบนเนื้อความ ท้าวหมั้นหยาทก็

"ให้ท้าวคหวั่นวิญญาพันทวี" ⁴

ตามวิสัยบุคคลผู้มีความผิดก็มักจะหากระแวง ท้าวหมั้นหยาทยังทรงรำพันว่าพระองค์
ทรงพลอยมีความผิดไปด้วย เพราะจินตะหราเป็นเหตุนำความอภัยต่อสุมาให้ จะเห็นได้ว่าท้าว
หมั้นหยาทไม่ทรงยอมรับว่าพระองค์มีส่วนสนับสนุนอิเหนาด้วย และพระองค์ไม่ทรงคิดแม้แต่จะหา

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 176

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 213

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1045

ทางปกป้องจินตนะทำให้พนมดึก กลับทรงอ่อนวอนคำมะหงงให้ช่วยทูลท้าวกูเรบันโคโยไม่ละอาย
พระทัยว่า

"จึงเกิดเหตุเภทผลแตกนั้น ข้าจะเป็นใจกันก็หาไม่" ¹

นอกจากนี้ท้าวหมั้นหยายังทรงมีพระนิสัยขลาด เห็นได้จากตอนที่อิเหนาปลอมเป็น
บันหยีกทัพมาถึงหน้าคานเมืองหมั้นหยยา ท้าวหมั้นหยยาทรงได้ข่าวว่า โจรป่ายกทัพมา ก็

"คิดหวาดหวั่นพรั่นพระทัย" ²

แทนที่จะคิดต่อสู้ ท้าวหมั้นหยยากลับมีรับสั่งให้เสนาออกไปสืบดูว่า ไช้โจรป่าผู้มีนาม
เลื่องลือว่าบันหยีหรือไม่ ถ้าใช่ พระองค์จะทรงยอมยกราชธิดาให้
ถวายเหตุนี้เอง อิเหนาจึงตรัสปรึกษาเออว่า

"อันท้าวหมั้นหยานี้ตัวนัก จะถือศักดิ์รักหน้าก็หาไม่
แต่โจรป่าจะมาชิงชัย ไม่มีใครสามารถอาจจัญ" ³

ลักษณะของท้าวหมั้นหยยาเหมือนระตูองค์อื่น ๆ ส่วนมาก ซึ่งเวลามีข้าศึกยกทัพมาก็
หาทางออกด้วยการยอมแพ้อะยกโอรสธิดาให้เป็นเชลย เป็นตนวาระตุตันหยงบุหร่า ระตู
ติหวังหงัน ระตูสันคาหรา ระตูปะกุกวัน เป็นต้น แต่มีระตูองค์หนึ่งในเรื่องอิเหนาซึ่งมีลักษณะ
ต่างกับระตูองค์อื่น ๆ ในข้อที่มีความกล้าหาญ คือท้าวกะหมังกุหนิง ผู้เป็นพระบิดาของวิทยา
สะก่า พระองค์ทรงรักศักดิ์ศรียิ่งกว่าเสียกายพระชนม์ชีพ เห็นได้จากตอนที่ท้าวกะหมัง
กุหนิงให้ทูตถือสารไปทูลขอขบข่าให้วิทยาสะก่า นั้น ท้าวคานหาไม่ทรงประทานให้เพราะจรรยา
มาคานาหงันไว้แล้ว ท้าวกะหมังกุหนิงทรงเตรียมทำศึกชิงนางทันที ทั้ง ๆ ที่ทรงตระหนัก
พระทัยดีว่า ท้าวคานหาจะต้องขอไถกองทัพจากกรุงกูเรบัน กาลหลัง และสิ่งหักสำหรับไปช่วย

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 1062

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 163

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 166

ท้าวกะหมังกุหนิงก็มีไคร่ทรงครั้นคร้าม เห็นได้จากคำตรัสที่ว่า

"ถึงว่ากษัตริย์ทั้งสี่กรุง จะมารบพุ่งเป็นศึกใหญ่
ก็ไมครั้นคร้ามขามไคร่ จะหักให้ เป็นภักดิ์ขลุ่ดิ่ง" ¹

เมื่อท้าวกะหมังกุหนิงทำศึกนั้น ทรงเป็นจอมทัพ ยกทัพหนุนทัพพิทยาสะก่าอีกทีหนึ่ง พระองค์ทรงประกาศว่า การสงครามครั้งนี้พระองค์จะทรงต่อสู้ โดย

"ไม่เกรงวงศ์เทवासูรารักษ์ ให้ปรากฏยศศักดิ์เสียครั้งนี้" ²

แม้ไพร่พลทำนายว่า พระชะตาถึงฆาตจะพ่ายแพ้เสียที่ข้าศึก ท้าวกะหมังกุหนิงมิได้ทรงย่อท้อแต่ประการใด กลับทรงบังเกิดมานะทะนงในศักดิ์ศรี พระองค์ทรงตรัสแก่ไพร่ว่า

"เมื่อเรามีญูชาการกำหนดทัพ แล้วจะกลับมั่งคอบอยู่อย่างไรได้
อายแก่ไพร่ฟ้าเสนาใน จะวากลั้วฤทธิไกรไทริน
จำจะไปต้านตอรอดฤทธิ ถึงม้วยมิกมีให้ไคร่คูหมื่น
เกียรติยศจะไว้ในธรนินทร์ จนสุดสิ้นดินแดนแดนฟ้า" ³

ฝีมือการรบพุ่งของท้าวกะหมังกุหนิงจัดได้ว่าเป็นเลิศ เพราะแม่แต่โอหน่าผู้ซึ่งมีฝีมือการรบเข้มแข็ง ชำนาญการใช้อาวุธทุกชนิดจนได้ชื่อว่าเป็นหนึ่งในชวา ยังตรัสชมท้าวกะหมังกุหนิง ว่า

คองทั้งศาสตราอาวุธ
ทวงหนี้ที่โล่แก้วว่อง
ยากที่ใครจะรอดอยู่
เพลงกระบี่ตีคลองเป็นที่สุด
เป็นบุรุษผู้หนึ่งในแดนไตร" ⁴

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 279

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 280

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 336

ท้าวกะหมังกุหนิงทรงทำการรบอย่างกล้าหาญและเป็นนักรบที่ดียุ่หนึ่ง หากอิเหนาไม่ทรงกรีซเทวา ก็คงเอาชนะท้าวกะหมังกุหนิงไคยยาก

การที่ท้าวกะหมังกุหนิงต้องมาสิ้นพระชนม์ลงในครั้งนี้ เป็นเพราะความรักของพระองค์ที่มีต่อวิหยาสะกำผู้โอรส ความรักของท้าวกะหมังกุหนิงบริสุทธิ์และเสียสละ พระองค์ทรงมีความรักโอรสยิ่งกว่าพระชนม์ชีพของพระองค์เอง สาเหตุที่ท้าวกะหมังกุหนิงทำศึก ก็เพราะวิหยาสะกำทรงคิดงัดไคลถึงบุษบาจนชูปยอมด้วยความทรอมทรอม ท้าวกะหมังกุหนิงจึงทรงตัดสินพระทัยทำศึกชิงนางเพื่อรักษาพระชนม์ชีพของโอรสไว้ แม้ระคูปาหยัง และระคูประหมันผู้เป็นอนุชาจะทูลทัดทาน ท้าวกะหมังกุหนิงก็มีไค้ทรงเลิกลมความตั้งพระทัย พระองค์คริสต์แกอนุชา แสดงให้เห็นถึงความรักที่ทรงมีต่อโอรส ว่า

"แม่วิหยาสะกำมอคมวย	พี่คงตายค้วยโอรสา
ไหนไหนจะตายวายชีวา	ถึงเร็วถึงช้าก็เหมือนกัน" ¹

เมื่อท้าวกะหมังกุหนิงทรงสิ้นพระชนม์ในการต่อสู้กับอิเหนา สองระคูปอนุชาจึงกันแสงและครวญคร่ำควยความเศราสะเทือนพระทัยอย่างสุดซึ้งว่า

"โอว่าพระองค์ผู้ทรงยศ	พระเกียรติปรากฏในแหล่งหล้า
สงครามทุกครั้งแต่หลังมา	ไม่เคยอัปราแกไฟรี
ครั้งนี้ควรถามาพินาศ	เบาจิตคิดประมาทไม่พอที่
เพราะรักบุตรสุดสวาทแสนทวี	จะทัดทานภูมิไม่เชื่อฟัง" ²

กษัตริย์อย่างท้าวกะหมังกุหนิงนี้ จักว่ามีลักษณะสมศักดิ์ศรีของความเป็นกษัตริย์ไค้
องค์หนึ่ง

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องอิเหนา, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 336

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 340

ในเรื่องพระอภัยมณี ท้าวสุทัศน์พระบิดาของพระอภัยมณีเป็นกษัตริย์ผู้ทรงมีพระอารมณ
 หนุนเห็นโคตตอนที่ทรงทราบว่าพระอภัยมณีทรงศึกษาวิชาคนตรีมีความสามารถในการเป่าปี่
 ส่วนศรีสุวรรณทรงศึกษาวิชากระบี่กระบองมานั้น ท้าวสุทัศน์กริ้วโกรธมาก พระองค์ทรงคิดว่า
 โอรสทั้งสองไปศึกษาวิชาอันไม่เหมาะสำหรับผู้ที่จะขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ พระองค์ไม่ทรง
 ประทานโอกาสให้โอรสทั้งสองได้แสดงความวิเศษของวิชาที่เรียนมา ทรงมีรับสั่งให้ขับไล่ออก
 จากเมืองทันที พระอภัยมณีตรัสด้วยความนอຍพระทัยว่า

“ยังไม่ทันทศสองทั้งสองคน

พระกริ้วกราดคาคโทษาโคตเขา”¹

การที่ท้าวสุทัศน์ทรงมีรับสั่งให้ขับไล่อโอรสออกจากเมืองนี้ ใ้ชื่อว่าจะมีทรงรักใคร่และ
 ห่วงใยโอรสทั้งสอง ความเสียพระทัยประกอบกับความผิดหวังที่โอรสไปศึกษาวิชาอันไม่เป็น
 สาระมา ทำให้พระองค์ทรงมีพระอารมณวู่วามไปเช่นนั้น

พระสุริโยทัยในเรื่องเดียวกันนี้ ทรงเป็นกษัตริย์ผู้ทรงมีทิวี่ในบางครั้ง เห็นโคตตอนที่
 นางเสาวคนธ์หนีออกจากเมือง เพราะไม่ต้องการเข้าพิธีอภิเษกกับสุคสาคร เหตุผลของนาง
 มีเพียงว่า สุคสาครไปโค่นางสุลาลีวันเป็นมเหสี ทั้งยังได้ตรัสดูถูกนางเสาวคนธ์ต่อนางสุลาลีวัน
 ด้วย ซึ่งความจริงเรื่องเหล่านั้นางสุลาลีวันปลอมลายมือเขียนมา นางเสาวคนธ์เสียรูนางสุลาลี
 ลีวัน คิดว่าเป็นความจริง จึงหนีไปและห้ามผู้ใดติดตามไป พระสุริโยทัยทรงเข้าพระทัยว่า
 ราชธิดาไม่มีเยื่อใยต่อวงศ์ญาติอีกแล้ว จึงทรงนอຍพระทัยมากและขณะเดียวกันก็ทรงมี
 ทิวี่ถึงกับตรัสว่าจะไม่ทรงงองอนราชธิดาเช่นกัน พระอภัยมณีและนางละเวงต้องช่วยกันหล
 ขอโทษใ้นางเสาวคนธ์ พระองค์จึงคอยคล้ายพระพิโรธลง และทรงใ้โภัยนางไ้ไ้ในที่สุด

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง) พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร :
 คลังวิทยา, 2506), เล่ม 1 หน้า 8

ท้าวทศวงศ์เป็นกษัตริย์ที่มีลักษณะแปลกอย่างหนึ่งคือ ทรงมีความรักใคราชบุตร
 เชยเป็นอันมาก หลังจากที่พระองค์ทรงโคศรีสุวรรณเป็นราชบุตรเชยแล้ว พระองค์ทรงแสดง
 ให้เป็นที่ประจักษ์ว่า ระหว่างศรีสุวรรณกับสมบัติพิสดาน อันมีความหาคำลของพระองค์นั้น ทรง
 รักศรีสุวรรณมากกว่าหลายเท่าตัว เห็นได้จากตอนที่สินสมุทรยกทัพมาถึงเมืองรมจักร และรบ
 กับศรีสุวรรณ เพราะไม่ทราบว่าเป็นอาเป็นหลานกัน ภายหลังได้ทราบความจริง สินสมุทร
 เชิญศรีสุวรรณเข้าไปในค่ายเพื่อใหพบปะ กับนางสุวรรณมาลี เหล่าทหารของศรีสุวรรณเขา
 ใจฉิบสาคิดว่าศรีสุวรรณถูกศัตรูจับได้ จึงนำความมารายทูลท้าวทศวงศ์ ท้าวทศวงศ์ตกพระทัย
 มาก ด้วยความรักที่มีต่อศรีสุวรรณ พระองค์ทรงมีรับสั่งให้อำมาตย์ไปเจรจาขอเอาบ้านเมือง
 ภายชีวิตศรีสุวรรณ ดังคำทวิที่ว่า

ว่าตัวเราเจ้านครจะงอนงอ
 พอหลายเช็กเมตตาอย่ามาตี

"แต่งบรรณาการไปให้ไพร่
 ขอแต่พอนางอรุณรัศมี
 เอากรุงไกรภายชีวีศรีสุวรรณ"¹

แม้ว่าพระองค์จะทรงลำบากถึงกับไปเป็นข้าศัตรูก็ทรงยอม ทั้งนี้ เพราะทรงมี
 ความรักศรีสุวรรณมาก เห็นได้จากคำรำพันที่ว่า

แมรวาซาตึกอยู่เมืองไหน
 ถึงยากเย็นเป็นข้าจำจามิตร

"เสียลูกเขยคนนี้เหมือนชีวิตร
 ก็จะได้คิดความไปตามติด
 แต่ชีวิตรศรีสุวรรณอย่ามรรลย"²

ต่อมาเมื่อศรีสุวรรณถูกเสน่ห์ของนางรำภาสำหรับอยู่ที่เมืองลังกา ท้าวทศวงศ์ทรง
 ทราบเรื่องก็มีความวิตกรอนพระทัยมากมเหสีของพระองค์นั้นตรัสวิภาษสตรีชาวลังกาอย่าง

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีกับพิสดานแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร :
 คลังวิทยา, 2506), เล่ม 1, หน้า 227

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

เสียดาย นึกกับท้าวทศวงศ์ซึ่งทรงมีพระสติ ปลงใจว่าเป็นคราวเคราะห์กรรมของศรีสุวรรณ จะทำนินโคได้ พระองค์จะเสด็จไปเมืองลังกาเพื่อ

"ช่วยแก้ไขเชษฐาตามบัญญัติ" ¹

แล้วพระองค์ยังทรงสั่งสอนนางเกษราว่าไม่ควรไปแสดงความหึงหวงคาทศศรีสุวรรณ ตามพระมารดา เพราะจะทำให้

"ตัวของเจ้าจะระคายเมื่อภายหลัง" ²

จะเห็นใจว่าท้าวทศวงศ์ทรงวางพระองค์ไคอย่างน่านับถือยิ่งนัก สมกับที่ทรงเป็น กษัตริย์ กล่าวใจว่าเป็นบุญวาสนาของศรีสุวรรณที่มีพระสัสสุระเช่นท้าวทศวงศ์ นอกจากนี้ท้าวทศวงศ์ทรงมีพระทัยเป็นธรรมและมีทรงความเป็นผู้ใหญ่อย่างแท้จริง เห็นได้จากตอนที่นางอรุณรัตน์ไม่ยอมให้สินสมุทรอวยรวมควยหลังจากพิธีอภิเษกแล้ว ควยนางยังไม่หายขุ่นเคืองเรื่องนางบุพผกา มเหสีของท้าวทศวงศ์ก็แสร้งทำเป็นเฉยเสีย เพราะพลอยโกรธเคืองสินสมุทแทนนางอรุณรัตน์ ครั้นความทราบถึงท้าวทศวงศ์ พระองค์เสด็จมาต่อความเหี้ยว

"นั่งดูเล่นเป็นผู้ใหญ่ช่างไม่อาย" ³

พระองค์ทรงคิดหาอุบายช่วยเหลือ จนสินสมุทไค่นางอรุณรัตน์มีสมปรารถนา

นอกจากนี้แม้ว่าท้าวทศวงศ์จะทรงพระชราภาพ แต่ก็ยังมีความกล้าหาญ พระองค์เสด็จไปลังกาเพื่อร่วมทำสงครามแก้อาศรีสุวรรณ พระอภัยมณี และพรรคพวกกลับมา พระองค์ทรงแสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญจากคำตรัสที่ว่า

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), เล่ม 2, หน้า 136

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

³ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 276

"จักอยู่สูรบไม่หลบหนี"

อันฝรั่งลึงกาพอราวี"¹

ขณะเขาประจัญบานกับฝรั่งลึงกา นั้น ท้าวทศวงศ์ทรงเข้าต่อสู้เคียงบ่าเคียงไหล่
อรุณรัศมีผู้เป็นพระนาคาโดย

"ช่วยรอนราญรบจะควยพระแสง"²

อย่างไรทรวงหวาดกลัวซ้ำก็ มีอยู่เพียงครั้งเดียวที่ท้าวทศวงศ์ทรงขึ้นตระหนก
เพราะถูกจู่โจมโดยไม้ตันรูพระองค์ คือตอนที่ท้าวอายุคายกกองทัพเข้าเมืองอย่างจู่โจม
ท้าวทศวงศ์

"...องค์สั้นอยู่นังก

พลาดพลัดตกจากเตียงเสียดังผดุง"³

เรื่องนี้ไม่ใช่สิ่งที่น่าตำหนิ เพราะเป็นธรรมดาของบุคคลผู้ถูกจู่โจมโดยไม่รู้ตัว

ในเรื่องขุนช้างขุนแผน พระพันวษาทรงเป็นกษัตริย์ผู้ซึ่งราษฎรให้ความเคารพเทิด
ทูนมาก ทุกตอนที่มิมบทของพระพันวษา กวีใช้คำที่แสดงความเทิดทูนยกย่อง เช่น

"ครานั้นพระเจ้ากรุงทวารว

อชญาพิภพเพียงสวรรค

สถิตที่แทนแถวแพรพรรณ

พรั่งพร้อมพระกำนัลสนมใน

คังองค์อมเรศสุราฤทธิ์

สถิตเวชยันต์ทองผ่องใส"⁴

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณี ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), เล่ม 2, หน้า 206

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 212

³ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 441

⁴ เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),
หน้า 156

และ

"ระเหิดระหงคังองค์อมรินทร์ สถิตแทนบวรพรรณราย" ¹

ตอนที่พระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งนางสร้อยทองระหว่างทางที่จะมายังอยุธยา นั้น พระพันวษาจะเสด็จยกทัพไปควยพระองค์เอง แต่ข้าราชการพากันทูลคัดค้าน แสดงให้เห็นความเทิดทูนยกย่องที่มีต่อพระพันวษาวาส่งสูงกว่าเจ้าเมืองอื่น

"อันข้าราชการแต่เพียงนี้ กับรบพุ่งพวกลาวชาวพงไพร เห็นพระเกียรติยศจะลดถอย ว่าเป็นคู่สูพระองค์ทรงธรณี พรอนทั้งยกขออ้างถึงพระรามว่า	หากควรที่จะถึงเสด็จไม่ ไซ้เสนาชาไซ้จะไม่มี เชียงใหม่กลับจะพลอยไคร่ราศี ไม่ควรที่แผนฟ้าลงมาคืน" ²
--	--

"ครั้งเมื่อสมเด็จพระราม จนไค่นางสีดาคืนชานินทร ครั้งนี้ดาเสด็จไปเชียงใหม่ ขอพระองค์ทรงขัยจ้งไว้ยศ	หนุมานอาสาภิเสรีจลิน อสุรินย่นยอทอดค คกทหารกรุงไกรนี้สิ้นหมด ให้ปรากฏเหมือนครั้งพระราม" ³
--	---

ตอนขุนแผนรบชนะเชียงใหม่ ก็กราบทูลยกย่องพระพันวษาว่า

"ควยเคชะพระองค์ทรงภพไคร จึงมีชัยไค้สิ้นทั้งพารา" ⁴

¹ สุนทรภู่ (นามแฝง), พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ภาพประกอบ (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 157

² เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 546

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 706

นอกจากนี้ก็ยังบรรยายให้เห็นถึงพระเดชของพระพันวษาว่าแม่ไปทั่วเป็นที่เกรงขาม
ของเมืองขึ้นใหญ่น้อย ดังกลอนที่ว่า

“ทุกประเทศเซกซ์มีเสมา

คางถวายเครื่องราชบรรณา

ออกกระอาอ่อนเกล้าอภิวันท์

ขอขึ้นอยุธยาทุกเซกซ์มีเสมา”¹

หากจะพิจารณากันในเรื่องส่วนพระองค์แล้ว จะเห็นว่าพระพันวษาทรงพอพระทัย
สตรีที่มีความเป็นกุลสตรีอย่างแท้จริง กล่าวคือ ต้องมีกิริยามารยาทสุภาพเรียบร้อย อ่อนโยน
และคะนองละไมและมีความงามเรียบ ๆ พระองค์ไม่ทรงนิยมสตรีที่มีจริตแพรวพราว ซ่อนให้เห็น
ใดอย่างชัดเจนเมื่อขุนแผนนำนางสร้อยฟ้าธิดาเจ้าเชียงใหม่ และนางสร้อยทองธิดาเจ้าลาน
ช้างมาถวายพระองค์ทรงพิจารณาคูลักษณะของนางทั้งสองแล้ว ทรงพอพระทัยนางสร้อยทอง
มากกว่านางสร้อยฟ้า พระองค์คร่ำครึสนทนางสร้อยทองว่า

ละมุนละม่อมพร้อมพรั่งทุกสิ่งอัน

คู่สวยเส่งงามทรามสวาท

กระนี้หรือจะมีลือในแดนลาว

ส่วนนางสร้อยฟ้า นั้น ทรงคิดว่า

ท่าทางทวงคิกี้ก็จริง

คู่ตากลอกกลมคมคายเหลือ

จะเปรียบก็เหมือนอย่างนางละคร

“นรลักษณ์งามเลิศเวศันัน

สมเป็นขวัญของประเทศเขตลาวลาว

มารยาทสนิทสนมสมเป็นสาว

จนเชียงใหม่โคขาวเข่าขวางชิง”²

“คูจริตกิริยากระตุงกระตัง

จะเสียวอยู่แต่ลี้สิ่งควยรายงอน

พิศแล้วเมื่อคู่โคไคร่ทรนรอน

งามงอนอ่อนแอบนเอาจวม”³

¹ เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),
หน้า 12

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 712

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

และตรัสเปรียบเทียบว่า

"สร้อยทองคำของเจ้านางข้าง ยศอย่างมารยาทจะยังชั่ว
แต่ขางนางสร้อยฟ้าคุณากลับ"

พระองค์ตรัสแก่เจ้าชรัวัวร์จันทร์อันแสดงถึงความรู้สึกที่แท้จริงของพระองค์ว่า

"ข้าเพื่อคนจริตกระบิกระบวน จึงอ้อวณคิกไปให้ระอา"²

ครั้นพระองค์จะทรงเลี้ยงให้เป็นเพียงพนักงานก็ดูไม่สมศักดิ์ศรีที่เป็นถึงธิดาเจ้าเชียงใหม่ พระองค์จึงประทานนางให้พระไวย

ตลอดทั้งเรื่องพระพันวษามีชื่อเสียงอยู่เพียงประการเดียวคือ พระองค์ทรงมีพระนิสัยหุนหันพลันแล่นโกรธง่ายหายเร็ว และพระทัยร้อน ชื่อเสียงของพระองค์จึงกล่าวกันว่าใครได้รับความเห็นใจจากผู้นั้น เราจะเห็นว่ากวีกล่าวบรรยายลักษณะของพระองค์ได้อย่างสมเหตุสมผลในฐานะผู้ทรงอำนาจเด็ดขาด เป็นเจ้าชีวิตของคนทั้งประเทศและมีคำสั่งเป็นกฎหมาย ผู้ใดเล่าจะกล้าขัดหรือกล้าโต้แย้ง อันเป็นการกระทำที่เสี่ยงต่อชีวิตตนเองเป็นที่สุด ชีวิตใครใคร่รักก็เป็นธรรมดา ดังนั้น จึงเป็นที่เชื่อได้ว่า ไม่มีบุคคลใดกล้าขัดพระทัยกษัตริย์ จะมีก็แต่คอยรับสนองพระราชโองการให้เป็นที่พอพระทัยอันเป็นวิธีที่ผู้นั้นจะพึงกระทำ สภาพและสิ่งแวดล้อมเช่นนี้แหละ สนับสนุนให้พระพันวษามีพระนิสัยหุนหันพลันแล่น หากไม่พอพระทัยก็จะทรงพระพิโรธทันที เพราะพระองค์ทรงคิดพระนิสัยที่ผู้ใดจะขัดพระทัยไม่ได้ เรื่องนี้เป็นธรรมดาของบุคคลผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่ ทุกคนที่เราจะเห็นได้ในปัจจุบันนี้ วรรณคดีเรื่องนี้จึงกล่าวถึงลักษณะของพระพันวษาได้อย่างเหมาะสมที่สุด เราจะเห็นพระพันวษาพระทัยร้อนในตอน

¹ เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),
หน้า 712

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 713

ขุนไกรตามเสด็จพระองค์ออกโลกระบือป่า ฝูงกระบือป่าไคว้งผานเข้ามาทางหน้าตาม
พระองค์มีรับสั่งให้ขุนไกรไล่ ขุนไกรไล่ไล่ตอนและไล่แทงกระบือล้มตายนับร้อย อันเป็นการ
กระทำผิดรับสั่งพระพันวษา

ตั้งลมกาฬานพักษัตพระทัย
เหมเหมตูกุอ้ายขุนไกร
แกล้งแกลงเลนกูเห็นอยู่ตอตา
เหวี่ยงเหวี่ยงแรงเร็วเพชฌฆาต
เสียบิ สขาหยั่งขึ้นถางไว

"กริ้วโกรธตะพิฆะเพลิงไหม้
ไซ้พระสุรเสียงประเปรียงมา
แทงกระบือนอนใหญ่เสียนักหนา
จนแตกหนีเข้าป่าพนาลัย
พันให้หัวขาดไม่เลี้ยงได้
รับสมบัติข้าไทอย่าไคชา"¹

ความจริงขุนไกรกระทำตามที่พระองค์มีรับสั่งไซ้ แต่เป็นคราวเคราะห์ร้ายที่ไปไล่
แทงกระบือล้มตายมาก ทำให้พระพันวษาทรงชดพระทัย ขุนไกรจึงถูกประหาร

พระนิสัยอีกอย่างหนึ่งของพระพันวษาคือ พระองค์ไม่ทรงยอมผู้ใดง่าย ๆ ความรู้สึก
ที่ไม่ยอมผู้ใดนี้เองก่ออารมณ์โกรธใ้หมั่งเกิดขึ้นได้เช่นกัน ตอนที่เมืองเชียงทองจะมาขอขึ้นต่อ
อยุธยา แต่กลับถูกเมืองเชียงใหม่ซึ่งยกทัพมาตีเสียก่อน ทำให้เมืองเชียงทองต้องกลับไปขึ้น
ต่อเชียงใหม่ พระพันวษาทรงทราบเรื่อง ก็กริ้วโกรธมาก พระองค์ไม่ทรงยอมอ่อนข้อให้เชียง
ใหม่ ทรงให้เหตุผลว่า

"จะนั่งอยู่เขนนี้ก็มีได้
ถือตัวว่ากูกลัวพวกพวก"

จะอ้อมเอิบกำเรียวใจเป็นนักหนา
ตกทหารอยุธยาเราไม่มี"²

¹ เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 157

พระองค์จึงทรงส่งกองทัพไปตีเจียงทองคืนมา ตอนที่ขุนช้างหล่นห้องพระองค์ว่า ขุนแผนหนีเวรเป็นกำแพงวังออกไปหาภรรยา ขุนช้างตามก็ไม่ฟัง กลับคิดว่า มีหน้าซ้ำขุนแผนยังชู้จะฆ่า ขุนช้างควย ควยความมีพระทัยร้อน โกรธงาย พระพันวษา

กระทับพระบาททวาดมา

"ฟังจบทก็กริ้วเป็นนักหนา
อายนี้ดีกว่าไม่เกรงใคร"¹

ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างแล้วพานางวันทองหนี ขุนช้างตามไปก็เกิดสู้รบกับขุนแผน ขุนช้างกลับมาเพ็ดทูลพระพันวษาว่า ขุนแผนเป็นกบฏ กล่าววาจาทำลายพระพันวษาให้ออกไปชนช้าง ตอนแรกพระองค์ไม่ทรงเชื่อคำขุนช้าง ทรงสั่งให้ขุนเพชรขุนราม และจมนศรี ยกทหารไปสืบดูความจริง แต่ขุนเพชร ขุนราม ไปพุกจาตุกกถาวรารวถึงขุนไกรผู้เป็นบิดาของขุนแผนก่อน ขุนแผนจึงฆ่าเสียทั้งสองคน แล้วพานางวันทองหลบหนีต่อไป ภายหลังได้ไปอาศัยอยู่กับพระพิจิตรบุษบา จนกระทั่งวันทองทองแก่ ขุนแผนจึงขอร้องพระพิจิตรบุษบาให้นำเข้ามามอบตัว ทั้งนี้ เพราะขุนแผนเป็นหวงวันทองและเกรงว่าพระพิจิตรบุษบาจะพลอยได้รับโทษไปกับตน พระพันวษาทรงทราบข่าวว่าพระพิจิตรบุษบานำตัวขุนแผนเข้ามา พระองค์ทรงระลึกถึงความเก่าก็

ยังมีทันทราบความตามสารา

"กริ้วคังทะเลไฟไม่เวธา
โกรธากระทับพระโรงชัย"²

ภายหลังทรงทราบความจริงเกี่ยวกับขุนแผนจึงค่อยคลายพระพิโรธลงได้ ครั้นจมนศรีเสาวลักษณ์กราบทูลว่า ขุนแผนขอทำราชการแก้ตัวใหม่ และขอนางลาวทองคืน พระพันวษาได้ทรงฟังก็

¹ เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 440

"ณที่ไรชพระพักตร์เมื่อคเคือคคาล อายนี่หาญเห็นกุนี่ใจค" ¹

พระองค์ทรงเข้าพระทัยผิดคิดว่าขุนแผนได้ใจที่เห็นพระองค์เมตตา และอีกประการหนึ่งขุนแผนอาจไม่ไว้วางพระทัย คงเกรงว่าพระองค์จะเอาลาวทองเป็นมาพบริจาริกา พระองค์จึงมีรับสั่งให้ขุนแผนไปซังคุก ค้วยทรงบังเกิดความโกรธ พระอารมณ์ของพระองค์ หุนหันฉุนเฉียว คราใดที่ทรงพระพิโรธ พระองค์จะทรงแสดงออกทันที เช่นตอนที่พระองค์ทรงทราบข่าวว่าเจ้าเชียงใหม่ถึงตัวนางสร้อยทองระหว่างทาง พระพันวษา

"โกรธากลุมกลัดขัดพระทัย
พระแทนทองสนั่นหวั่นไหว" ²

กระทับบาพผาดสุรเสียดงอง

ครั้นยิ่งไคทรงฟังการมเจ้าเชียงใหม่ที่เขียนมา พระพันวษายิ่งทรงรู้สึกเคือคคาล

พระทัย

"รอนรุมกลุมพระทัยดังไฟกลป
เป็นครุหนึ่งจึงเปล่งสิงหนาท
ฉวยชักพระแสงออกแกวงไก

มาเผาผลาญชีวันใหม่บรรลัย
กระทับบาทสนั่นหวั่นไหว
ซาเผ่านอยใหญ่ถอยทรุด" ³

เราจะเห็นอีกค้วยว่าพวกข้าราชการมีความเกรงกลัวพระพันวษายิ่งนัก

ค้วยความกลัวโกรธพระองค์ทรงประกาศออกมาว่า ถ้าตีเมืองไม่ได้พระองค์จะไม่เสด็จกลับ แต่เมื่อข้าราชการทูลทักทวนโดยยกเหตุผลว่าไม่ควรลคพระองค์ไปสู่กับเจ้าเชียงใหม่ ซาทหารก็ไชว่าจะไม่มี พระพันวษาจึงทรงไคคค

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),
หน้า 456

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 544

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

อีกตอนหนึ่งเมื่อขุนแผนแกล้งให้พวกมอญปลอม (พลายชุมพล) จับตัวได้เพื่อล่อพระ
ไวโยให้ออกรบ เมื่อพันเอกนำข่าวมาทูลให้ทราบ พระพันวษาก็

"กริ้วสุระเสียงดังเป็นฟ้าผ่า

กระทับบาทควาคกงโกลา"¹

การที่พระพันวษาทรงบังเกิดโทสะเพราะพระองค์ทรงเสียดายทหารฝีมือดีเช่น
ขุนแผน และทรงผิดหวังที่ขุนแผนผู้ซึ่งพระองค์คิดว่า เป็นเลิศ ในแผ่นดินกลับต้องมาเสียที่พวก
มอญ

ในเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้น กษัตริย์อีกองค์หนึ่งซึ่งเป็นใหญ่อยู่ทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ
คือพระเจ้าพิชัย เชียงอินทรี ผู้ครองเมืองเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่หรือพระเจ้าเชียงใหม่
ใหม่ที่จะนองความมีความยิ่งใหญ่มีบุญบารมี ไม่ค่อยไปกว่าพระพันวษา เมืองเชียงใหม่จัดว่า
เป็นเมืองใหญ่ทางเหนือ เพราะมีเมืองขึ้นใหญ่น้อยมากมาย ค่ายแห่งนี้เมื่อเมืองเชียงทอง
ซึ่งเคยขึ้นต่อเชียงใหม่มาขอขึ้นกับไทย พระเจ้าเชียงใหม่จึงพิโรธมาก พระองค์ทรงถือว่า
เชียงทองกระทำการหลอพระเกียรติ พระองค์ทรงส่งกองทัพไปหมายพระทัยจะขยี้เมืองเชียง
ทองให้ย่อยยับ หากกองทัพไทยอันมีพลายแก้วเป็นแม่ทัพยกมาช่วยเมืองเชียงทองไว้ได้
ความทะนงพระองค์ในความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าเชียงใหม่ เป็นที่ระหัดระหนึบในบรรดา
เจ้าเมืองเหนือ เห็นได้จากตอนที่พระเจ้าเชียงใหม่ส่งทูตไปขอนางสร้อยทองจากพระเจ้า
ลานช้างนั้น มเหสีของพระเจ้าลานช้างตรัสว่า พระเจ้าเชียงใหม่ว่า

"อันเจ้าเชียงใหม่ผู้รัก
อาจองทะนงทักคี่สูงศรี"²

¹ เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),

หน้า 906

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 550

พระเจ้าเชียงใหม่เป็นแม่ฉบับของผู้ที่อ่านาจอที่ผู้ใดกระทำทำให้เป็นที่ชั้คพระทัยไม่
ได้ เช่นเดียวกับบุคคลผู้ทรงอำนาจอื่น ๆ เห็นได้จากตอนที่ศรีเพชรนำตัวพระทัยนำกับพรรค
พวกมาถวาย โดยมีโค่นางสร้อยทองเข้ามาถวาย พระเจ้าเชียงใหม่กริ้วโกรธ พระสุรเสียด
ตั้งสนั่นท้องพระโรง จนพวกเขาเฝ้าทวารนางพากันวิ่งวุ่นไปหมด

อีกคนหนึ่งเมื่อขุนแผนและพลายงามยกกองทัพมาช่วยแก้ไขพระทัยนำกับพรรคพวก
ออกไปได้ มีหน้าซำยังขโมยมาตี ๆ ไป 500 ตัว และช่างอีก 30 เชือก พระเจ้าเชียงใหม่
ทรงทราบก็กริ้วโกรธมาก ยิ่งได้ฟังคำทหาทายของขุนแผนด้วยแล้ว พระองค์ทรง

"แค้นคั่งราวกับไฟไหม้เวหา" ¹

นอกจากนี้พระเจ้าเชียงใหม่ทรงมีมานะสมกับที่เป็นกษัตริย์ แม้ว่าจะมาถึงพระองค์
ก็มีไคทรงย่อท้อ กลับฮึดสู้เยี่ยงวิสัยชายชาติทหาร เห็นไคตอนที่ขุนแผนและพลายงามตีทัพเชียงใหม่
ใหม่ทีออกป้ตั้งรับแตกพ่ายกลับมาหมคนั้น พระเจ้าเชียงใหม่ทรงรับทราบข่าวการปราชัยด้วย
พระทัยหม่นหมองและรันทด

"แต่มานะกษัตริย์ศรีสักราช	ประกาศสั่งเสนาทั้งน้อยใหญ่
ให้เร่งรัดจักรักษาซึ่งเวียงชัย	ให้ตั้งค่ายรายไปรอบพารา" ²

พระองค์ทรงสั่งการรักษามืองเสร็จ ก็เสด็จไปปลอบบรรดาหม่อมหม่อมหม่อมก้านัล
ให้คลายวิตกว่า

"อายคีนิดพวกเราเบาสงคราม	เข้ารบรุมช่มช่ามจึงเสียที
เฮยฝีมือของกุสุคอยเบิ่ง	จะลุยไล่ให้เปิงแหกป่าหนึ
กับอายพวกหารอยน้อยเทานี้	จะชัยเสียให้มันลงกับเท" ³

¹ เสภาขุนช้างขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),
หน้า 690

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 712

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 714

ความจริงที่ครั้งนี้มีไช เป็นศึกเล็กครั้งที่ตรีศ พระองค์ทรงหนักพระทัยมิใช่น้อย แต่ไม่ทรง
แสดงออก ต่อมาเมื่อพระองค์ทรงพระสุบินเป็นกลางร้าย ก็ทรงหวาดหวั่นพระทัยด้วยทรงทราบ
ว่าบ้านเมืองกำลังจะเกิดยุคเข็ญเพราะพระองค์เป็นคนเหตุชุกศึกเขามาน แต่แล้วพระองค์ทรง

"ทวนมานะนี่กกลับอีกเหี้ยม	อายุก็เยี่ยมทกลืมห้า
ถึงจะครอบเมืองไปก็ไมช้า	ไมชายหน้ายอมไทยให้อัประมาณ
อันชาติเสียถึงจะตายลายก็อยู่	ให้ใครครุชาติว่าอาจหาญ
ชาติกษัตริย์ถึงจะปจนวายปราบ	มิให้พานชื่อชั่ววากลัวใคร" ¹

ด้วยชิตยมานะทรงคิดว่า

"สูบรรลัยไวยศเหมือนทศกัณฐ์	ใหล่าลันชั่วหล่าฟ้าแผ่นดิน" ²
----------------------------	--

แม่กระทั่งเมื่อจวนพระองค์เต็มที คือตอนที่ขุนแผนและพลายงามลอบเข้าไปในห้อง
บรรทมแล้วเขาชวนพระพี่ชายชวา พรอมทั้งรองทวารวศด้วยเสียงอันดัง พระเจ้าเชียงใหม่
ทรงสะอื้นด้วยความตกพระทัยเป็นอย่างยิ่ง แต่

"นิกมานะจะประจัญรณยุทธ" ³

แต่ทว่าแม่พระเจ้าเชียงใหม่จะทรงมีชิตย มานะสักเพียงไร พระองค์ก็ยังทรงมี
ความรู้สึกเยี่ยงมนุษย์ปุถุชนอื่น ๆ ในข้อที่ว่า มีความรักตัวกลัวตายในเมื่อไม่มีทางสู้ พระเจ้า
เชียงใหม่ทรงอยู่ในสถานการณ์ดังกล่าว คือจะสู้ก็ไม่มีอาวุธ จะหนีก็ไม่พ้น ด้วยเหตุนี้จึงทรง
แสดงความเป็นมนุษย์ปุถุชนออกมา คือ

"กลัวตายคลายมานะละทีริ" ⁴

¹ เสภาขุนนางขุนแผน, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),
หน้า 719

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 731

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 732

